

זרמים בעלייה

היהדות הרפורמית
והקונסרבטיבית
בישראל

דן פפרמן



המכון למדיניות העם היהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ (חל"צ)

מועצת המנהלים והמועצה המקצועית המנחה:

יושבי ראש

סטוארט אייזנשטאט
דניס רוס

חברי מועצת המנהלים:

אליוט אברמס
יוהנה ארביב
סנדי בקלור
אריק גולדשטיין
מישה גלפרין
אלן הופמן
סטיב הופמן
דן הלפרין
גיימס טיש
אהרון ידלין
מארק יוטאי
גלן לווי
ברנרד-הנרי לוי
יהודית בוקסר ליברנט
יצחק מולכו
סלי מרידור
מרים נאור
ליאוניד נבזלין
סטיב נסטר
גרי סילברמן
וונדי פיישר
סמי פרידריך
אירוויין קוטלר
ורנון קורץ
יהודה ריינהרץ
דורון שורר
מייקל שטיינהרט

נשיא ומנכ"ל מייסד

אבינועם בר-יוסף

ניהול פרויקטים

איטה אלקלעי

נשיא מייסד (אמריטוס)

יחזקאל דרור

שותפים וחברי האסיפה הכללית:

סנדי בקלור וארלין קאופמן

דוד בריקסטון
סגן יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית לא"י

קרן ויליאם דוידסון

אירינה נבזלין
מטעם קרן נדב

מייקל וסופיה סיגל

מייקל סיגל
יו"ר חבר הנאמנים של הסוכנות
היהודית לא"י

נתן ופרנסיס קירש
בשם קרן משפחת קירש בע"מ

רוברט קפיטו וג'פרי שונפלד
מטעם פדרציית ניו יורק

לסטר קראון וצ'רלס גודמן
מטעם קרן משפחת קראון

משפחת רטנר

יצחק הרצוג
יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית לא"י

דוד סילברס
יו"ר ועדת התקציב והכספים של
הסוכנות היהודית לא"י

תודות

לפדרציית ניו-יורק

לפדרציית שיקגו

לפדרציית קליבלנד

לפדרציות היהודיות בצפון אמריקה

סנדי גוטסמן, מיטשל ג'וליס, פול זינגר,

ארט סמברג, וקרן משפחת וילף על תמיכתם האדיבה;

מציינים בהערכה את זכרם של

אלכס גראס ז"ל וג'ק קיי ז"ל

שהיו מראשוני התומכים.



המכון למדיניות העם היהודי

זרמים בעלייה

היהדות הרפורמית והקונסרבטיבית בישראל

דן פפרמן

עורכים: רמי טל ובארי גלמן



המכון למדיניות העם היהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ (חל"צ)

The Jewish People Policy Institute (Established by the Jewish Agency for Israel) Ltd. (CC)

זכויות יוצרים © המכון למדיניות העם היהודי
(מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ (חל"צ) ירושלים תשע"ט/2018

קמפוס גבעת רם, ת.ד. 39156, ירושלים 9139101
טלפון: 02-5633356 | פקס: 02-5635040 | www.jppei.org.il

כל הזכויות שמורות. אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאכסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר - כל חלק שהוא מן החומר שבחוברת זו. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בחוברת זו אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מ"המכון למדיניות העם היהודי".

עיצוב והפקה: לוטה עיצובים

מסת"ב 978-965-7549-23-0

תוכן העניינים

5	תמצית מנהלים
13	תודות
15	מבוא
17	יהודים רפורמים וקונסרבטיביים בישראל במספרים
23	היקף התשתיות ופעילות התנועות
29	להסביר את הפערים
29	הבדלים חברתיים
32	זהות יהודית ישראלית חילונית
35	סלידה כלפי היהדות האורתודוקסית
37	חשיפה גדולה יותר לחלופות
38	זהות דתית ללא השתייכות לזרמים בישראל
41	שינוי בפרדיגמת "בית הכנסת שאליו ישראלים אינם הולכים"
41	מהי פרדיגמת "בית הכנסת שאליו ישראלים אינם הולכים"
43	ההיסטוריה של הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי בישראל
44	התאזרחות הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי בישראל
46	התחדשות יהודית
48	יהדות ישראלית חדשה?
51	שינוי פרדיגמת "בית הכנסת שאליו ישראלים אינם הולכים"
55	פרופיל היהודים הרפורמים וקונסרבטיבים בישראל
	עמדות הציבור כלפי הזרמים הרפורמים וקונסרבטיביים וכלפי ביטויים
59	של יהדות פולריסטית בישראל
73	השפעה והשתייכות פוליטית
77	תקציבים
80	גישה לתקציבים ציבוריים
	מעמדן המשפטי של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית
83	והמגבלות שמולן הן מתמודדות
87	גיוור
91	מקוואות
92	נישואין וגירושים
100	הכותל המערבי
104	גישה למערכת החינוך הישראלית
109	קבורה
111	השלכות על מדיניות

תמצית מנהלים

נתונים מספריים

מחקרים שונים העוסקים בזהות היהודית-ישראלית מצביעים בעקביות על כך ש כ-12-13 אחוזים מכלל היהודים בישראל (כ-800,000) מזדהים כרפורמים או כקונסרבטיבים. למרות הטענה המושמעת מצד קולות שמרניים כי לתנועות הדתיות הליברליות אין מקום בישראל וכי ישראלים חילוניים הם "חילונים אורתודוקסים", קשה יותר ויותר להתעלם מן המציאות ההולכת ומתהווה. לשתי התנועות יחדיו כ-125 קהילות ברחבי ישראל; 280 רבנים המזוהים עם התנועות, מתוכם 85 מכהנים כרבני קהילות; שתי התנועות מפעילות סמינרים להכשרת רבנים, בין 8-10 רבנים חדשים מסיימים את ההכשרה בהצלחה מדי שנה; שתי התנועות מפעילות תנועות נוער, קטנות אבל פעילות מאוד, ובהן כ-1,800 חברים הפעילים ב-32 סניפים; כל אחת מהתנועות מפעילה מכינות קדם-צבאיות, ושלושה קיבוצים מזוהים עם התנועות. בנוסף, בקיבוצים ומושבים ברחבי הארץ פועלים בתי-כנסת "בסגנון רפורמי". מדובר בצמיחה משמעותית בהשוואה לעשור הקודם בכל אחד מהפרמטרים הללו.

טקסי מעגל החיים

הצלחתן הגדולה ביותר עד היום של שתי התנועות היא בקיום טקסי מעגל חיים אלטרנטיביים עבור הציבור החילוני והמסורתי בישראל. מדי שנה מקיימות התנועות כ-1,000 טקסי חתונה, למעלה מ-3,000 טקסי בר ובת מצווה, כ-400 גיורים וקרוב ל-1,000 טקסים נוספים ובהם לוויית וטקסי ברית מילה.

התנועות בהקשר הישראלי

על פי הדיווח, לשתי התנועות יחדיו רשומים היום כ-12,000 חברים בוגרים. מספר זה עומד בחוסר התאמה למספר המזדהים עם הזרמים, הגדול פי כמה וכמה, בייחוד כאשר בוחנים את הנושא מנקודת המבט האמריקנית (הקהילה הגדולה ביותר מחוץ לישראל), שם התנועות הליברליות הן הדומיננטיות. אנו מציעים מספר סיבות אפשריות כהסבר הפערים הללו:

- חברות בבתי כנסת ממלאת בישראל תפקיד שונה, שחשיבותו קטנה מזו שהיא ממלאת בתפוצות. היהודים בישראל, בדגש על החברה החילונית והחברה המסורתית, נוטים לשייך עצמם לבתי כנסת או קהילות בעלות זיקה דתית רק לעיתים רחוקות, וחלק גדול מהתכנים, הפעילויות והזהות שמספקת הקהילה היהודית המאורגנת בחו"ל, מסופק בישראל על ידי המדינה, מערכת החינוך או הזירה הציבורית.

- רוב החילונים בישראל אינם מנותקים מיהדותם, ורבים מהם מקיימים מנהגים מן המסורת היהודית וחוגגים את החגים היהודים ואירועים של מחזור החיים היהודי. תופעה זו מתחברת לשינוי כללי המאפיין חברות "פוסט-חומריות" במערב, שהעניק השראה חלקית להתעניינות המחודשת ברוחניות, קיום טקסים דתיים, תרבות ומסורת.

- יחד עם זאת, ישראלים חילונים שמרגישים ריחוק מהזרם האורתודוקסי, בעיקר הרבנות הראשית והממסד הדתי, נחשפים יותר ויותר לחלופות לאורתודוקסיה, בין היתר באמצעות ביקורים ממושכים בחו"ל, אינטראקציה עם חברי הקהילות היהודיות המקומיות בתפוצות, אינטראקציה עם יהודי התפוצות הבאים לבקר בישראל (כגון בליווי קבוצות של "תגלית" ע"י חיילים), והשתתפות בטקסי מחזור החיים המנוהלים על ידי רבנים רפורמים או קונסרבטיביים (כמחצית מהחילונים, שליש מהמסורתיים, חמישית מהדתיים ואף עשירית מהחרדים בישראל דיווחו שנכחו באירועים מסוג זה).

לדעתנו, הנתונים המספריים מצביעים על תזוזה משמעותית בפרדיגמה השולטת בהבנת זהותם הדתית של יהודים חילוניים ומסורתיים. בעבר נהגו רבים מהישראלים לציין כי "בית-הכנסת שאליו אינני הולך הוא אורתודוקסי". כלומר, באופן מסורתי תפסו הישראלים את הנוהג האורתודוקסי כביטוי האותנטי היחיד ליהדות, גם אם לא קיימו אותו או קיימו אותו באופן חלקי בלבד. כיום, מספר הולך וגדל של ישראלים חילוניים ומסורתיים "אינם מבקרים בבתי-כנסת רפורמים וקונסרבטיבים", כלומר, התנועות הליברליות משמשות כאלטרנטיבות לגיטימיות ולעיתים אף עדיפות. רבים מאלו המגדירים עצמם חילוניים או מסורתיים פונים לתנועות הליברליות, בעיקר בבואם לקיים טקסים ואירועים של מחזור החיים.

למרות שתהליך השינוי בפרדיגמה לא תורגם להצטרפות בפועל של מאות אלפי תומכים מחויבים המשלמים דמי חבר לתנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בישראל, **ניתן להעריך כי כבר בעתיד הקרוב, 20-30 אחוזים מכלל היהודים החילוניים והמסורתיים יראו בזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי אופציה לגיטימית ואותנטית לא פחות ואף יותר מהאורתודוקסיה.** יש הטוענים שבתל אביב ובכמה יישובים אחרים בישראל, כבר ניתן למצוא שיעורים כאלו של ישראלים שמצאו בזרמים אלה חלופה לאורתודוקסיה.

עמדות הציבור

באופן כללי ניתן לומר כי דעת הקהל בישראל כלפי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בפרט, וכלפי ביטויים פלורליסטיים ליהדות בכלל, היא חיובית. חילונים, ואלו המחזיקים בעמדות פוליטיות הנוטות לשמאל או למרכז-שמאל, מפגינים סימפתיה רבה. מסורתיים, ואלו הנוטים ימינה בעמדותיהם הפוליטיות, נוטים להפגין עמדה מעורבת או ניטרלית. דתיים, חרדים או קבוצות ימין מובהקות, נוטים להתנגד לרעיונות הללו. רוב הציבור היהודי בישראל תומך בהכרה והענקת זכויות שוות לזכויות להן זוכה הזרם האורתודוקסי, גם לתנועות הליברליות. יחד עם זאת, ההתנגדות מצד הקבוצות האורתודוקסית והחרדית כלפי הזרמים הליברליים גבוהה בהרבה מהתמיכה לה הן זוכות בקרב הציבור החילוני והמסורתי.

זכויות, חופש פעולה וגישה

תמיכה ממשלתית

התנועות, כמו גם ארגונים לא-אורתודוקסיים אחרים, מקבלות אומנם תמיכה ממשלתית, אולם שיעורה של זו קטן בהרבה לעומת התמיכה לה זוכים ארגונים אורתודוקסיים וחרדים (מדובר במיליוני שקלים אל מול מיליארדים). עם זאת, התנועות וארגונים ליברליים אחרים מצליחים להשיג תמיכה ממשלתית חלקית, בסכומים צנועים, עבור משכורות הרבנים המשרתים באזורים מסויימים, בתי הכנסת ותוכניות חינוך ייעודיות. התנועות אף זוכות לשיתוף פעולה ממגוון משרדי ממשלה ומרשויות מקומיות עבור תוכניות ספציפיות (בעיקר בתחום החינוך).

גיורים

משרד הפנים מכיר בגיורים רפורמים וקונסרבטיביים הנערכים בחו"ל לצורך עלייה והענקת אזרחות, בנוסף, מוכרים גם גיורים שנערכו בישראל, לאזרחים ישראלים, לצורך שינוי מעמד במרשם האוכלוסין. גיורים רפורמים או קונסרבטיבים הנערכים בישראל למי שאינו אזרח ישראלי אינם מעניקים אזרחות. בכל מקרה, הרבנות הראשית אינה מכירה באף גיור רפורמי או קונסרבטיבי, מה שמונע מאותם גרים להינשא בחתונה דתית בישראל.

נישואים וגירושים

הרבנות הראשית מחזיקה במונופול בתחום הנישואים והגירושים בישראל, כשנישואים אזרחיים אינם קיימים כלל. נישואים שנערכו בחו"ל על ידי סמכות מוכרת בכל מדינה, מוכרים ע"י משרד הפנים, אולם, הגירושים בישראל של זוגות יהודיים עוברים דרך הרבנות. חלק מהזוגות, בין אם מבחירה ובין מכורח, בוחרים לעקוף את הרבנות בעזרת טקסי חתונה (יהודיים) חלופיים המתקיימים בישראל ורישום במשרד הפנים כ"ידועים בציבור", רבים אחרים בוחרים באפשרות של נישואים אזרחיים בחו"ל או דרך ארגון "צ'קר" על מנת לעקוף במידה כזו או אחרת את הרבנות.

גישה לכותל

מאז שנת 2000 קיימת רחבה קטנה בכותל שייעודה לאפשר תפילה שוויונית. רחבה זו משמשת בעיקר את הזרמים הליברליים. בשנת 2016 הושג הסכם פשרה (הנודע בשם מתווה הכותל) בין הממשלה לבין נציגי הזרמים ויהדות התפוצות, בתיווך הסוכנות היהודית. במסגרת ההסכם הוחלט על הרחבה ושדרוג רחבת התפילה השוויונית בחלקו הדרומי של הכותל, אשר תנוהל בידי מועצה שבין חבריה יהיו נציגי הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי ("נשות הכותל"). ההסכם הוקפא בשנת 2017 בעקבות לחץ מצד הציבור החרדי וראשי המפלגות החרדיות. ביולי 2018 אישרה מליאת הכנסת העברת סמכויות בממשלה בכדי לאפשר את יישומם של חלקים מהפשרה, בעיקר שדרוגה הפיזי של הרחבה והרחבת תחום האתר כמקום קדוש כך שיכלול את הרחבה השוויונית.

מערכת החינוך

ארגונים המזוהים כארגוני יהדות פלורליסטית פועלים במסגרת מערכת החינוך הממלכתית ומשפיעים, בין היתר, על עיצוב ויצירת תכנים וספרי לימוד יהודיים.

השלכות על מדיניות

- אי-השוויון במעמד התנועות הלא-אורתודוקסיות בישראל משמש כגורם קבוע למחלוקת בין ממשלת ישראל לבין יהודים רבים ברחבי התפוצות. גורמים משמעותיים בממשלת ישראל ובמוסדות והקהלים שאותם היא מייצגת מתנגדים בתוקף לתנועות הליברליות בפרט ולביטויים של פלורליזם דתי בכלל. בה בעת, בעוד שהציבור הרחב מפגין תמיכה ברעיונות הליברליים, תמיכה זו אינה נתפסת כחשובה במיוחד, ואינה נמצאת גבוה בסדר העדיפויות של הציבור עצמו. במצב דברים זה, צעדי מדיניות אוהדים כלפי התנועות אולי מקבלים תמיכה רחבה בתפוצות, אבל במערכת הפוליטית הישראלית, הם עלולים לגרום נזק פוליטי למי שיפעל לקידום יוזמות שכאלו.
- ניסיונות חוזרים ונשנים מצד המפלגות החרדיות לקדם חקיקה שתחזק את הרבנות הראשית ותחסום את פעילותן של התנועות הלא אורתודוקסיות (כמו גם יוזמות של נציגים מצד האורתודוקסיה המודרנית), גורמים לרבים מהישראלים למצוא דרכים שונות ויצירתיות לעקוף את הרבנות הראשית, בעיקר בכל הקשור לסמכויותיה בתחומי הנישואין, הכשרות והגיור. חלק מן המאמצים הללו מובילים על ידי נציגים מטעם האורתודוקסיה המודרנית, לצד נציגי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית. אם מגמה זו תימשך, הרבנות הראשית עשויה להפוך בהדרגה לבלתי-רלבנטית עבור רבים בציבור הישראלי-יהודי.
- בתחומי פעילות מסוימים, ועבור חלקים מסוימים בחברה הישראלית, הצליחו הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי, על אף המגבלות החוקיות, ולמרות האפליה בקבלת התמיכות הממשלתיות (ואולי דווקא בזכותן כאשר הזרמים נפתסים כיוצאים נגד ממסד הרבנות והשילוב של כוח פוליטי ודת), להתרחב פיזית, להקים קהילות חדשות ולהגיע למספר גדול יותר של ישראלים בעשור האחרון. מגמה זו מושפעת מגורמי משיכה לצד גורמי דחיה (למשל, מרד נגד הרבנות).

- בה בעת, בנושאים אחרים שבהם הסוגיה או הארגון אינם מתויגים כ"רפורמי" או "קונסרבטיבי" באופן מפורש, או כאשר תשומת הלב הציבורית אינה מופנית כלפיהם, קל יותר לממשלה לתמוך ולאפשר פעילויות ומאמצים אותם יוזמים הזרמים הלא-אורתודוקסים בישראל. גם המפלגות החרדיות מפגינות ברבים מהמקרים הללו התנהגות פרגמטית יותר, ולעיתים אף מסכימות להתפשר בנושאים מסוימים. הדבר בולט במיוחד ביוזמות הנוגעות למערכת החינוך. תובנה זו מייצרת דילמה בקרב הנהגות הזרמים: האם עליהן לייצר הישגים סמליים וניצחונות במאבקים פומביים, אשר ימשכו מטבעם התנגדות פעילה ונחרצת, או שמא משתלם יותר לפעול באופן הדרגתי ומתחת לרדאר הציבורי, עד ליצירתן של עובדות מוגמרות בשטח.
- בהקשר דומה, שיוכן הרוןֶן של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית לצד השמאלי והליברלי של המפה הפוליטית במגוון סוגיות פוליטיות וחברתיות, עשוי לפגוע ביכולתן להגיע לחלקים רחבים יותר בציבור החילוני והמסורתי, בעיקר אלו המזוהים עם הצד הימני של המפה, אשר עשויים להזדהות ולהתחבר לתכנים הדתיים שמציעות התנועות. לפיכך, ייתכן כי נכון יהיה לבחון אסטרטגיות לפילוח השוק שעשויות להביא להתרחבות התנועות, ולהבאת בשורתן לסקטורים חדשים בחברה.

תודות

תודה מיוחדת לאנשים ולארגונים הבאים עימם התייעצתי במהלך המחקר, אשר סיפקו חומר רב שחלקו לא פורסם בעבר באופן פומבי: הרב גלעד קריב, מנכ"ל התנועה ליהדות מתקדמת (רפורמית) בישראל; ד"ר יזהר הס, מנכ"ל התנועה המסורתית (קונסרבטיבית) בישראל; הרב דני פרילנדר, נשיא האיגוד העולמי ליהדות מתקדמת; ישראל פת, היועץ המשפטי למשרד לשרותי דת; הרב אורי רגב, מנכ"ל חדו"ש (חופש דת ושוויון); אורלי ארז לחובסקי, ראש המחלקה המשפטית במרכז הרפורמי לדת ומדינה; הרל גולדברג, היועץ המשפטי לרבנות הראשית; הרב ד"ר שאול פרבר, מנכ"ל עיתים; אמנדה בורשל-דן, כתבת העולם היהודי בטיימס אופ ישראל; הרב מאיר אזרי, מנכ"ל בית דניאל (תל אביב); הרב אבי נוביס-דויטש, דיקן בית המדרש לרבנים ע"ש שכטר: הרב אבי נוביס-דויטש, דיקן בית המדרש לרבנים ע"ש שכטר; פרופסור בנימין איש-שלום, מייסד ונשיא בית מורשה ויו"ר המכון המשותף ללימודי יהדות; הרב ישעיה הורביץ מארגון ערכים; הרב פרץ רודמן, אב בית הדין המסורתי בישראל; ד"ר איתן שיקלי, מנכ"ל קרן תל"י; רנית בודאי-היימן, מנכ"ל מיתרים; אילנה עבו גולן, ראש מחלקת החינוך במכללת אורנים; יובל סרי, המפקח הראשי במשרד החינוך על מקצוע תרבות יהודית ישראלית; מיקי גיצין, מנכ"ל הקרן החדשה לישראל, חבר מועצת עיריית תל אביב ולשעבר מנכ"ל ישראל חופשית; ענבר אורן, מנהלת הוויה; מיכל ברמן, מנכ"ל פנים; יותם ברום, חוקר בארגון פנים; הרב יהושוע ווינברג, מנכ"ל ארצה, הארגון הציוני של התנועה הרפורמית בארה"ב; ד"ר רחל ורצברגר, מומחית לתחום התחדשות יהודית באוניברסיטת אריאל; נציגות מארגון קולך לקידום מעמד נשים דתיות ומארגון שתיל, לקידום ייצוג נשים במועצות דתיות וכן חברים וחברות בכמה מועצות דתיות שונות (שביקשו לא להיות מזכרים בשמם).

תודה מיוחדת לעמיתיי במכון למדיניות העם היהודי אשר ייעצו וסייעו במהלך הדרך. מחקר זה נכתב כחלק מפרויקט הפלורליזם של המכון למדיניות העם היהודי, בהובלת עמית המכון שמואל רוזנר, ובתמיכת קרן וויליאם דוידסון.

מבוא

דיונים בנושאי דת ומדינה, ובמיוחד מעמדן של התנועות היהודיות הלא-אורתודוקסיות בישראל, עלו לכותרות בשנים האחרונות בעיקר בהקשר של יחסי חילונים-דתיים והקשר בין ישראל לתפוצות.

בהערכה השנתית לשנת 2017 של המכון למדיניות העם היהודי, צוין כי "החלטת ממשלת ישראל מה-25 ביוני 2017 להקפיא את הסכם הפרשה בכותל המערבי, ולקדם הליכי חקיקה של חוק גיור חדש, הייתה דרמטית, וכמוה היו תגובותיהם של מנהיגים וארגונים יהודיים בארה"ב, בישראל ובמדינות אחרות."²

באופן דומה, בהערכה השנתית של המכון לשנת 2016 כתבנו כי "אחד הביטויים החוזרים ונשנים למכשול ביחסי ישראל-תפוצות מתייחס לקושי להתאים את הפרהסיה היהודית-ישראלית לציפיות של יהודים במקומות אחרים בעולם. יהודים שאינם ישראלים (וגם לא מעט ישראלים) מרבים להתלונן על היעדרו של "פלורליזם" יהודי בישראל - ומכוונים בזה, בעיקר, לעובדה שליהדות האורתודוקסית יש בישראל מעמד עודף על פני זרמים יהודיים אחרים."³

גם בהערכה השנתית משנת 2015 התייחסנו לנושא וכתבנו כי "הרכב הקואליציה החדשה בישראל [בצד ההתקדמות במו"מ להשגת הסכם בין המערב לבין איראן], אינו מבשר תקופה קלה ביחסי הממשלה החדשה עם הממשל האמריקני ועלול לגרום להעמקת המחלוקות בנושאי דת ומדינה עם המרכיבים הליברליים בקהילה היהודית בצפון אמריקה."⁴

פעילים חברתיים המקדמים את הרעיון של יהדות פלורליסטית בישראל משמיעים פעמים רבות את הטענה לפיה המונופול האורתודוקסי המשפיע על מוסדות ותקציבי הממשלה מכשיל את מאמצייהן של התנועות הליברליות, בעיקר מהזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי, להתרחב ולהגיע לקהלים חדשים בחברה הישראלית. אולם קולות אחרים המושמעים בוויכוח טוענים שלא זו הבעיה. לגרסתם, רבים מהישראלים פשוט אינם מעוניינים בחלופות ליברליות ליהדות המסורתית-אורתודוקסית. מחקרים וסקרים שונים, המתפרסמים מעת לעת, חלקם מוטים אידאולוגית, ממוסגרים בצורה המעצימה או מקטינה בהגזמה את חלקן של התנועות הליברליות במרחב הישראלי. מעורבותם הנלהבת, ההולכת וגוברת, של ארגונים יהודים מארצות הברית בשאלות הללו, מוסיפה נדבך נוסף של מורכבות,

שכן יהדות ארצות הברית היא ליברלית מעיקרה, והיא נוטה להסתכל על הנושא מנקודת המבט האמריקאית שבה נוהגים להפריד בין נושאי דת ומדינה, והזהות היהודית היא אישית וכרוכה בהשתייכות וולונטרית לבית כנסת ולקהילה.

האזהרות שמשמיעים כלפי ישראל חברי הקהילה היהודית בארצות הברית, שכ-50 אחוז מתוכם משתייכים לזרמים הרפורמי או הקונסרבטיבי (ורבים אחרים אשר אינם משתייכים לקהילות הללו באופן רשמי, אך מזדהים עימן), מתגברות והולכות. לטענתם, צעדי המדיניות של ישראל העוסקים בנושאי דת ומדינה מרחיקים את יהדות ארצות הברית, וישראל מסתכנת באובדן התמיכה הקריטית מצד יהדות זו, אם תמשיך לנהוג בכיוון זה של מדיניות קיצונית ומְדִירָה.⁵

בהתחשב במגמות הללו, מסמך זה מנסה לבחון את מצבן ומעמדם של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בישראל, כולל:

- התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בחברה הישראלית;
- התשתיות והיקף פעילותן של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בישראל;
- התפתחותה של זהות ישראלית-יהודית לא-אורתודוקסית חדשה;
- עמדות הציבור הישראלי כלפי יהדות רפורמית וקונסרבטיבית, יהדות פלורליסטית ונושאי דת ומדינה;
- המעמד החוקי והמשפטי של התנועות הלא-אורתודוקסיות במגוון נושאים מעשיים, כולל נישואין וגירושים, גיור וקבורה לצד גישתן של התנועות למערכת החינוך, לתקציבים ותמיכות ממשלתיות עבור רבנים, בתי כנסת ועוד.

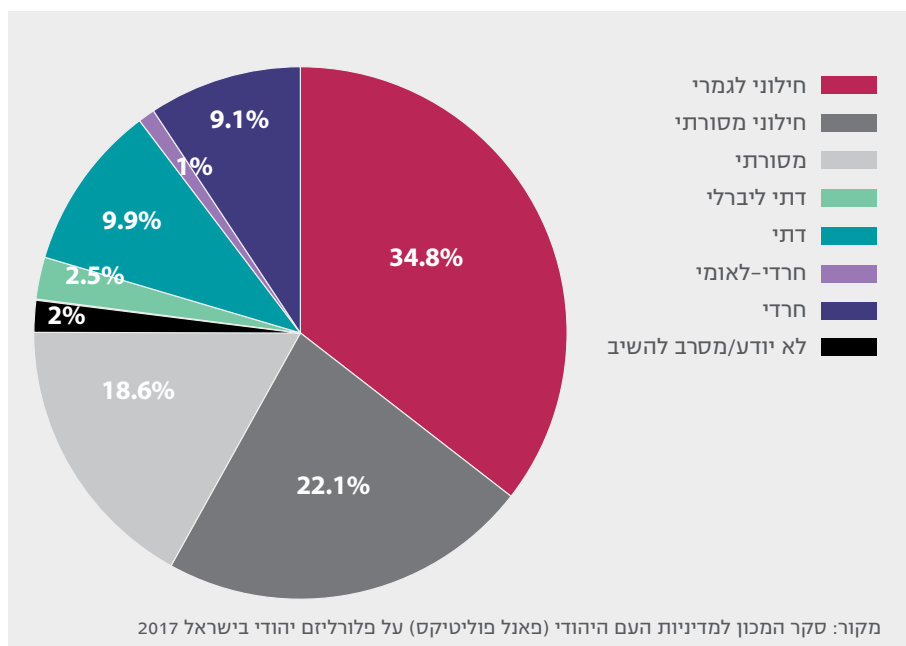
יהודים רפורמים וקונסרבטיבים בישראל במספרים

חלקו הראשון של מחקר זה ינסה להשיב לשאלה מהו מספרם של היהודים המזוהים כרפורמים וקונסרבטיבים בישראל. כפי שיסתבר, מדובר במשימה לא פשוטה, מכיוון שלא לגמרי ברור כיצד מודדים את מספרם של אלו בהקשר הישראלי. בארה"ב, למשל, המדד המקובל הוא חברות בבתי הכנסת, בעוד שהאומדנים נשענים בעיקר על הגדרה עצמית בסקרים. בקהילות קטנות יותר בתפוצות, המחקרים נערכים על ידי ארגונים המשתייכים לקהילה, או שהאומדנים נשענים על מספר היהודים הזכאים להשתמש בשירותים החברתיים שמציעה הקהילה. בישראל, לעומת זאת, קיימת אפשרות למדוד את מספר המשתתפים בפעילויות בתי הכנסת, אך לא את מספר החברים בהם, כיוון שמודל השייכות לבתי הכנסת שונה. ישראלים מזהים עצמם כמשתייכים לבית כנסת מסוים רק לעיתים רחוקות; במקרה הטוב הם מגיעים (ותורמים) לבית כנסת שכונתי לפי העדפותיהם, וגם זה, בדרגות השתתפות שונות. אנו יודעים כי חברי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, מטבעם, אינם פוקדים את בתי הכנסת על בסיס קבוע, כפי שנוהגים היהודים האורתודוקסים, ולכן, ניסיון לעמוד על מספרם של היהודים הרפורמים והאורתודוקסים בישראל לפי המתודולוגיה המקובלת בארצות הברית צפוי לייצר תמונת מצב חסרה.

לפני שנצלול ונעמיק בנתונים המספריים הידועים לנו לגבי חברי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בישראל, נעצור לרגע על מנת להציג כמה נתונים דמוגרפיים וסטטיסטיים על החברה הישראלית הכללית. ערב מלאת 70 שנה להקמת מדינת ישראל (אפריל 2018) מנתה אוכלוסיית ישראל 8.84 מיליון אזרחים,⁶ מתוכם 75 אחוזים יהודים.⁷

לפי מדגם מייצג של האוכלוסייה היהודית בישראל (סקר שערך המכון למדיניות העם היהודי במסגרת הפרויקט "פלורליזם בישראל"),⁸ 34.8 אחוז מגדירים עצמם כחילונים לגמרי, 22.1 אחוז מגדירים עצמם חילונים-מסורתיים, 18.6 אחוז מגדירים עצמם כמסורתיים, 2.5 אחוז מגדירים עצמם דתיים-ליברלים, 9.9 אחוז מגדירים עצמם דתיים, אחוז אחד מגדירים עצמם כ"חרדי-לאומי" ו-9.1 אחוז מגדירים עצמם כחרדים. שני אחוזים נוספים לא רצו או לא ידעו להשיב (תרשים 1).

תרשים 1: זהות יהודית בקרב יהודים ישראלים (בחלוקה להזדהות עם זרמים)



ניתן להשוות את נתוני המכון עם הנתונים העולים מסקר מכון "פיו", לפיהם 9 אחוזים מזהים עצמם כחרדים, 13 אחוזים מזהים עצמם כדתיים, 29 מזהים עצמם כמסורתיים, ו-49 אחוזים מזדהים כחילונים, ולמחקרים וסקרים אחרים שהתפרסמו בשנים האחרונות.⁹ במחקר שנערך על ידי מכון "פיו", המהווה את אחד המחקרים המקיפים שנעשו בתחום בשנים האחרונות, התבקשו המשתתפים להשיב לשאלה - מהו הזרם הדתי שעימו הם מרגישים הכי מזוהים, אם בכלל. שלושה אחוזים מהמשתתפים השיבו כי הם מזדהים עם הזרם הרפורמי ושני אחוזים השיבו כי הם מזדהים עם הזרם הקונסרבטיבי. כלומר, לפי נתוני סקר זה, חמישה אחוזים מהיהודים בישראל מזדהים כרפורמים או קונסרבטיבים, ובמספרים - 325,000 אנשים מזדהים כרפורמים או קונסרבטיבים בישראל.¹⁰

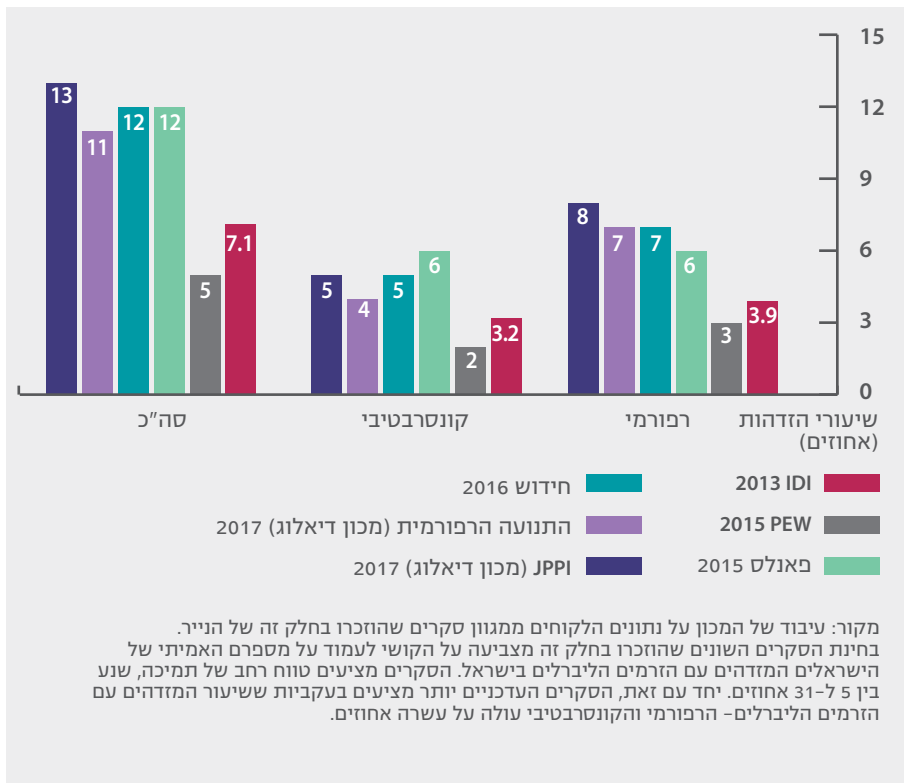
עבור חוקרי מכון "פיו", הפועלים בתוך ההקשר האמריקאי, כמו גם עבור רבים מחברי הקהילה היהודית בארה"ב, המספרים הללו עשויים להיכאות צנועים. לצורך השוואה, בקרב יהודי ארה"ב, המהווים את הקהילה היהודית השנייה בגודלה אחרי ישראל, 35 אחוזים מגדירים עצמם רפורמים, 18 אחוזים מגדירים עצמם קונסרבטיבים, 30 אחוזים אינם מזדהים עם זרם כלשהו ועשרה אחוזים מזדהים כאורתודוקסים (שישה אחוזים כחרדים וארבעה אחוזים כאורתודוקסים מודרניים), שישה אחוזים נוספים מזוהים עם זרמים שאינם אורתודוקסים שלהם קהילות קטנות יותר,

כדוגמת היהדות הרקונסטרוקציוניסטית.¹¹ על פי הנתונים שמספקת התנועה הרפורמית, מספר החברים בתנועה ברחבי העולם נע בין 1.5 - 2 מיליון (מתוך כ-15 מיליון יהודים בעולם כולו).¹² גם לתנועה המסורתית/קונסרבטיבית יש תמיכה משמעותית כאשר בוחנים את מספר החברים הרשומים בתנועה ברחבי העולם, אם כי במספרים קטנים יותר מאלו של התנועה הרפורמית. בארה"ב לבדה מונה התנועה הקונסרבטיבית כ- 570,000 חברים בוגרים (נכון לשנת 2013), וכ- 400,000 נוספים מזדהים עם התנועה אך אינם חברים רשמית באף אחד מבתי הכנסת שלה.¹³

מחקרים נוספים מהשנים האחרונות שניסו להבין מהו שיעורם באוכלוסייה של האנשים המזדהים עם הזרמים הרפורמי או הקונסרבטיבי הניבו טווח רחב של תוצאות. בין המחקרים המקיפים ביותר בנושא ניתן למנות את מחקרם של תמר הרמן וחנן כהן מהמכון הישראלי לדמוקרטיה, שהתפרסם בשנת 2013, על סמך נתוני מדד הדמוקרטיה הישראלית.¹⁴ במסגרת המחקר נשאלו ישראלים "האם אתה מרגיש שייך לאחד הזרמים ביהדות, ואם כן - לאיזה?" 3.9 אחוז הזדהו כשייכים לזרם הרפורמי, ו-3.2 אחוז הזדהו כמשתייכים לזרם הקונסרבטיבי. מחקר שנערך ע"י פרופסור הרמן בשנת 2009 הניב תוצאות דומות.¹⁵ השוואת הנתונים הללו עם נתונים משנת 1999 מצביעה על עלייה של 50 אחוזים בהזדהות עם ו/או השתייכות לזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי.¹⁶ המספרים מאחורי האחוזים מצביעים על כ-500,000 ישראלים המזדהים עם הזרמים הרפורמי או הקונסרבטיבי, הבדל משמעותי מהנתונים שמוצגים בסקר "פיו".¹⁷

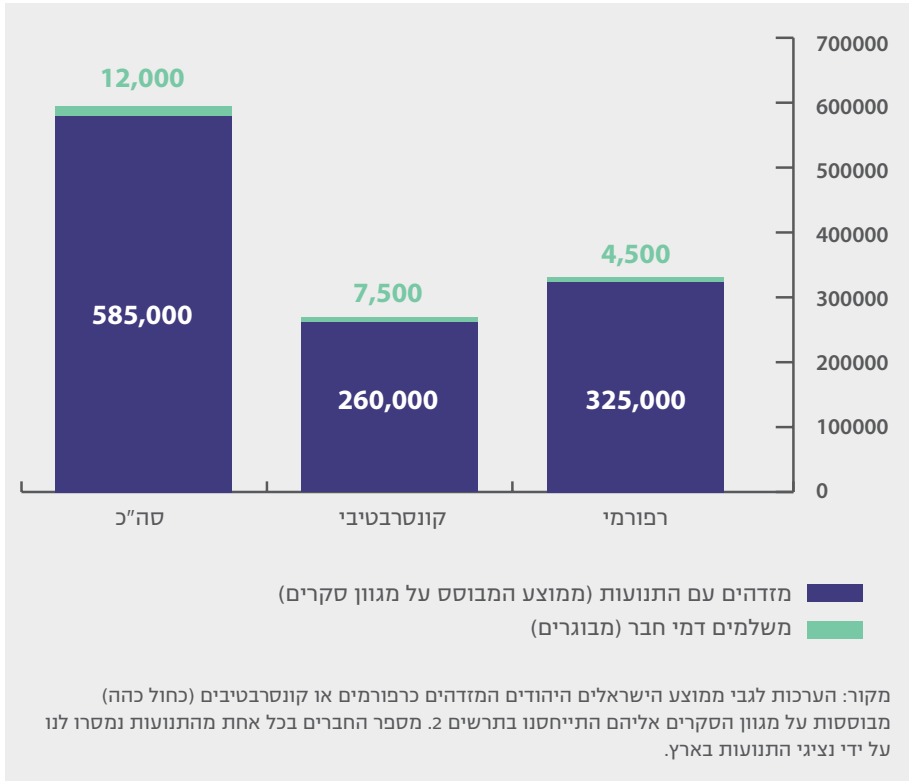
מחקר מיולי 2015, שנערך ע"י מנחם לזר ו"פאנלס פוליטיקס", הראה כי 12 אחוזים מהישראלים מזדהים כרפורמים או קונסרבטיבים (6 אחוז בכל אחד מהזרמים).¹⁸ משמעות נתון זה, גם אם אינו לגמרי מדויק, היא שמספר הישראלים המזדהים כרפורמים וכקונסרבטיבים הולך ומתקרב למספר אלו המזדהים עצמם כאורתודוקסים או חרדים, מה שמעיד על מגמה משמעותית בחברה הישראלית. סקר נוסף, של עמותת חדו"ש משנת 2016, מצא גם הוא כי 12 אחוז מכלל היהודים בישראל מזדהים עם הזרמים הליברלים (7 אחוז רפורמים ו-5 אחוז קונסרבטיבים).¹⁹ סקר נוסף שנערך לאחרונה ע"י מכון דיאלוג עבור התנועה הרפורמית, מצא מספרים דומים, 11 אחוז מהאוכלוסייה היהודית בישראל מזדהים עם הזרמים הליברלים (7 אחוז רפורמים ו-4 אחוז קונסרבטיבים).²⁰ מחקר עדכני של המכון למדיניות העם היהודי שצפוי להתפרסם בקרוב (רוזנר ופוקס), אשר התבסס על סקרי דעת קהל רחבים, מצא כי 13 אחוז מהאוכלוסייה היהודית בישראל מגדירים עצמם כרפורמים או קונסרבטיבים, 8 אחוז רפורמים ו-5 אחוז קונסרבטיבים (תרשים 2).

תרשים 2: יהודים ישראלים המזדהים כרפורמים או קונסרבטיבים (ריכוז נתוני הסקרים השונים)



כדאי לשים לב כי גם הנתון של חמישה אחוזים (שהוצע על ידי "פיו"), הנמוך מבין כלל הנתונים, אינו תואם לנתונים הסטטיסטיים שמציעות התנועות עצמן. התנועה ליהדות מתקדמת (התנועה הרפורמית), דיווחה בשנת 2017 על 4,500 חברים בוגרים, והתנועה המסורתית (הקונסרבטיבית),²¹ דיווחה על 7,500 חברים בוגרים נכון לשנת 2017 (הוספת ילדיהם של חברי התנועה לחישוב הכולל מעלה את מספר החברים לכ-20,000 חברים המשלמים דמי חבר בשתי התנועות - תרשים 3).

תרשים 3: הזדהות עם התנועות מול תשלום דמי חבר לתנועות



זוהי הפעם הראשונה (למיטב ידיעתנו), שבה מתפרסמים הנתונים הסטטיסטיים לגבי מספר החברים הרשומים בשתי התנועות. יחד עם זאת, המספרים מוכרים לכלל העוסקים בסוגיות הנוגעות להזדהות עם הזרמים בישראל, ולעיתים אף משמשים גורמים שונים, בעיקר את המתנגדים לתנועות, כדי לטעון כי אין לקחת אותן ברצינות בשיח הציבורי בישראל.

היקף התשתיות ופעילות התנועות

תשתיות

בישראל פועלות היום 47 קהילות רפורמיות, מתוכן, 30 מתוך בית כנסת או מרכז קהילתי קבוע. בשנת 1989, פעלו 15 קהילות בלבד, ולפני עשור, כ-22.²² הקהילות הגדולות והפעילות יותר נמצאות בתל אביב, ירושלים, חיפה, רעננה, מודיעין ומבשרת ציון. מרכזים אלו, בשונה מהקהילות הקטנות יותר, מקיימים פעילויות קבועות על בסיס יומיומי, הכוללות הרצאות, שיעורים, קבוצות דיאלוג, מופעים מוזיקליים וכמובן תפילות. פעילויות אלו מושכת עשרות, אם לא מאות, אנשים בכל יום.²³

התנועה הקונסרבטיבית בישראל פועלת בהיקפים דומים. בתנועה פועלות 78 קהילות, 26 מתוכן מחזיקות מבנה קבע, 52 נוספות משתמשות במבנים זמניים - בעיקר בתי ספר או מרכזים קהילתיים. קבוצות קטנות נפגשות באופן קבוע ללימוד או תפילה, ואירועים מרכזיים מושכים קהלים משמעותיים יותר.

לצורך השוואה, בשנת 2014 היו בישראל למעלה מ-15,000 בתי כנסת אורתודוקסיים, וכ-200 בתי כנסת נבנים מדי שנה, זאת מבלי לכלול מניינים קבועים הנפגשים מחוץ לבתי הכנסת (ההערכות מדברות על אלפים שכאלו).²⁴

חברי ההנהגה של התנועות - הרפורמית והקונסרבטיבית- מעריכים כי תפילות השבת במרבית המבנים הקיימים יכולות למשוך אליהן כמה עשרות אנשים (הקהילות הגדולות יותר מצליחות למשוך מספרים גדולים יותר), בעוד שלאירועים גדולים ומשמעותיים, כגון תפילת יום כיפור ולימוד שבועות, מגיעים מאות ואף אלפי משתתפים.

הרב גלעד קריב,²⁵ מנכ"ל התנועה הרפורמית בישראל, הציב לו כמטרה להקים בכל עיר או יישוב בישראל שבהם קיימת אוכלוסייה חילונית משמעותית דיה, קהילה רפורמית או קונסרבטיבית. הרב אבי נוביס-דויטש, דיקן בית המדרש להסמכת רבנים המזוהה עם היהדות הקונסרבטיבית בישראל, סבור כי יש להכפיל את מספר הקהילות על מנת להעניק לחילוני הממוצע בישראל את החופש לבחור בסוג בית הכנסת המתאים עבורו.

שתי התנועות מפעילות סמינרים להסמכת רבנים בישראל - התנועה הרפורמית פועלת במסגרת ה"היברו יוניון קולג'" (HUC), אשר פועל כחלק ממערך מכללות ה"היברו יוניון קולג'" בארה"ב (לוס אנג'לס, סינסינטי וניו-יורק), והתנועה הקונסרבטיבית פועלת במסגרת מדרשת שכטר. ה"היברו יוניון קולג'" מסמך 5-6 רבנים ישראלים חדשים מדי שנה, ומדרשת שכטר מסמיכה 3-5 רבנים חדשים מדי שנה. כיום פועלים 25 רבנים קונסרבטיביים במשרה מלאה במסגרות קהילתיות בישראל. זהו רק חלק קטן מ- 170 רבנים בישראל החברים במועצת הרבנים הקונסרבטיבית; השאר הם אלו שהוסמכו בארה"ב ובמקומות אחרים; כמחציתם פועלים כרבנים או מחנכים. 110 רבנים רשומים בוועד הרבנים הרפורמים בישראל, 60 מתוכם פעילים בקהילות או במסגרות חינוכיות, האחרים שותפים למסגרות חינוכיות בארגוני יהדות פלורליסטית או פועלים בחו"ל.

מלבד בתי כנסת פועלות התנועות, כאמור, במסגרת מערכת החינוך. בשנות ה-70' הקימה התנועה הקונסרבטיבית בישראל את רשת בתי הספר תל"י (ראשי תיבות של **תגבור לימודי יהדות**), המעניקה חינוך יהודי ברוח פלורליסטית לכ-50,000 ילדים ב-325 מוסדות חינוך ממלכתיים - 110 בתי ספר יסודיים ו-215 גני ילדים (המהווים 12 אחוז מכלל מוסדות החינוך הממלכתיים לגילאים אלה).²⁶ משפחות המבקשות להעשיר את ילדיהן בתוספת לימודי יהדות במסגרת חילונית יכולות לעשות זאת באמצעות התוכניות שמציעה רשת זו. הרשת נתמכת על ידי חברי התנועה הקונסרבטיבית בארה"ב (נושא זה נידון בהרחבה בפרק "גישה למערכת החינוך"). בנוסף מפעילה התנועה הקונסרבטיבית 16 גני חובה ובהם כ-400 תלמידים.

התנועה הרפורמית מפעילה מספר קטן של בתי ספר יסודיים וגני חובה וטרום-חובה בירושלים, מודיעין ותל אביב, ואת התיכון היוקרתי ליאו בק בחיפה, התיכון היחיד במדינה המזוהה עם התנועה. מספרן הכולל של כיתות הלימוד עומד על 97, ואלה מספקות מסגרת חינוכית ל-2,860 תלמידים. במספרם של גני הילדים נכללים 50 גני חובה שבהם 1,530 תלמידים. בתל אביב פועלת התנועה הרפורמית להכין את תלמידי כיתות ו' בעשרה בתי ספר שונים, לטקסי בר או בת המצווה שלהם. התנועה שואפת להרחיב פעילות זו ולהגיע להכין את תלמידי בת/בר המצווה בכלל 60 בתי הספר הממלכתיים בתל אביב. בנוסף, התנועה מספקת תכנים בנושאי חגים ומפעילה טקסי קבלת תורה ב-100 בתי ספר ממלכתיים ברחבי הארץ, ומגיעה לכ-7,000 תלמידים מדי שנה.²⁷

מספר בתי ספר המשתייכים לתנועות עצמן נמוך מאוד באופן יחסי, אך רבים מבתי הספר הממלכתיים מעבירים תכנים חינוכיים בנושאי יהדות, תכנים אשר

פותרו ע"י ארגוני חינוך יהודיים פלורליסטיים (נושא זה יידון בהרחבה בהמשך). ניתן להניח כי רבים מההורים הבוחרים לשלוח את ילדיהם לבתי ספר רפורמים, קונסרבטיביים או פלורסליטים, או לבתי ספר תל"י המעניקים לימודי יהדות מוגברים, עושים זאת בעיקר בשל איכות החינוך ולא דווקא בגלל הזרם ביהדות שאיתו הם מזוהים. עם זאת, כי שהסביר הורה שבחר לשלוח את ילדיו לאחת מהמסגרות הללו (עמית במכון למדיניות העם היהודי, "חילוני" השולח את ילדו לבית ספר רפורמי, סיפר כי בעוד שאיכות החינוך היתה הגורם המשמעותי שמשך אותו לבחור בבית ספר זה, על אף הרתיעה מההיבט הדתי תחילה, הם למדו להעריך כהורים את החינוך הדתי- ליברלי ופלורליסטי שבית הספר מעניק לילדיו). לצורך השוואה, בישראל פועלים כיום 2,711 בתי ספר ממלכתיים מוכרים ברמת בתי הספר היסודיים וחטיבות הביניים, 809 בתי ספר ממלכתיים-דתיים ועוד 1,511 בתי ספר חרדים.²⁸

מעבר לשותפות בתוכניות חינוך הפונות לקהל הרחב, פועלת התנועה הקונסרבטיבית מזה כ- 25 שנים למען ילדים עם צרכים מיוחדים, במטרה לסייע להם להתכונן לטקסי קבלת עול מצוות. במסגרת תוכניות ייחודיות אלו, עורכת התנועה מדי שנה טקסי בר או בת מצווה חגיגיים, ובהם כ-200 משתתפים - ילדים בעלי צרכים מיוחדים, אשר רבים מהם היו כנראה מוותרים על עריכת הטקס מאחר שהמשפחות והנערים/ נערות יתקשו לעשות זאת.

בתחום החינוך הבלתי פורמלי, כל אחת מהתנועות מפעילה תנועת נוער. תנועת נוער"ם משוייכת לזרם הקונסרבטיבי, ומפעילה 20 סניפים ובהם כ-1,400 חברים פעילים. תנועת הנוער תל"ם משוייכת לזרם הרפורמי, ומונה 400 חברים ב-12 סניפים (כולל ארבעה סניפים חדשים שנפתחו בשנתיים האחרונות).²⁹ תנועות הנוער של שני הזרמים מוכרות ע"י משרד החינוך.³⁰

התנועות מפעילות שתי מכינות קדם-צבאיות (מתוך 40 מכינות הפועלות בישראל), ביפו ובחולון. בשתי המכינות יחד לומדים כ-75 סטודנטים בשנה. כ-25 צעירים נוספים מתנדבים מדי שנה מטעם התנועות לשנת שירות בחיפה ובקיבוץ לוטן. התנועה המסורתית מפעילה תכניות מקבילות לתכנית שנת שירות בקטורה, כרמיאל, חיפה, כפר סבא וירושלים.³¹ הן המכינות והן התוכניות לשנת שירות מוכרות ע"י צה"ל וזכות לתמיכת משרד החינוך.³²

החל משנת 2012 מפעילה התנועה הקונסרבטיבית מכינה קדם-צבאית בקיבוץ חנתון. בכלל התוכניות הקדם-צבאיות של התנועה משתתפים בסה"כ 90 משתתפים.³³

התנועות אף פעילות מאוד במספר קיבוצים המשוייכים לזרמים ספציפיים - יהל ולוטן לתנועה הרפורמית, חנתון לתנועה הקונסרבטיבית. בנוסף ניתן למצוא תפילה בסגנון "רפורמי" או "קונסרבטיבי" במספר קיבוצים נוספים ברחבי הארץ. במסגרת זו, מספר קיבוצים, מגזר שסימן בעבר את מעוז החילוניות בישראל, מארחים כיום תפילות שבת וחג, ומקיימים את טקסי מעגל החיים (אם כי רבים מבתי הכנסת הללו אינם מזוהים עם התנועות באופן רשמי).

תרשים 4: תשתיות התנועות - הרפורמית והקונסרבטיבית - בישראל: סיכום.

התנועה הרפורמית	התנועה הקונסרבטיבית
<ul style="list-style-type: none"> • 47 קהילות כיום • 30 קהילות במבני קבע • לעומת 15 קהילות ב-1989; 22 ב-2008 • מדרשה להסמכת רבנים - היברו יוניון קולג' (הקמפוס בירושלים) • הסמכה של 5-6 רבנים חדשים מידי שנה • 60 רבנים הפועלים ברחבי ישראל כרבנים רפורמים • 110 רבנים בוועד הרבנים הרפורמים בישראל • תנועת נוער - נוער תל"ם • 400 חברים ב-12 סניפים • מוכרת ע"י משרד החינוך • 2 מכינות קדם-צבאיות ושנת שירות - 75 משתתפים • קיבוץ יהל וקיבוץ לוטן 	<ul style="list-style-type: none"> • 78 קהילות כיום • 26 קהילות במבני קבע • בית המדרש לרבנים ע"ש שכטר • הסמכה של 3-5 רבנים חדשים מידי שנה • 25 רבנים הפועלים באופן מלא בקהילות • 170 רבנים חברים במועצת הרבנים של התנועה בישראל • תנועת נוער נוע"ם • 1400 חברים ב-20 סניפים • מוכרת ע"י משרד החינוך • מכינה קדם צבאית בחנתון ושנת שירות - 90 משתתפים • קיבוץ חנתון
<hr/> <ul style="list-style-type: none"> • קהילות מרכזיות: תל אביב, ירושלים, חיפה, מודיעין, רעננה, מבשרת ציון • נוכחות גדלה של בתי כנסת רפורמים / קונסרבטיבים או בסגנון "רפורמי" / "קונסרבטיבי" בקיבוצים ובמושבים 	

פעילויות

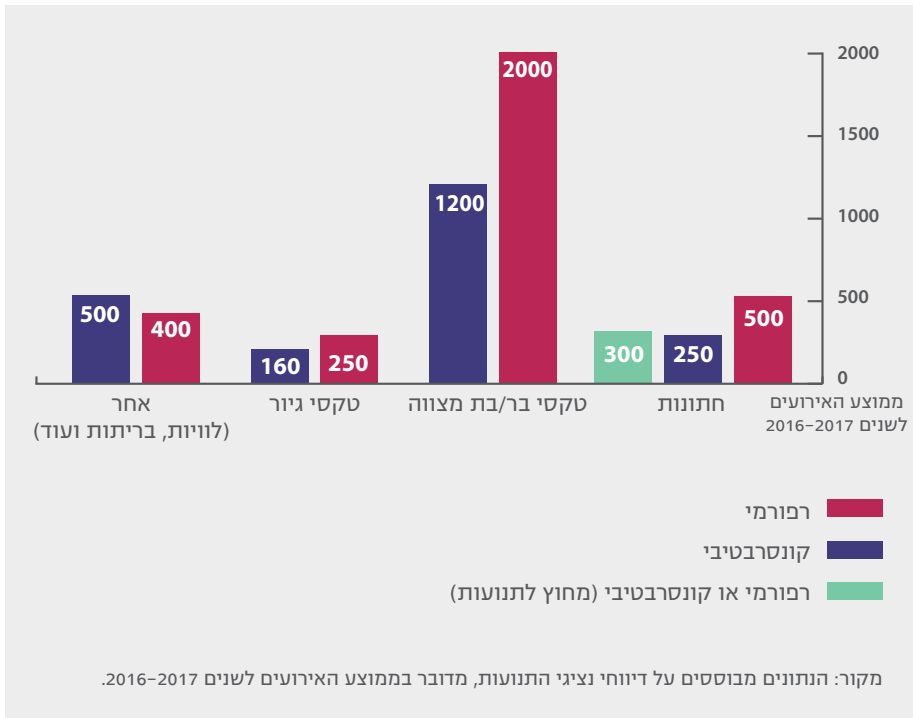
מבין כלל הפעילויות שמציעות התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בישראל, אלה שמצליחות לעניין ולחבר את המספר הגבוה ביותר של אנשים הן בתחום טקסי מעגל החיים. התנועות מציעות טקסים חלופיים עבור הציבור הישראלי - בעיקר חתונות וטקסי בר/בת מצווה. נציגי התנועה הרפורמית מעריכים כי מדי שנה מתקיימים במסגרתם כ-500 טקסי חתונה, וכ-2,000 טקסי בר/בת מצווה. התנועה הקונסרבטיבית מעריכה כי מדי שנה היא מקיימת כ-250 חתונות, וכ-1,200 טקסי בר/בת מצווה. מרבית הטקסים נערכים עבור ישראלים שאינם חברים רשומים בתנועות, המשלמים "עבור השירות". התנועות מעריכות כי בכל שנה מתקיימים עוד כמה מאות (ההערכה מתכנסות סביב כ-300) חתונות על ידי רבני התנועות, אך לא באופן רשמי דרך התנועות עצמן.³⁴

בנוסף על טקסי מעגל החיים עורכות שתי התנועות טקסי גיור המלווים בקורסי הכנה. התנועה הרפורמית מגיירת כ-250 ישראלים מדי שנה. התנועה הקונסרבטיבית דיווחה על 160 מתגיירים בשנת 2016. בעוד שגיורים שאינם אורתודוקסים אינם מוכרים ע"י הרבנות (נושא שיידון בהרחבה בהמשך), משרד הפנים מכיר חלקית בגיורי הזרמים לצורך שינוי מעמד במרשם האוכלוסין.

טקסים נוספים השייכים למעגל החיים הנערכים מדי שנה על ידי התנועות כוללים לוויית, בריתות וטקסי פדיון הבן. התנועה הרפורמית דיווחה על קיום כ-400 טקסי מעגל חיים נוספים מדי שנה, והתנועה הקונסרבטיבית מעריכה כי היא מקיימת כ-500 טקסים שכאלו מדי שנה, כולל כ-100 טקסי לווייה.

חשוב לציין כי שיעור טקסי מעגל החיים הנערכים ע"י התנועות הלא-אורתודוקסיות בישראל קטן בהרבה לעומת אלו המתקיימים בבתי כנסת אורתודוקסיים או ע"י הרבנות (למשל, הרבנות ערכה כ-37,000 חתונות ב-2017, אל מול כ-1,000 שנערכו ע"י רבני התנועות הליברליות).

תרשים 5: טקסי מעגל החיים הנערכים מדי שנה ע"י רבני התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית



להסביר את הפערים

כיצד מסבירים את הפער בין הממצא של חמישה אחוזים המזדהים עם התנועות הליברליות, כפי שמציע מחקר "פיו", ל-13-12 אחוזים שנמצאו במגוון מחקרים אחרים, פער שמשמעותו המספרית הוא ההבדל בין 300,000 לבין 800,000 ישראלים? וכיצד ניתן להסביר את הפער העצום בין הנתונים הללו לבין הנתון לפיו כ-20,000 חברים (כולל ילדים) רשומים בשתי התנועות יחד, קרי רק 0.3 אחוז מהיהודים בישראל?

הבדלים חברתיים

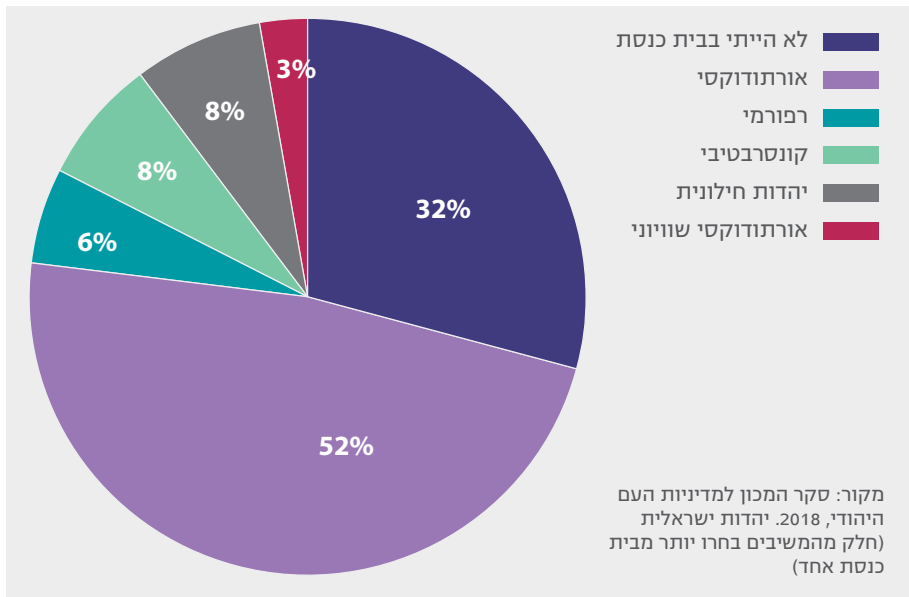
ההסבר נובע, בחלקו, מההבדלים בין החברה האמריקאית בפרט, או יהדות התפוצות בכלל, לבין החברה הישראלית. כאמור, בישראל לא ניתן למדוד את גודלה של תנועה דתית באמצעות מדידה פשוטה של מספר משלמי דמי החבר, הן לבתי הכנסת והן לתנועות. גישה זו רלבנטית לקהילות בתפוצות (אם כי פחות בשנים האחרונות), אך לא ניתן לתרגם אותה לחברה הישראלית, שבה בית הכנסת וההשתתפות בטקסים דתיים נתפסים באופן שונה. בעוד שיהודים אורתודוקסים בישראל נוטים לפקוד את בתי הכנסת על בסיס יומיומי, או לפחות שבועי, מרבית הרפורמים והקונסרבטיבים אינם נוהגים כך. בנוסף, מרבית בתי הכנסת, כולל האורתודוקסים, אינם פועלים במודל של תשלום דמי חברות, אלא נשענים על תרומות, ולעיתים על תמיכה ממשלתית (הכוללת פטור ממיסים, שימוש באדמות ומבנים ציבוריים, וסיוע חלקי בבנייה ובתחזוקת המבנה). מודל התפוצות וההשתתפות בתפילות בבתי הכנסת מצליח בתפוצות, מכיוון שגם עבור אנשים שאינם מגיעים לבית הכנסת על בסיס קבוע, תשלום דמי החבר משמש איתות להזדהות פעילה ומכוונת עם הקהילה היהודית. בית הכנסת אינו רק מקום תפילה, או המקום בו מקיימים את טקסי החיים השונים, אלא - ואולי אף חשוב מכך - מהווה חלל לפעילות חברתית וחינוכית (למרות שנראה שבשנים האחרונות מודל זה עובר שינוי מהותי גם אצל יהודי ארצות הברית).³⁵

בישראל, תפוצות בבתי הכנסת לא בהכרח מסמלת חברות בקהילה. המדינה עצמה משמשת מעין "מרכז קהילתי יהודי אחד גדול". עבור ישראלים דתיים או שומרי מסורת, בתי הכנסת משמשים כמקום לתפילה והגשמה רוחנית, כמו גם מרכז

חברתי. בחברה היהודית בישראל, ככלל, ובעיקר בקרב ישראלים חילונים, בית הכנסת נתפס כשירות ציבורי (המסופק על ידי הממשלה) המשמש בעיקר לטקסי מעגל החיים, כמו שירותים אחרים, לדוגמה שירותי בריאות או חינוך. בישראל, בניגוד לתפוצות, השפה הרשמית היא עברית; לוח השנה וימי השבתון הם יהודיים; תלמידי בתי הספר הציבוריים ברמות השונות נדרשים ללמוד את התנ"ך; מוסדות ציבוריים מחוייבים לשמור כשרות ואת השבת; והרבנים הראשיים משתתפים בטקסים רשמיים. שלא כמו בתפוצות, המרחב הציבורי בישראל הוא בעל סממנים ומאפיינים יהודיים, ויהודים שאינם דתיים אינם נדרשים למצוא או להמציא מרחב שבו יוכלו להרגיש ולקיים את זהותם היהודית.

בחינת מספר האנשים המגיעים ומשתתפים בטקסים בבתי הכנסת השונים אל מול מספר החברים הרשומים זורה מעט אור על התופעה. בסקר המכון למדיניות העם היהודי בנושא יהדות ישראלית³⁶ נשאלו המשתתפים, "האם הגעת לבית כנסת בשנה החולפת". למרות שחלק מהמשיבים בחרו ביותר מתשובה אחת, 32 אחוז מהמשיבים לא ביקרו בשום בית כנסת בשנה החולפת, 52 אחוזים ביקרו בבית כנסת אורתודוקסי, 8 אחוזים ביקרו בבית כנסת קונסרבטיבי, שישה אחוז בבית כנסת רפורמי, שמונה אחוזים ביקרו ב"בית כנסת חילוני" (כגון בית תפילה ישראלית),³⁷ ושלושה אחוזים ביקרו בבית כנסת אורתודוקסי-שווייני (תרשים 6).³⁸

תרשים 6: בית הכנסת שבו ביקרו הישראלים בשנה האחרונה



סקר המכון למדיניות העם היהודי מצא גם כי 29 אחוזים מהישראלים היהודים מצהירים כי הם מקפידים להתפלל מְדִי יום. בקרב האורתודוקסים (המהווים, כשכוללים בהם את הדתיים והחרדים, כרבע מהאוכלוסייה היהודית בישראל), 62 אחוזים מצהירים כי הם מתפללים מְדִי יום; מקרב הקונסרבטיבים (המהווים כחמישה אחוזים מהאוכלוסייה היהודית בישראל), 27 אחוזים מתפללים מְדִי יום, ו-17 אחוזים מבין אלו המזדהים כרפורמים (המהווים שמונה אחוזים מהאוכלוסייה היהודית בישראל) מצהירים כי הם מתפללים מדי יום. בקרב אלו שאינם מזדהים עם זרם ספציפי, שמונה אחוזים מצהירים כי הם מתפללים מְדִי יום.³⁹

מדד שימושי בהקשר הישראלי בוחן את ההשתתפות באירועים וטקסים שעורכים רבני התנועות הליברליות. ראשי התנועה הרפורמית בישראל מעריכים כי כ-120,000 ישראלים משתתפים באירועים השונים שעורכת התנועה לפחות ארבע פעמים בשנה (אירועים אלו כוללים תפילות, לימוד טקסטים, הרצאות, טקסי מעגל החיים וציון חגים ומועדים). בדומה לכך, ראשי התנועה הקונסרבטיבית מעריכים שכ-200,000 ישראליים משתתפים באירועים שעורכת התנועה לפחות ארבע פעמים מְדִי שנה.

הנתונים הללו מסייעים להסביר מדוע הנתון שמספקות התנועות, לפיו 20,000 ישראלים (כולל ילדים) רשומים כחברים בשתי התנועות ביחד, אינו מדד מדוייק עבור מי שמעוניין להבין את היקף השפעתן של התנועות. אולם הם אינם מסייעים בידינו להבין את השונות הגבוהה העולה מן הסקרים (אך יש לציין כי גם מספר היהודים בארה"ב המזדהים כרפורמים או קונסרבטיבים גבוה בהרבה ממספר החברים הרשמי בכל אחת מהתנועות, אם כי לא בהיקף שבו מדובר בישראל). על מנת להבין את הפערים הללו, עלינו לבחון מספר גורמים נוספים.

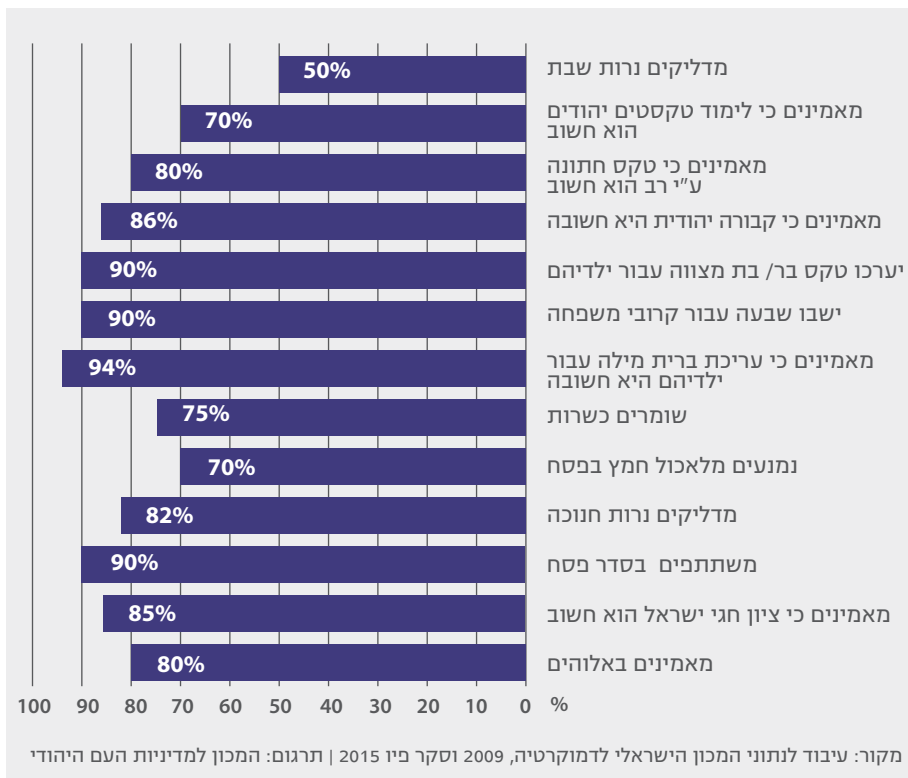
זהות יהודית ישראלית חילונית

במודל הישראלי של זהות דתית, ההגדרה העצמית "חילוני" אינה המקבילה האוטומטית של "אתאיסט". אלו המגדירים עצמם חילונים בישראל, לא בהכרח מוותרים על הפרקטיקה היהודית או על המנהגים או על טקסי מעגל החיים היהודיים. מרבית הישראלים המזדהים כ"רפורמים" בסקרים השונים מגדירים עצמם גם כ"מסורתיים" או "חילוניים", בעוד שמרבית אלו המזדהים כ"קונסרבטיבים" מגדירים את עצמם "מסורתיים" (כפי שנראה בהמשך). בודדים מאלו המגדירים עצמם רפורמים או קונסרבטיבים מגדירים עצמם "דתיים".

סקר "פיו" שנערך על יהודים בישראל מצא כי 80 אחוזים מהיהודים בישראל מאמינים באלוהים. לפי סקר המכון למדיניות העם היהודי בנושא יהדות ישראלית, 97 אחוזים מהיהודים בישראל מארחים או משתתפים בסדר פסח (לעומת 70 אחוזים בלבד בקרב יהודי ארה"ב).⁴⁰ סקר המכון מצא שבממוצע, 64 אחוזים מהישראלים, ורוב ברור בקרב כלל הקבוצות, למעט אלו המגדירים עצמם "חילונים מוחלטים", קוראים בהגדה עד סופה.⁴¹

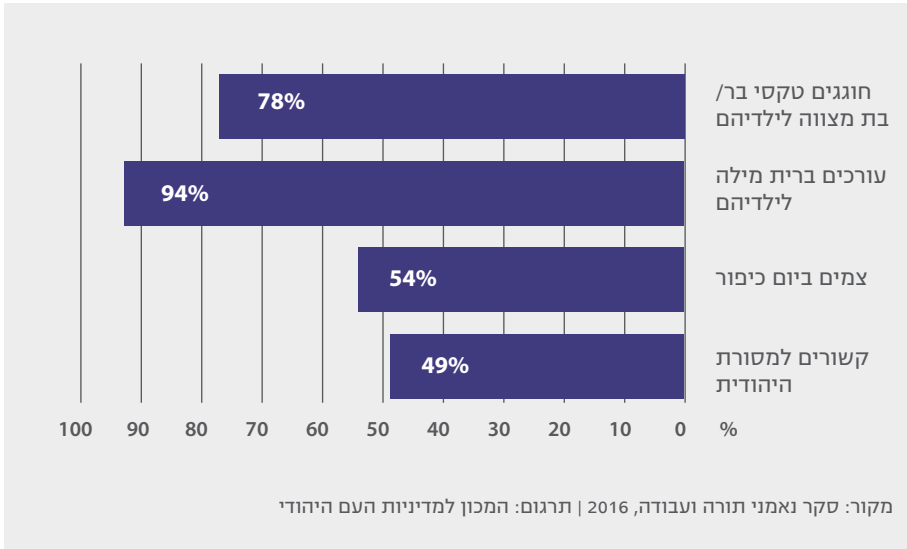
בסקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה שהתפרסם בשנת 2012⁴² הצהירו רבים מהמשיבים כי המסורת היהודית "חשובה מאוד": 85 אחוזים העידו כי עבורם "חשוב" או "חשוב מאוד" לחגוג את חגי ישראל לפי המסורת; 90 אחוזים סבורים כך לגבי סדר פסח; 82 אחוזים מעידים על עצמם כי הם נוהגים להדליק נרות בחנוכה "תמיד" או "לעיתים קרובות"; כ-70 אחוזים נוטים להימנע מאכילת חמץ בפסח; ולמעלה מ-70 אחוזים שומרים כשרות. הרוב המכריע של היהודים בישראלים סבורים כי "חשוב" עד "חשוב מאוד" לערוך את טקסי מעגל החיים היהודיים. כ-94 אחוזים סבורים ש"חשוב" או "חשוב מאוד" לערוך ברית מילה; 92 אחוזים סבורים כי "חשוב" או "חשוב מאוד" לשבת שבעה; כ-90 אחוזים סבורים כי טקס בר/בת המצווה חשוב; 86 אחוזים מעניקים חשיבות לקבורה לפי המסורת היהודית; ו-80 אחוז סבורים כי טקס נישואין בברכת רב "חשוב" או "חשוב מאוד". בנוסף, 70 אחוז סברו כי לימוד טקסטים יהודים הוא חשוב (אך מעטים עושים זאת בפועל).⁴³ סקר "פיו" משנת 2015 מצא כי 87 אחוזים מהיהודים בישראל המזדהים כחילונים מארחים או משתתפים בליל הסדר, וכמחציתם מדליקים נרות שבת (תרשים 7).

תרשים 7: יהודים בישראל - גישות ומנהגים



סקר משנת 2016 שנערך על ידי מכון סמית עבור "נאמני תורה ועבודה", ארגון דתי-לאומי, מצא כי מחצית מאלו המגדירים עצמם "חילונים" בישראל מרגישים קירבה למסורת היהודית. למעלה ממחציתם מקפידים לצום ביום הכיפורים, 94 אחוז ערכו טקס ברית מילה לילדיהם ו-78 אחוז חושבים כי חשוב לקיים את טקס בר/בת המצווה לילדיהם.⁴⁴ (תרשים 8)

תרשים 8: תפיסת המסורת בעיני חילונים בישראל



הנתונים הללו, חשובים ככל שיהיו, אינם מספקים לנו מידע לגבי המניע לבחירותיהם של היהודים החילונים בישראל, כלומר, האם החילונים אשר בוחרים לקחת חלק במסורת היהודית, פוקדים את בתי הכנסת מפעם לפעם או משתתפים בטקסי מעגל החיים היהודי, עושים זאת מתוך כבוד למסורת ("ככה יש לעשות זאת") או האם הפרקטיקה מלווה באלמנט של רוחניות. אם מדובר בפרקטיקה גרידא, הרי שהנתונים הסטטיסטיים אינם משמעותיים, אלא משקפים את העובדה שישראלים חילונים תמיד קיימו במידה כזו או אחרת חלקים מהמסורת היהודית. מאחר שהנתונים הקיימים הם משנת 1990 ואילך, לא ניתן לאשש או להפריך השערה זאת. אם, לעומת זאת, המניע קשור (גם אם רק חלקית) בהתרוממות רוחנית, הרי שמדובר בשינוי משמעותי בהגדרת החילוניות בישראל (גם מניעיהם של אלו המגדירים עצמם דתיים או חרדים הם מעבר לתחום העיסוק של מחקר זה).

הנתונים העוסקים בליל הסדר יכולים לזרות מעט אור על תהיות אלו. בסקר המכון למדיניות העם היהודי בנושא יהדות ישראלית, השיבו כרבע מהמשתתפים כי הם מקיימים את המסורת כי "כך מצְוָה התורה", בעוד שאר המשיבים הסבירו כי מניעים תרבותיים, היסטוריים ומנהגים משפחתיים משפיעים על הדרך שבה הם מקיימים את המסורת.

סלידה כלפי היהדות האורתודוקסית

גורם חשוב נוסף שעשוי לתרום למגמה של יצירת מזדהים - שאינם שייכים - עם הזרמים הליברלים הוא הסלידה והרתיעה של החילונים מהיהדות האורתודוקסית, ובעיקר החרדית. אין בידינו נתונים מספיקים בנושא זה, והתובנות כאן מבוססות בעיקר על אנקדוטות ושיחות אישיות עם ישראלים רבים המזהים עצמם כחילונים, לצד מעט נתונים מתאמיים (קורלציות). אנו יודעים, למשל, שיהודים חילונים בישראל חשים שלא בנוח עם הרעיון שילדיהם או קרובי משפחתם יינשאו לחרדי - ההתנגדות לאפשרות זו, אותה הביעו 93 אחוזים מן המשיבים, חזקה אף יותר מאשר לאפשרות שילדיהם או קרובי משפחתם יינשאו לנוצרים.⁴⁵ באופן דומה, סקרים שונים מצביעים על קיומם של מעט מאוד קשרים חברתיים קרובים בין חרדיים לחילונים ובין דתיים לחילונים.⁴⁶ בקרב ישראלים המגדירים את עצמם חילונים לגמרי, למעלה מ-75 אחוזים לא מעוניינים לגור בשכונות מעורבות חרדי-חילונים; בקרב החרדים, המספרים נמוכים יותר: כ-43 אחוזים אינם מעוניינים לגור בשכונות מעורבות חרדי-חילונים. לצורך השוואה, רק מעטים הם הישראלים שאינם מעוניינים לגור בשכונות מעורבות ימנים ושמאלנים, או אשכנזים ומזרחים.⁴⁷

בעוד שחילונים ישראלים מגלים עניין ביהדות, או לפחות מפגינים פחות התנגדות ויותר פתיחות למנהגים ולמסורת היהודית מבעבר, הגישה האורתודוקסית, והפרשנות שלה את ההלכה היהודית, נתפסת בעיני רבים כמיושנת, מגבילה וזרה. הישראלי החילוני הממוצע נוטה לתפיסת עולם ליברלית ומודרנית יותר, ולכן מערכת דתית, לפחות בהיבטיה הפרקטיים, שאינה מודרנית באופן דומה, או שאינה מעניקה מספיק מקום ללימוד ודיון במנהגים שנתפסים כלא רלוונטיים ומיושנים, אינה מושכת דיה בעיני הציבור.

מנהיגים מהזרמים הרפורמים והקונסרבטיבים טוענים כי ישראלים יהודים חילונים ושומרי מסורת מעוניינים יותר ויותר להתחבר (מחדש) למנהגים ולטקסט היהודי, אבל מעדיפים לעשות זאת מהזווית האישית וכאשר זה מתאים ונוח להם, ולא ממקום של ציות והליכה עיוורת אחר מנהגים וכללים. הם מניחים כי חילונים בישראל מעוניינים ביהדות המתאימה להשקפת עולמם החילונית, מעניקה מקום של כבוד לרעיונות וממצאים מדעיים, אינה מתייחסת לתורה ככתבה וכלשונה, ומעניקה מקום שווה לנשים, מבלי להפלות בין המינים. היהדות הרפורמית והקונסרבטיבית, לדבריו של הרב גלעד קריב, שואפת לגשר בין הערכים המודרניים

והגלובלים לבין המסורת היהודית, והיא רואה בערכים הללו חלק בלתי נפרד מהערכים היהודיים, ובמסורת היהודית - עוגן מוסרי בעולם של בחירה חופשית. למרות המגמות שעליהן עמדנו בסעיף הקודם, של חיבור ותחושת קירבה למסורת היהודית, בשטח נראה כי הרבנות והממסד הדתי אינם זוכים לתמיכה רחבה בקרב החילונים בישראל. לצד מה שנתפס כניסיונות חוזרים ונשנים של האוכלוסייה החרדית לכפות אורח חיים דתי על כלל הציבור (בעיקר בכל הקשור לשמירת השבת), בעיני רבים מהציבור החילוני, במקרי שחיתות בולטים מעורבים אנשי ציבור מהמגזר החרדי או הדתי ומתעוררת תחושה כללית לפיה "היהדות איבדה את דרכה". פרשיות השחיתות, יחד עם ההתנגשות התרבותית על בסיס יומיומי עם הציבור החרדי, וההתעקשות החוזרת של הממסד הרבני לכפות אורח חיים מסוים על המרחב הציבורי, כל אלו יוצרים אצל רבים מהחילונים התנגדות, או לפחות רתיעה, מהדתיים, ומהיהדות האורתודוקסית.

ניתן לשער כי רבים מהישראלים המזהים עצמם עם הרפורמים והקונסרבטיבים אינם עושים זאת מתוך רצון להתחבר לדת או למנהגים ליברלים, ואינם יורדים לעומק התיאולוגיה העומדת בבסיסם של זרמים אלו, אלא - כפי שעולה מן הסקרים של המכון למדיניות העם היהודי ומכון "פיו" - יהודים לא דתיים רבים בישראל, המתנגדים לממסד האורתודוקסי ממגוון סיבות, פונים ליהדות הרפורמית והקונסרבטיבית כאקט מחאה, או לחילופין מתוך אמונה כי אלו מאפשרים להם להתחבר ליהדותם ולקיים אותה בצורה ידידותית ונוחה יותר.

במובן זה, גישתם של החילונים הישראלים דומה מאוד לזו של הרפורמים והקונסרבטיבים בארצות הברית, הבוחרים להשתייך לקהילות הללו כדרך נורמטיבית להצהיר ולממש את זהותם היהודית. ההבדל הגדול הוא שבהקשר הישראלי, הם לא מבטאים או מביעים את זהותם על בסיס דתי. כפי שמציע הרב מאיר אזרי, ראש מרכזי דניאל ליהדות מתקדמת בתל אביב, "רוב החילונים בישראל הם רפורמים - הם פשוט אינם יודעים זאת."

חשיפה גדולה יותר לחלופות

גורם נוסף קשור לחשיפה הולכת וגדלה ולהפְּרוּת מעמיקה יותר עם חלופות אפשריות ליהדות האורתודוקסית. התרחבותן ההדרגתית של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בפרט, ושל ארגוני יהדות פלורליסטית בכלל בישראל, תרמה רבות לחשיפת החלופות בפני הישראלי הממוצע. שתי התנועות מדווחות כי הן מגיעות לאלפי ישראלים מְּי שנה, בעיקר באמצעות קיום טקסי מעגל חיים, בהם משתתפים מאות חברים ובני משפחה, פעילותן במסגרת מערכת החינוך, וטקסים ציבוריים בחגי ישראל. מחקרם של כהן והרמן משנת 2009 מחזק טענה זאת. לפי המחקר, כשליש מהיהודים בישראל ביקרו באירוע שהובל על ידי רב רפורמי או קונסרבטיבי בשלב כלשהו בחייהם. סקר עדכני יותר, שנערך בשנת 2017 על ידי פאנל דיאלוג עבור התנועה הרפורמית⁴⁸ מצא כי למעלה מחצי מהחילונים, שלישי משומרי המסורת, כחמישית מהדתיים, וכעשירית מהחרדים בישראל השתתפו בחתונה או בטקסי בר/בת מצווה שנערכו על ידי רבנים מהתנועות הרפורמית או הקונסרבטיבית.

בעידן גלובלי, סביר להניח שישראלים רבים יותר יוצאים את גבולות המדינה, לתקופות ממושכות יותר. בין אם מדובר בנסיעה לצורכי עסקים, אקדמיה או תוכניות מנהיגות שונות, רבים מהם נפגשים בקהילות היהודיות המקומיות, בעיקר הקהילות הלא-אורתודוקסיות, שמציעות גישות חדשות ושונות, ללא כפייה, ושהן ידידותיות יותר מהמציאות הדתית שאנו מכירים בישראל. בנוסף, עשרות אלפי חיילי צה"ל משתתפים בשלב זה או אחר בתוכניות "תגלית" כמלווים, שם הם נחשפים בעיקר ליהודים רפורמים או קונסרבטיבים המגיעים לבקר בישראל. מפגשים אלו הופכים את הזרמים הלא-אורתודוקסים לזמינים ומוכרים יותר מבעבר.⁴⁹

ניתן לסכם ולומר שרבים מהחילונים בישראל אינם אתאיסטים. הם מעוניינים לקחת חלק ולקיים את המנהגים והמסורת היהודית, לחגוג את החגים ואת טקסי מעגל החיים היהודיים. במקביל, ככל שהם מביעים סלידה רבה יותר מהיהדות האורתודוקסית ונחשפים יותר לחלופות הלא-אורתודוקסיות, אנו עדים בעשורים האחרונים לתהליך מתמשך שבו יהודים חילונים ושומרי מסורת מקבלים את הזרמים הליברלים, ורואים בהם חלופה לגיטימית, ולפעמים אף טובה יותר, מהמסגרת האורתודוקסית.

השילוב בין שלושת הגורמים הללו, מסייע להסביר מדוע כחצי מיליון עד 850,000 יהודים ישראלים מזהים עצמם כסקרים השונים כרפורמים או קונסרבטיבים, גם כאשר ניתנת להם האפשרות להשיב כי הם מזדהים עם הזרם האורתודוקסי, או לא מזדהים עם אף זרם.

זהות דתית ללא השתייכות לזרמים בישראל

כפי שראינו, מאות אלפי ישראלים נחשפים, ואף בוחרים להגדיר את עצמם כרפורמים או קונסרבטיבים, אך הדבר אינו מתורגם בשטח לייבוא הרעיון והמציאות הצפון-אמריקאית של תנועות מאורגנות לפי זרמים, עם רשימת חברים מסודרת. נראה כי החברים בחברה הישראלית, לפחות בעת הנוכחית, בוחרים שלא להשתייך לאף זרם, ואולי אפילו להתנגד לרעיון הזרמים. היהודים בישראל המזהים עצמם עם אחת מהתנועות הליברליות, מעבר לאלפים הבודדים הרשומים כחברים בתנועות, רואים בדרך כלל בהצהרה זאת, מעין הצהרה פוליטית נגד הרבנות האורתודוקסית ופחות הצהרה לגבי זהותם. אולם בשלב זה, כאמור, אין לנו מספיק נתונים לגבי אלו המשיבים כך בסקרים. מנגד, רבים מהיהודים המזדהים כאורתודוקסים, עושים זאת מכוח אמונה כי זוהי עדיין החלופה הנורמטיבית, כפי שרבים מיהודי התפוצות המזדהים כרפורמים או קונסרבטיבים סבורים כי זוהי הבחירה הנורמטיבית שם.

מגמה מעט שונה מתרחשת בקרב הזרמים הליברלים בציונות הדתית, או הקבוצה המכונה בסקרים רבים "דתיים". במחקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה משנת 2014, בהובלתה של פרופסור תמר הרמן,⁵⁰ 12 אחוזים מהדתיים בחרו להגדיר את עצמם ליברלים.⁵¹ מדובר בקבוצה משמעותית, ובתופעה חשובה, כפי שטוען ד"ר שלמה פישר, חוקר במכון למדיניות העם היהודי. פישר טוען כי בשנים האחרונות ניתן להצביע על מגמה ברורה של ירידה ברמת הדתיות באופן כולל בקרב הציונות הדתית, ופתיחות גבוהה יותר לביטויים של יהדות פלורליסטית, בעיקר בכל הקשור לתפקידים המגדריים המסורתיים.⁵² מגמה זו סוחפת מספר גדול של קהילות ובתי כנסת שבוחנים ודנים באפשרויות השונות לשילוב נשים בנושאים דתיים. הטווח נע בין "מניינים משתפים", בהם נוטים לשתף נשים יותר מאשר במערך האורתודוקסי המסורתי, ועד קבוצות המקיימות מניינים שוויוניים לחלוטין. מחוץ לגבולות ישראל, צורת ההתנהלות הזאת היתה מובילה לשיוך קבוצות אלו כחלק מהתנועה הקונסרבטיבית, בעוד שבארצות הברית, תנועת ה"אורתודוקסיה הפתוחה" (Open Orthodox) הולכת וצוברת תומכים בשנים האחרונות.

באופן אנקדוטלי, כששאלנו קבוצת אורתודוקסים ליברלים אשר דנו באפשרות לקיים תפילה שוויונית, כולל האפשרות של ישיבה מעורבת דווקא בבית כנסת אורתודוקסי, מדוע הם לא מצטרפים לבית הכנסת הקונסרבטיבי שנמצא בהמשך הרחוב, הם השיבו, בצורה כמעט אוטומטית, "מאחר שאנחנו אורתודוקסים". דוגמא זו ממחישה לנו כי אורתודוקסיה אינה רק זרם או הגדרה אידאולוגית עבור רבים מהישראלים, אלא השתייכות לקבוצה חברתית המקיפה היבטים רבים בחיי היום-יום, ובהם בתי ספר, מרכזים קהילתיים, ישיבות, תנועות נוער, ולעיתים אפילו השתייכות צבאית. יציאה רשמית מהקבוצה, או שינוי בהגדרה העצמית, מהווים הפרת כללים חברתיים, ולא רק דתיים.

שינוי בפרדיגמת "בית הכנסת שאליו ישראלים אינם הולכים"

מהי פרדיגמת "בית הכנסת שאליו ישראלים אינם הולכים"

ביטוי מוכר (הנאמר בלשון מליצית), מסביר את הזהות היהודית של הישראלי החילוני הממוצע, כמו גם את נוכחותם המוגבלת של הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי בזירה הדתית הישראלית. ביטוי זה גורס כי "בית הכנסת אליו ישראלים אינם הולכים הוא אורתודוקסי". לפני שנציג את הטענה לפיה בשנים האחרונות אנו עדים לשינויים בפרדיגמה, עלינו להקדים ולהרחיב בקצרה על התבססות הפרדיגמה בחברה הישראלית.

במהלך רוב שנות קיומה, כולל בשנות היישוב העברי טרום הקמת המדינה, הזהות היהודית של הישראלי הממוצע נעה על הספקטרום שבין חילוני לדתי - שומר מצוות. כאשר הישראלים החילונים, כל שכן שומרי המסורת, ביקשו לקיים טקס דתי או להשתתף בטקס כזה, הם עשו זאת על פי כללי המסורת האורתודוקסית (או לא עשו זאת בכלל). הזרם האורתודוקסי התקבע כזרם האותנטי והנורמטיבי לקיום המסורת היהודית- והאפשרויות שעמדו בפני הישראלים היו לקבל גישה זו, או לוותר. החילונים הפגינו פעמים רבות אדישות כלפי הפרקטיקה היהודית (במובנה הדתי) מכדי להניע שינוי, ושומרי המסורת כיבדו את המנהגים והסמכות של הדתיים האורתודוקסים. אבל זה היה רק חלק מהסיפור.

כדי להבין את הפרדיגמה "בית הכנסת שאליו איננו הולכים" ומה שהיא מסמלת, חשוב להסתכל על מקורותיה הצייונים בימי הקמת המדינה. הצייונות קמה כפתרון לשמירת הזהות והמטרות היהודיות במדינות בהן לא ניתן היה להמשיך ולקיים אורח חיים יהודי. הזהות הצייונית הפכה למקיפה וכוללת של תחומי חיים רבים בשעה שהתפתחה והתפשטה למרכזים יהודיים רבים בתקופת טרום-הנאורות במזרח אירופה. זהויות ואידאולוגיות שהתפתחו בסביבה זו, כמו למשל הקומוניזם,

נטו לקיצוניות, ונשענו פעמים רבות על שלילת הישן, בשונה מחברות אחרי עידן הנאורות שקידמו רעיונות של רפורמה ושינוי, במקום שלילה מוחלטת. כך, בעוד שבמדינות מזרח אירופה שבהן התפתחה והתחזקה הציונות, הובעה התנגדות כללית לזרם האורתודוקסי, יהודים בארצות הפרוטסטנטיות שחוו את מהפכת הנאורות, קיבלו את הזרמים הרפורמים והקונסרבטיבים בצורה פתוחה וקלה יותר.⁵³

ראשי הציונות ביקשו להתנער מהזהות הגלותית שעוצבה במשך דורות של גלות ואופיינה פעמים רבות בחוסר אונים, התנתקות מהשורשים ותחושת קורבנות, ולייצר מודל חדש, חזק יותר, של יהודי. על מנת להצליח במשימה, היה עליהם להתנער מכל סממן של חיי הגלות, כולל הדת היהודית עצמה, שנתפסה בעיניהם כחלק מהבעיה. הם אומנם שמרו על היבטים סמליים מסויימים של הדת, כדי לייצר את תחושת האחדות ומתוך כבוד למסורת, או כדי לייצר תרבות לאומית חדשה שבמרכזה החזרה לארץ המובטחת ולקיום הפיזי. אולם השימוש במסורות וסמלים יהודיים לא עיצב את זהותם, אלא היה חלק מזהות חילונית יהודית חדשה, או תרבות עברית מתהווה.

בשנים הראשונות להקמת המדינה, ואף בתקופת היישוב שקדמה להן, חיו בישראל מספר קטן של דתיים וחרדים (בשנת 1948, רק 3 אחוזים מאוכלוסיית ישראל היו יהודים חרדים.⁵⁴ לחילופין, ניתן להעריך את שיעורם הכולל של הדתיים והחרדים בשנים 1948-1949 בעזרת נתוני ההצבעה לכנסת הראשונה בשנת 1949. החזית הדתית המאוחדת, אשר איחדה את כל המפלגות הדתיות והחרדיות לכנסת, זכתה ל-16 מנדטים מתוך 120).⁵⁵ החרדים ברובם התנגדו לרעיון הציוני, בעוד שהרוב הדתי באותה תקופה הצליח לשלב בין ציונות פרגמטית לאורתודוקסיה מסורתית. מציאות זו, והיעדרם הפיזי של הזרמים הרפורמי והאורתודוקסי מהזירה הציבורית בישראל, יצר דיכוטומיה לפיה אורתודוקסיה היא ברירת המחדל, האורתודוקסים מייצגים את היהדות, ומגינים עליה.

החוויה של יהודי מערב אירופה, ואחר כך באמריקה הפרוטסטנטית, אליהן היגרו מרבית היהודים שברחו ממזרח אירופה, היתה שונה מאוד. המסורת הפרוטסטנטית, אשר נולדה מתוך הרפורמה, היא בעצמה מסורת של מודרניזציה ושינוי. האבות המייסדים של ארצות הברית ראו בה כלי יעיל לעצב חברה מודרנית, דמוקרטית ופולורליסטית. המסורת הפרוטסטנטית, אשר התפשטה בארצות הברית, נתנה עדיפות למצפון הפרטי, ולפרשנות של כתבי הקודש. בסביבה הפרוטסטנטית האינטלקטואלית והרוחנית הזאת נולדו הזרמים הרפורמים (ומאוחר יותר

הקונסרבטיבים) ביהדות, הדת עצמה הפכה למנוע לשינוי, והתאימה עצמה באופן קבוע לעידן המודרני. לפי עמית המכון, ד"ר שלמה פישר "כל אחד יכול להמציא דת", במובן הזה.

ההיסטוריה של הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי בישראל

ההיסטוריה של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בישראל החלה כמה עשורים אחרי הקמת המדינה. מקימיה של ישראל היו ברובם חילונים, שהזדהותם עם היהדות היתה דרך המסגרת האורתודוקסית. בתקופת היישוב העברי ובמהלך השנים הראשונות, שהשפיעו רבות על זהות מוסדותיה הלאומיים של ישראל, הנציגים הבלעדיים של היהדות היו דתיים אורתודוקסים או חרדים, בעיקר ממזרח אירופה. גם בשנות ה-50, כאשר החלו להגיע לארץ גלי עלייה של יהודים מארצות המזרח התיכון והאיסלם, הם לא הביאו עימם מסורת של חילוניות או מודרניזציה של הדת.

קביעת אופיה היהודי של ישראל לא עמדה, בלשון המעטה, בראש סדר-היום של בן גוריון, אולם החלטתו - משיקולים יותר פרגמטיים ופחות עקרוניים - להעדיף קואליציה עם המפד"ל (ולעיתים עם פועלי אגודת ישראל) על פני קואליציה עם מפ"ם ו/או הציונים הכלליים, חייבה אותו להגיע לפשרות ולהסכמים פוליטיים עם המפלגות הדתיות בנוגע לאופי השבת, לענייני כשרות, קבורה ושאלות אחרות. המציאות הישראלית לא הציעה חלופה לאורתודוקסיה, הן במישור הפרקטי, והן במישור הרעיוני. מרבית הקבוצות בחברה הישראלית קיבלו את היהדות האורתודוקסית כדבר טבעי, כייצוג האותנטי של היהדות, גם אלו שתפסו אותה כבעייתית.

הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי, ששיגשו בארצות הברית, החלו לפעול בישראל רק בשנות השישים - בעיקר על ידי עולים מארצות הברית. לפני כן, היה להם ייצוג קטן ומוגבל מאוד בישראל, כמו למשל בית ספר התיכון ליאו בק בחיפה, וקהילות קטנות של רפורמים וקונסרבטיבים בירושלים (אלו נוצרו בעיקר בזכות חילופי חוקרים תדירים בין הסמינרים התיאולוגיים היהודיים (JTS), הסמינרים של התנועה הקונסרבטיבית בניו-יורק וחוקרי האוניברסיטה העברית, שהיוו את שתי המחלקות הבולטות ביותר ללימודי יהדות קלאסית באותה התקופה).

בשנת 1962, פתח ההיברו יוניון קולג' (HUC), סמינר הרבנים של התנועה הרפורמית, קמפוס בירושלים. בשנת 1964 נוסדה באופן רשמי התנועה הישראלית

ליהדות מתקדמת, ובשנת 1973 העתיקה התנועה העולמית ליהדות מתקדמת את משרדיה לירושלים. במהלך שנות ה-70 פעלו שש קהילות ליברליות קטנות בלבד בישראל; רובן הובלו על ידי רבנים דוברי אנגלית.⁵⁶

התנועה הרפורמית החלה להתבסס בישראל רק בשנות ה-80. אז גם הוסמך הרב הישראלי הראשון מטעמה⁵⁷ (התנועה הסמיכה את הרב ה-100 בנובמבר 2017). במהלך השנים, התנועה פעלה לפתח תשתיות ולהרחיב את נוכחותה, ובשנת 1987 ייסדה את המרכז הרפורמי לדת ומדינה (המהווה את הזרוע המשפטית של התנועה).

באופן דומה ייסדה התנועה הקונסרבטיבית בשנת 1984 את בית המדרש ע"ש שכטר להכשרת רבנים, והחלה בהסמכת רבנים החל מ-1988. מאז ועד היום הסמיכה התנועה 92 רבנים הפועלים בישראל ובתפוצות.⁵⁸

בשנת 1986 קיבלו שתי התנועות, הרפורמית והקונסרבטיבית, חיזוק תקציבי הן מפילנתרופים יהודים אמריקאים והן מהסוכנות היהודית, ציון דרך חשוב שסייע להבטיח את המשך עתידן בישראל.⁵⁹ כיום, כפי שהצגנו, מפעילות התנועות רשת קהילות, בתי כנסת, רבנים, מדרשות להכשרת רבנים, תנועות נוער, מכינות קדם צבאיות, וקיבוצים, המשרתים מספר רב של חברים בתנועה, כמו גם ישראלים נוספים המעוניינים בשירותים שמציעה התנועה.

התאזרחות הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי בישראל

כאמור, במשך שנים רבות נתפסו הזרמים כ"נטע זר", תנועות השייכות בעיקר לעולים האמריקנים המנסים לייבא "מוצר לא רלוונטי" למנטליות ולמציאות החברתית בישראל.

בדומה לחברות מודרניות אחרות, גם בחברה הישראלית החל להתחולל שינוי בכל מה שקשור לדת ולרוחניות לקראת סוף המאה העשרים. הפיתוח והשגשוג הכלכלי - וההצטרפות ל"עולם הראשון" - הביאו רבים מהחילונים בישראל לחפש משמעות רוחנית ופעמים רבות, להתחבר (מחדש) למסורת. בישראל החלה מגמה, שהחלה במדינות המערב כמה עשורים קודם לכן, של שינוי ומעבר לחברה פוסט-חומרית.⁶⁰ בהקשר הישראלי, תופעה זו לובשת צורה של עניין מחודש בתרבות, טקסים, היסטוריה ומחשבה יהודיים; ועבור חלק מהאוכלוסייה - באמצעות קיום טקסים דתיים ורוחניים.

קבוצה מסוימת, של אינטלקטואלים חילונים, בחרה אף לשלב מעורבות עם הזרמים הלא-אורתודוקסים של היהדות. ייתכן שהציונות החילונית, שהייתה כל כך רווחת בקרב בני הדור הראשון להקמת המדינה, איבדה חלק מקסמה, כשהישראלים החלו לנסות להבין למה התנגדו הוריהם וסביבהם. מגמה זו משתקפת גם בממצאים העולים ממחקרם של רוזנר ופוקס על יהדות ישראלית. תהליך דומה עבר על מיליוני יהודים יוצאי ברית המועצות, שנאסר עליהם לקיים את המסורת היהודית במשך כמה דורות. אלו שעלו ארצה צעירים, או הדור הראשון שנולד בישראל, נחשפו, כמו הצברים ילידי הארץ, לסביבה ומסורת יהודית העוטפת אותם מכל עבר. תהליכים אלו התרחשו בו-זמנית עם תחושתם של חלקים נרחבים באליטה היהודית החילונית ש"יהדותם נחטפה" על ידי קיצונים ימנים (תחושות שהתגברו עם רצח רבין), ואמונתם כי הם חייבים לתבוע בחזרה את השליטה על הדרך שבה הם תופסים את היהדות והמסורת היהודית. בנוסף, כאמור, הישראלים החלו נחשפים יותר ויותר לזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי במסגרת האינטראקציה ההולכת וגדלה עם קהילות יהודיות מקומיות בתפוצות. חלקים רחבים בחברה הישראלית כבר אינם תופסים את התנועות כפחות אותנטיות או פחות טובות מהזרם האורתודוקסי, ורואים אותן כאף יותר רלוונטיות להשקפת עולמם.

חלק מההיבטים הפרקטיים של התנועות הישראליות מבדילים אותם מהתנועות המקוריות בתפוצות (בעיקר ארה"ב). מעבר לעובדה שהתפילות מתקיימות בשפה העברית, השליטה בשפה העברית מאפשרת אינטראקציה טובה יותר, לעומת האינטראקציה שיש לחברי התנועות במרבית המדינות בתפוצות, עם התכנים. בנוסף, התנועה הרפורמית בישראל מסורתית יותר מאשר במקומות אחרים, לדוגמה בארה"ב. קיים סיכוי גבוה יותר שמתפלל בבית כנסת רפורמי בישראל יחבוש כיפה ויתעטף בטלית (אם כי, גם הקהילות בארה"ב הפכו בשנים האחרונות מעט יותר מסורתיות מאשר בעבר). בנוסף, ההתאמות היצירתיות והמודרניות לתפילות ולטקסים בישראל שואבות מהתרבות והספרות העברית, בשונה מהתרבות האמריקאית, או התרבויות המקומיות האחרות המשפיעות על אופי התנועות. באופן מהותי, התנועה הרפורמית בישראל (ורוב הקהילות הרפורמיות מחוץ לגבולות ארצות הברית), שלא כמו הקהילה בארה"ב ובבריטניה, אינה מכירה באלו שנולדו לאב יהודי בלבד כיהודים. הקהילות יסייעו לאלו שנולדו לאב יהודי בלבד לקיים את טקסי בר/בת המצווה, אולם מתוך כוונה לייצר מערכת יחסים ארוכת טווח עם המשפחה, שתוביל בסופו של דבר לתהליך גיור. כמו כן, בשונה מהתנועה הרפורמית בארצות הברית, התנועה בישראל לא תִּתְּנֶן בטקסי נישואין אנשים בעלי אב יהודי בלבד, או יהודים עם בני זוג שטרם התגיירו.⁶¹

בדומה לחבריהם בתנועות בארה"ב, גם בישראל מעניקות התנועות הליברליות מקום רב לרעיונות של צדק חברתי - המכונים בשם הכולל "תיקון עולם". הרעיון הוא להגיע ולתמוך במיעוטים ומקופחים, ולקדם יוזמות פוליטיות ומשפטיות הקוראות לפלורליזם ושיוויון במגוון נושאים. זוהי אחת הסיבות לכך שהתנועה הרפורמית הקימה כבר בראשית דרכה זרוע משפטית פעילה, המרכז הרפורמי לדת ומדינה (IRAC), אשר מלבד המאבק לקידום זכויותיהן של התנועות הרפורמיות וקונסרבטיבית, ובענייני דת ומדינה, פועל גם לקידום מגוון סוגיות הקשורות לצדק חברתי וחירויות הפרט בישראל. התנועה הקונסרבטיבית מפעילה את מכון "על משמר הכנסת"⁶², מכון מעקב אזרחי הפועל לרכז ולהציג מידע לגבי עמדותיהם ופעולותיהם של נבחרות ונבחרים בנשיא דת ומדינה (הרחבה בנושאים אלו בפרק "השתייכות פוליטית"). בהקשר הפוליטי הישראלי, יוזמות אלו, כמו גם העמדות המוצהרות של התנועות, הופכות אותן לאופוזיציה לממשלה הישראלית במגוון רחב של נושאים.

התחדשות יהודית

לצד התפתחותן של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, הכרחי לבחון התפתחויות מקבילות בחברה הישראלית, ובעיקר התפתחותה של תנועת ההתחדשות היהודית, או יהדות ישראלית חדשה (מונח שטבע ארגון "פנים" בשנות ה-90). תנועה זו החלה, בסמוך להגעתן והתבססותן של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, בקרב כמה עשרות אלפים באליטה האינטלקטואלית החילונית. בעוד שה"דת" החילונית הציונית עשתה שימוש בסמלים כמו הדגל, סמל המדינה, לוח השנה העברי או מגוון של טקסים כדי ליצור נרטיב קולקטיבי להזדהות איתן, ההתחדשות היהודית עושה שימוש באלה בכדי לייצר משמעות עבור הפרט. במחקר שבחן את התופעה שהביאה עימה תנועת ההתחדשות היהודית, ואת השפעותיה על החילונים בישראל, עקבו החוקרות רחל ורצברגר ונעמה אזולאי אחר ההתפתחויות בתרבות החילונית הישראלית, הן זיהו שינויים מהותיים המאפיינים התפתחות של תנועה חברתית חדשה, וסיכמו שמדובר ביותר ממגמה חולפת.⁶³ החוקרות משערות כי מאז שנות האלפיים המוקדמות, החברה החילונית בישראל החלה מפתחת התעניינות פעילה ומחודשת בתרבות היהודית. התעניינות זו מלווה בהשתתפות פעילה בלימוד, תפילות, טקסי מעגל החיים, ציון חגים, מאבקים למען צדק חברתי ועוד, ברוח פלורליסטית. כבר

באמצע העשור הראשון לשנות ה-2000 השתתפו עשרות אלפים - שמספרם גדל והלך עם השנים - באירועים ובמנהגים שונים, שרק עשור קודם לכן היו מצליחים למשוך לכל היותר מאות בודדות של אנשים, החוקרות מקשרות מגמה זו עם התפתחויות אחרות של פוסט-חומריות בחברה הישראלית, כפי שתוארו בפרקים הקודמים. במקרה הישראלי, ככל שהזהויות התרבותיות שהעביר הדור הקודם הולכות ונשחקות, הפרטים מחפשים עונגים חדשים, כאלו שיוכלו לבחור באופן עצמאי ומכוון. המסורת והטקסט היהודים משמשים עוגן שכזה.

ורצברגר ואזולאי מבחינות בין ארבעה שלבים המובחנים זה מזה בהתפתחות ההתחדשות היהודית כתנועה חברתית בישראל. בשלב הראשון, שהתקיים בשנות ה-60 המאוחרות ובשנות ה-70, קומץ של אינטלקטואלים חילונים ניסה להתנגד למונופול האורתודוקסי ולעסוק בטקסטים יהודיים. בשלב השני, שהתחיל בשנות ה-70 ונמשך אל תוך שנות ה-80, התרחבה התנועה וקמו קבוצות לימוד קבועות שקיימו שיח בין חילונים לדתיים, במקביל החלו לקום בארץ שלוחות של התנועות שהוזכרו כאן, אשר שאפו לפתח את היהדות כמורשת תרבותית. בשלב השלישי, שנמשך מאמצע שנות התשעים עד אמצע שנות האלפיים, העיסוק ביהדות התרחב הרבה מעבר לעיסוק בטקסטים, וכלל גם ציון חגים ושבתות. ההתעוררות מחדש השתלבה בתוך עידן ה"ניו-אייג'" שכבר סחף חלקים שונים במערב. בשלב הרביעי, שהחל בעשור הראשון של שנות האלפיים ונמשך גם בימינו אנו, החלו המבנים והפעילויות להתייזב, אירועי מעגל החיים היכו שורשים והיום הם מצויינים על ידי חלקים רבים באוכלוסייה, הוקמו ארגונים חדשים, והיהדות צברה לגיטימציה בקרב רוב הציבור היהודי החילוני, אשר מפרש מחדש את המסורת היהודית, תוך שהוא מכבד ומוקיר אותה.

המפתח לכל התהליכים הללו, שהחלו בעשור הקודם וממשיכים להשפיע באופן מובהק גם כיום, טמון בחינוך ובהכשרה של שני דורות של מנהיגים שנוולדו והתחנכו בישראל, ההשתלבות ההדרגתית במערכת החינוך, יצירה והשרשה של שפה משותפת, והכי חשוב - יצירת רשת משותפת לכלל הארגונים והקבוצות, המפעילה לובי פוליטי ואקטיביזם חברתי. למרות שבשלב זה (עדיין) לא מדובר בהמונים, מגמות אלו היכו שורשים עמוקים דיים, ולכן ניתן לקבוע כי לא מדובר במגמה חולפת.

יהדות ישראלית חדשה?

התחלנו בבחינת האופי, ההיקף והמעמד המשפטי של היהדות הלא-אורתודוקסית בישראל, ובפרט של שתי התנועות הגדולות והמאורגנות - הרפורמים, והקונסרבטיבים. כפי שהראינו בחלקים קודמים של המחקר, לשתי התנועות יש נוכחות בישראל; הן פעילות, הן גדלות, ויש להן תשתיות (בהיקף קטן אומנם, אבל הולך ומתרחב), הכוללות בתי כנסת, רבנים מטעמן, מדרשות להסמכת רבנים, תנועות נוער, זרוע משפטית, תוכניות חינוך ועוד. ועדיין, במובן הצר, אף אחת מהתנועות לא הצליחה למשוך קהל רחב. כ-12,000 בוגרים בלבד רשומים, משלמים דמי חבר ורואים עצמם מחוייבים לרעיונות שמציעות התנועות הליברליות. נתונים אלו עשויים לבלבל את מי שעוקב אחר מגוון הסקרים והמחקרים, שבהם בין 5 ל-13 אחוזים מהאוכלוסייה היהודית בישראל מזהים עצמם כרפורמים או כקונסרבטיבים, או כמי שמתתף בפעילויות התנועות, שלפי דיווחיהן כמה מאות אלפי ישראלים יהודים משתתפים (לפחות ארבע פעמים בשנה) בפעילויות ובתוכניות שאותן הם מציעים - מתפילה, דרך הרצאות ועד אירועים תרבותיים, כולל טקסי מעגל החיים. קהילות גדולות פועלות בתל אביב, מודיעין, חיפה, רעננה וירושלים, יש שטוענים, וזוהי אינה טענה מופרכת, כי בקרב חלקים נרחבים של ציבור חילוני ברובו בתל אביב, היהדות הרפורמית נוכחת וקיימת כמעט כמו היהדות האורתודוקסית, אם לא יותר. בה בעת, רובם של הישראלים הללו, המזהים עצמם כרפורמים או קונסרבטיבים, עושים זאת במקביל לזהותם העצמית כחילונים או שומרי מסורת - לא "דתיים". המסקנה העולה מכך היא שמודל ההשתייכות שלהם הרבה פחות מחייב ואינו מרכיב שמגדיר את זהותם הכללית.

התנועות הלא-אורתודוקסיות, כתנועות אשר לא הצליחו להשתרש בישראל כפי שהצליחו בתפוצות, בעיקר בצפון אמריקה, הן קהילות שהזהות היהודית בהן היא וולונטרית, ולרוב כוללת חברות רשמית. מנגד, בצפון אמריקה, הקהילה היהודית הגדולה ביותר בתפוצות, הרפורמים והקונסרבטיבים הם נורמה, והם מהווים חלופה ליהודים חילונים רבים המעוניינים לקחת חלק בקהילה היהודית, ולשמר זהות יהודית פעילה. כלומר, עבור רוב יהודי ארה"ב, הדרך שנתפסת כאותנטית ומקובלת יותר להיות יהודי היא זו שמציעות התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית. רוב היהודים הרפורמים והקונסרבטיבים בארה"ב, במובן הזה, דומים לחילונים או שומרי מסורת בהקשר הישראלי.

משמעות הדברים הנה התפתחות של זהות יהודית ישראלית חדשה, ליברלית ופלורליסטית מטבעה, אשר בשנים האחרונות נתפסת יותר ויותר כדרך מקובלת בחברה הישראלית, וצוברת לגיטימציה כזהות יהודית נורמטיבית עבור יהודים שאינם דתיים בישראל. יחד עם זאת, מדובר במודל של יהדות שונה באופן מובהק מזה שמציעות התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בתפוצות, אך גם שונה באופן מהותי מהיהדות האורתודוקסית בישראל.

ליהדות הישראלית יש השפעות שונות, והקווים שלה פעמים רבות עמומים - היא הושפעה מהחילוניות הציונית, היהדות האורתודוקסית, בעיקר על ידי המנהגים הפרגמטים ומסורתיים יותר שהביאה איתה יהדות המזרח הספרדית, מהפילוסופיה המיסטית של החסידות, ומאינטלקטואלים חילונים. היא עוצבה גם על ידי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, שהיו חלוצות השינוי, והציגו נוהג חלופי בפני החברה הישראלית, אתגרו באופן פעיל את המודל הקיים, וסיפקו תשתיות פיזיות הכרחיות שאפשרו לחלקים רבים באוכלוסייה לקחת בו חלק. בשנים האחרונות, נראה כי יהדות חדשה זו השפיעה והושפעה גם מחלקים ליברליים ויצירתיים יותר של האורתודוקסיה המודרנית.

יתכן, כפי שליאם הור טען, כי "למרות שניסיונם לסחוף את תודעת הציבור הישראלי נכשל, הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי הצליחו להשפיע על הציבור הישראלי." בראיון עם יוסי קליין הלוי הוא מציון, "אני רואה את תפקידם ההיסטורי בישראל כזרז וכחממה ליצירת דפוסים חדשים, שטרם בשלו וקיבלו שם וצורה, של יהדות לא-אורתודוקסית, שביום מן הימים תהיה חייבת את קיומה להשפעתם של יהודי התפוצות."⁶⁴

אחת ההשפעות הללו, שכבר נותנת את אותותיה, היא השחיקה האיטית (לא השבירה, כפי שקיוו חלק מהפעילים להשיג) של החלוקה לקבוצות "חילוני, מסורתי, דתי וחרדי". במקומה הולך ונוצר דגם אמורפי, לא חלוקה בין זרמים, דגם שבו כולם, למעט הקיצונים בשני הצדדים - החרדים השמרניים והחילונים האתאיסטים, נמצאים על רצף נזיל של יהדות ישראלית, אשר נעה בין תרבות ודת, מסורת וניו אייג', ואתאיזם ורוחניות עמוקה. הכיוון הפלורליסטי והשוויוני הוא ברור, והסביבה התומכת של מדינה עם צביון יהודי, שבה כולם דוברי עברית (מה שמאפשר גישה ישירה לטקסטים) מאפשרת לאנשים להתחבר ולחקור אפשרויות שונות לאורך הרצף, מבלי לחשוש מהאפשרות של התבוללות לתוך חברה שאינה יהודית, כפי שקורה בתפוצות. במציאות הקיימת בישראל, התנועות הרפורמית

והקונסרבטיבית מציעות תשתיות רחבות המאפשרות להן להתבסס כספקיות העיקריות (אם כי לא היחידות) של שירותים ואירועים המתאימים לציבור הולך וגדל של חילונים ושומרי מסורת.

לכן, בעוד שהור וקליין-הלוי מניחים כי היהדות החדשה המתפתחת בישראל מסמלת את כישלוןן של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית להתבסס, אנו סבורים שהתפתחות היהדות הישראלית החדשה מצביעה על כך שהתנועות הרפורמית והקונסרבטיבית לא הצליחו להתבסס בצורה שבה הן מתקיימות בתפוצות, אלא התבססו בצורה שונה. התופעה שלה אנו עדים כעת היא של התפתחות צורות ליברליות של יהדות בישראל, ואין זה מפתיע כי היא לובשת צורה שונה מזו שבתפוצות.

ובכל זאת, מנהיגים בקהילה הרפורמית והקונסרבטיבית, שהתראיינו למחקר זה, טענו כי המשאבים העצומים שמשקיעה ממשלת ישראל במונופול האורתודוקסי, לצד המונופול המשפטי והתמיכה הכספית ציבורית, מקשים על יצירת תנאי תחרות הוגנים, ומטים את הכף בבירור לטובת האורתודוקסים. לו התנאים היו שווים, ולאזרחים היתה מוצעת יותר מאפשרות אחת, כפי שסבורה ראש המרכז הרפורמי לדת ומדינה ענת הופמן, הדברים היו עשויים להשתנות, וייתכן שאף לגרום לחלקים שונים באורתודוקסיה לאמץ מנהגים מסויימים, ולהשתנות על מנת להציע חלופות אטרקטיביות ורלוונטיות יותר לקהל הרחב.⁶⁵ לא ניתן לבטל השערה אחרת, לפיה דווקא המונופול האורתודוקסי, הנשען על כוח פוליטי ודתי רב, הוא שדוחף רבים מהישראלים החילונים והמסורתיים הרחק מהממסד הדתי אל זרועותיהן הפתוחות של התנועות, המציעות דרכים חלופיות.



שינוי פרדיגמת "בית הכנסת שאליו ישראלים אינם הולכים"

הפרדיגמה הישנה, לפיה בית הכנסת שאליו הישראלים אינם הולכים הוא האורתודוקסי, כבר אינה משקפת נאמנה את הדרך שבה חילונים ושומרי מסורת בישראל מתייחסים לזהותם היהודית. המחקר שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה בשנת 2013 מראה חפיפה גדולה בין זהויות; למשל, רוב המשיבים (67 אחוזים) שהזדהו כקונסרבטיבים העידו על עצמם כי הם מסורתיים, רבים מאלו שהזדהו כרפורמים התחלקו שווה בשווה (41 אחוזים בכל קבוצה) בין הזדהות עצמית כחילונים, לבין הזדהות עצמית כשומרי מסורת. אחוזים בודדים בלבד (כעשרה אחוז בחלק מהסקרים, אחוז או שניים באחרים), מאלו שהזדהו כרפורמים או קונסרבטיבים הגדירו את עצמם כדתיים. ניסוח השאלה - האם אתה דתי, נבנה באופן מכוון כך שיתייחס להיבט של שמירת המצוות ולא לזרם שאליו הם משתייכים, כלומר אין זיהוי אוטומטי של "דתיים" עם הזרם "האורתודוקסי"

(אורפורמים או קונסרבטיבים לצורך העניין), למרות שזו הייתה ההנחה הסמוייה של מרבית המשיבים.⁶⁶

מזווית מעט שונה, מחקר שנערך לאחרונה על ידי מכון דיאלוג עבור התנועה הרפורמית (וטרם ראה אור) מראה כי 11 אחוזים מהחילונים ו-8 אחוזים מהמסורתיים מגדירים עצמם רפורמים, בעוד ששלושה אחוזים מהחילונים ותשעה אחוזים מהמסורתיים מגדירים עצמם קונסרבטיבים.

ובכן, במודל המסורתי, זהות דתית ישראלית מתוארת על ספקטרום אחד שבו נמצא בצידו האחד החילוני, באמצע המסורתי, ובצידו האחר הדתי והחרדי - מתואר כולו במונחים של יהדות אורתודוקסית, ורמות עוצמה שונות של קיום המנהגים (האורתודוקסים) היהודיים.

המודל החדש המוצע אינו מודד את היחס לפרקטיקה שמציע הזרם האורתודוקסי, אלא מאפשר קשרים רב-ממדיים וחפיפה בין זהויות קיימות. אדם יכול להיות חילוני, אבל להעדיף לקיים את טקסי מעגל החיים בהקשרם הרפורמי או הקונסרבטיבי, או בסגנון האורתודוקסי שמשל בכיפה בעבר (או להחליט לא לקיים כלל את הטקסים הללו). חלק מהאנשים מגדירים עצמם שומרי מסורת, אבל מעדיפים לקיים את המסורת והמנהגים שמציעות התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית ולהשתמש בבתי הכנסת וברבנים אלו. יש אפילו קבוצה קטנה (כמה אחוזים בודדים) של יהודים רפורמים וקונסרבטיבים שמגדירים את עצמם דתיים.

כמובן, בעוד שמספר גדל והולך של ישראלים חילונים ומסורתיים מחשיבים כיום גם את הזרמים הלא אורתודוקסים כזרמים לגיטימיים ליהדות, רבים מהחילונים, ובוודאי המסורתיים בישראל מעדיפים להגדיר את עצמם כ"ישראלים-יהודים", או להמשיך ולראות ביהדות האורתודוקסית כדרך הלגיטימית היחידה, אחרים, כמובן, אינם מזהים את עצמם עם זרם כלשהו ביהדות. רוב החילונים והמסורתיים בישראל, לפחות נכון לכתיבת שורות אלו, מעדיפים עדיין להתחתן דרך הרבנות, או בנישואים אזרחיים בחו"ל, נקברים בבתי הקברות היהודים, וחוגגים לילדיהם את טקס בר המצווה בבית הכנסת האורתודוקסי הקרוב למקום מגוריהם, או מחוץ לבית הכנסת (בדרך כלל באולם שמחות בלבד).

מנהיגי הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי (כמו קריב והס, שהתראיינו למחקר זה) מכירים במציאות זו, ומודים כי הם אינם סבורים שמאות אלפי ישראלים יצטרפו ויהפכו לחברים פעילים מבחינה דתית. אלא, הם פועלים לייצר מתכונת שבה, מעבר לגרעין הקשה של התנועות, בו מספר מצומצם יחסית של אנשים

מעורבים ופעילים מאוד, החלופות הרפורמית והקונסרבטיבית תוצענה לצד הזרם האורתודוכסי וכשוות לו, ותוכלנה להציע לציבור החילוני והמסורתי טקסים לציון מעגל החיים, טקסים ציבוריים דתיים, חינוך יהודי משלים ועוד. הרב מאיר אזרי, העומד בראש בית דניאל (ליהדות רפורמית) בתל אביב, ציין שישראלים חילונים בתל אביב עשויים למצוא במוסדות הרפורמים חלופה מקובלת וסבירה יותר לקיום אותם טקסים, לעומת המוסדות האורתודוקסים המוצעים כיום. במובן הזה, אין זה מופרך לחשוב שבעתיד הלא רחוק, 20-30 אחוזים מכלל הישראלים, בעיקר חילוניים ושומרי מסורת, יעדיפו להתחבר למורשתם היהודית בדרכים חדשות ושונות מאלה המוכרות לנו היום.

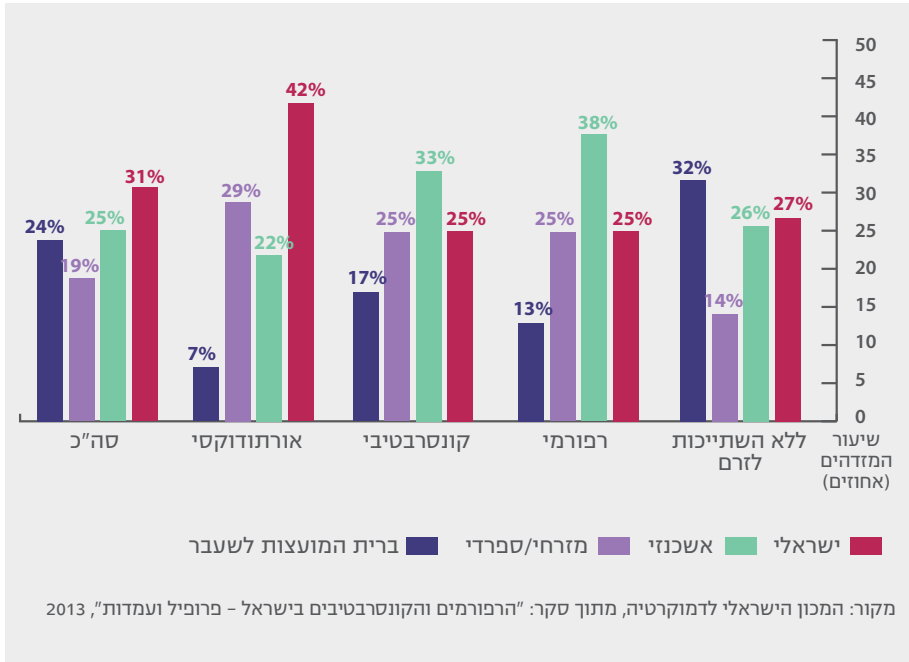
לסיכום, בעוד שעבור רבים מהיהודים הישראלים החילונים והמסורתיים, "בית הכנסת שאליו הם אינם הולכים הוא בית הכנסת האורתודוקסי", כלומר, היהדות אותה רואים כאוטנטית ונורמטיבית אל אף שאינם שומרי מצוות, היא עדיין אורתודוקסית (או שהם אינם מתחברים ליהדות כלל), אי אפשר לומר זאת בבטחה עבור כלל החילוניים ומסורתיים בישראל. זאת, כיוון שכיום, מספר הולך וגדל של ישראלים הבוחרים "לא ללכת לבתי כנסת של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית". האפשרויות העומדות בפניהן גדלו, ואורתודוקסיה איננה נתפסת כדרך היחידה לממש ולבטא את הזהות היהודית. הזדהות עם הרפורמים והקונסרבטיבים הופכת לחלופה לגיטימית.

פרופיל היהודים הרפורמים וקונסרבטיבים בישראל

הדימוי הרווח של חברי התנועות הרפורמית או הקונסרבטיבית בישראל הוא של עולים מצפון אמריקה, דוברי אנגלית, ששילבו כוחות עם מספר בודד של אינטלקטואלים, מצביעי שמאל, ובדרך כלל מבוגרים, אשכנזים ואלטיסטיים. רבים בישראל סברו, ועדיין סבורים, כי הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי זרים ואינם רלוונטים בהקשר הישראלי, או, כפי שאחד מעמיתי תיאר את התופעה -אימפריאליזם תרבותי.

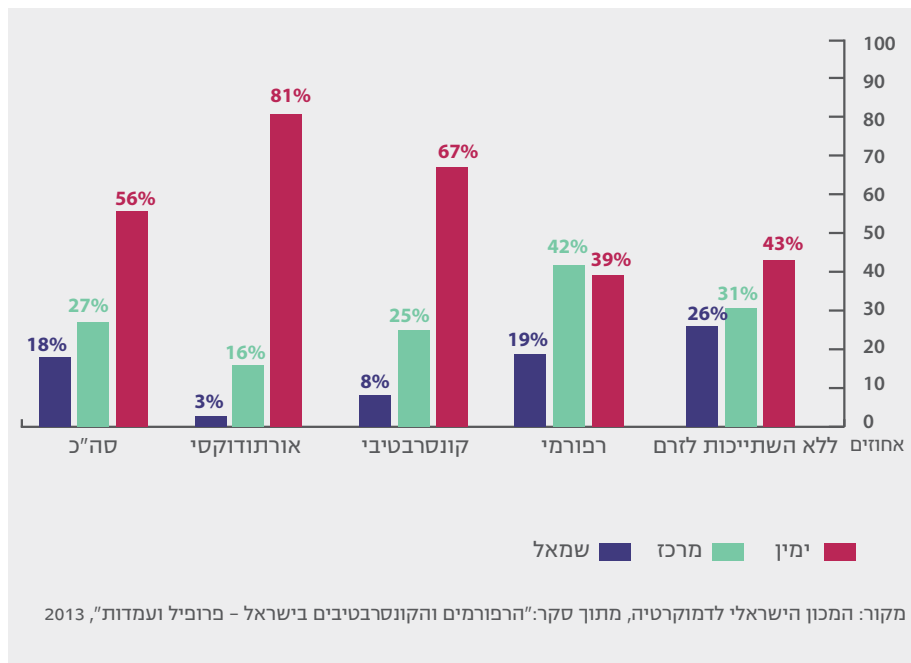
קיים גרעין של אמת בדימוי זה, אם בוחנים את התנועות בתחילת דרכן בארץ, ובעיקר כאשר בוחנים את הגרעין הקשה. במהלך השנים השתנו פני הדברים, והדימוי הזה אינו משקף עוד את הנעשה בשטח, ואת אלפי הישראלים החברים בתנועות (התנועה הקונסרבטיבית מעריכה כי כיום, רק חמישית מהפעילים המרכזיים שלה הם דוברי אנגלית כשפת אם). סקר המכון הישראלי לדמוקרטיה משנת 2013 משקף את המהפך שעברו הזרמים והפיכתם ל"ישראלים". קבוצת המדגם של משתתפי הסקר מכילה אשכנזים, מזרחים ויוצאי ברית המועצות לשעבר. הנסקרים נשאלו האם הם מזדהים כרפורמים, קונסרבטיבים, אורתודוקסים או שאינם משתייכים לאף זרם. שיעור האנשים ממוצא מזרחי שהזדהו כרפורמים או קונסרבטיבים מבין משתתפי הסקר, היה גדול משיעורם באוכלוסייה (אנשים ממוצא מזרחי היוו 19 אחוזים ממשתתפי הסקר, ו-25 אחוזים מאלו שהזדהו כרפורמים או קונסרבטיבים). כצפוי, בקרב המשתתפים ממוצא אשכנזי (25 אחוזים ממשתתפי המחקר), שיעור גבוה הזדהו כרפורמים או קונסרבטיבים (תרשים 10).

תרשים 10: הזדהות עם זרם דתי, בחלוקה למוצא אתני



יתרה מזאת, בניגוד לדימוי הרווח, לא כל חברי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בישראל הם מצביעי שמאל. הסקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה משנת 2013 מצא גם כי בנושאים חברתיים וכלכליים, הרפורמים אכן נוטים שמאלה, מחציתם העדיפו מדיניות חברתית-כלכלית המזוהה עם השמאל הפוליטי, לעומת 39 אחוזים המעדיפים זאת בקרב כלל האוכלוסייה. לעומת זאת, אלו שהזדהו כקונסרבטיבים נטו יותר לעמדות מרכז - 46 אחוזים מהמזדהים כקונסרבטיבים, מול 41 אחוזים בכלל המדגם. עם זאת, בסוגיות מדיניות וביטחוניות, 67 אחוזים מאלו המזדהים כקונסרבטיבים הביעו דעות ימניות, לעומת 56 אחוזים בכלל המדגם. בקרב אלו שהזדהו כרפורמים, 42 אחוזים הזדהו כאנשי מרכז, ו-19 אחוז בלבד הזדהו עם השמאל.

תרשים 11: עמדות מדיניות ביטחוניות, בחלוקה להזדהות עם הזרמים הדתיים



ברמה המעשית, יהודים המזדהים כקונסרבטיבים נוטים להיות יותר מסורתיים בגישתם לתפילות, לימוד וקיום מצוות מאלו המזדהים כרפורמים. רבנים קונסרבטיבים (בניגוד לחברי התנועה) הם לרוב שומרי מצוות, ויתכן שמתבוננים מהצד יתקשו להבחין בין רב קונסרבטיבי לבין רב מהציונות הדתית.

בשונה משומרי המסורת בישראל, היהדות הקונסרבטיבית שואפת לקדם מעורבות אקטיבית וביקורתית, לצד קיום מצוות, ונכונות גבוהה יותר לקבל שינויים. בנוסף, כמובן, הקונסרבטיבים שואפים לקדם שוויון מגדרי. על אף שרבים מחברי התנועה אינם שומרי מצוות, לפחות לא באופן מלא, הם מצפים מהמנהיגים שלהם לשמור מצוות. כאשר הם משתתפים באירועים בעלי צביון דתי, הם מעדיפים שהוא ינוהל באופן יותר מסורתי. להערכתו של הרב אבי נוביס-דויטש, דיקן בית המדרש לרבנים ע"ש שכטר, לא יותר מעשרה אחוזים מחברי התנועה הקונסרבטיבית בישראל הם שומרי מצוות. הערכה זו דומה מאוד לנתונים העולים מסקר 2013 של המכון הישראלי לדמוקרטיה. ד"ר יזהר הס, מנכ"ל התנועה המסורתית (קונסרבטיבית), מסביר כי הגישה הקונסרבטיבית ליהדות שונה מגישתם של יהודים שומרי מסורת.

שומרי המסורת נוטים להיות פאסיביים, ולקבל על עצמם את הנקבע על ידי הזרם האורתודוקסי.⁶⁷

מנכ"ל התנועה הרפורמית, הרב גלעד קריב הסביר בראיון שערכנו עימו כי, "באופן עקרוני, הקהילות הרפורמיות בישראל נוקטות גישה מסורתית יותר (לתפילות ומנהגים יהודיים) מזו הנהוגה בקהילות הרפורמיות בצפון אמריקה ובחלקים נוספים בתפוצות, בין היתר בזכות השימוש הטבעי בשפה העברית והעובדה כי החברה הישראלית שמרנית ומסורתית יותר. סידור התפילה של התנועה הרפורמית בישראל, לדוגמא, מושפע מאוד מנוסח התפילה המסורתית. דוגמא אחרת היא שהתנועה הרפורמית בישראל לא אימצה את העיקרון של יהודי על פי אב, כפי שעשתה התנועה בארה"ב. יחד עם זאת, התנועה הרפורמית, מעצם הגדרתה ובערכי הבסיס שלה, היא תנועה ליברלית ופרוגרסיבית, המדגישה את האוטונומיה האישית והקהילתית. עבור הרפורמים, ההלכה היהודית והמסורת מהווים מקור להדרכה והשראה, אבל לא סמכות מחייבת. התפילות בקהילות הרפורמיות בישראל הן פחות מסורתיות מאשר אלה הנהוגות בקרב קהילות של האורתודוקסיה המודרנית ובקהילות הקונסרבטיביות. הקהילות הרפורמיות בארץ עושות שימוש בכלי נגינה בטקסים בשבתות ובחגים. התפילות, כמו גם טקסי מעגל החיים, כוללים גם יצירות ישראליות עכשוויות, ורבנים ומנהיגי קהילות משפיעים באופן פרטני על סגנון ואופי התפילה. אנו מאמינים שגישה יצירתית זאת, המשלבת בין מסורת לתרבות ישראלית, מתאימה לערכים ותפיסות העולם של רוב הציבור החילוני בישראל, כמו גם לחלקים משמעותיים מאלו שמגדירים עצמם שומרי מסורת".

סטראוטיפ אחד, שכנראה מתאר באופן די מדוייק את חברי הקהילות הלא-אורתודוקסיות מתייחס למעמדם החברתי-כלכלי ורמת ההשכלה שלהם, הנחשבים לגבוהים מהמוצע בחברה. התנועות עדיין לא הצליחו לחדור לפריפריה החברתית-כלכלית של מדינת ישראל, הנוטה להיות יותר דתית-אורתודוקסית או מסורתית.

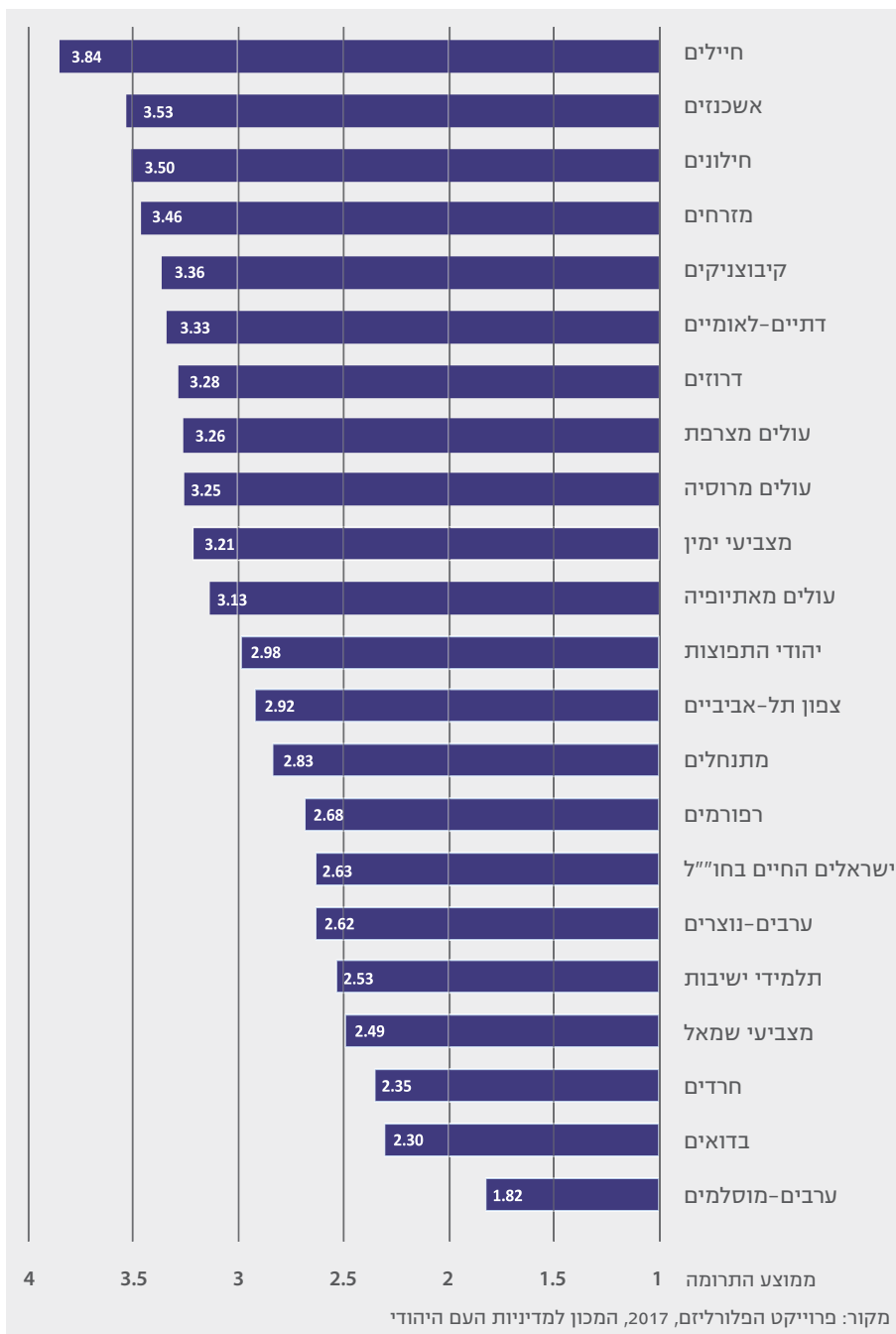
עמדות הציבור כלפי הזרמים הרפורמים וקונסרבטיביים וכלפי ביטויים של יהדות פלורליסטית בישראל

באופן כללי, ניתן להגדיר את עמדת הציבור הישראלי כלפי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית וכלפי ביטויים של יהדות פלורליסטית כחיובית. בעוד שהציבור החילוני ומצביעי השמאל והמרכז מביעים אהדה רבה, שומרי מסורת ומצביעי ימין-מרכז, מקבלים את התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית ברגשות מעורבים-חיוביים או נייטרליים. בקרב מצביעי מפלגות הימין והציבור הדתי והחרדי, הנייטרליות הופכת להתנגדות. כשהתנגדות החזקה ביותר היא בקרב הציבור החרדי. בחלק הבא של המסמך יוצגו ממצאים ממגוון רחב של סקרים כלפי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בפרט, וכלפי פלורליזם ונושאי דת ומדינה בכלל.

תפיסה כללית

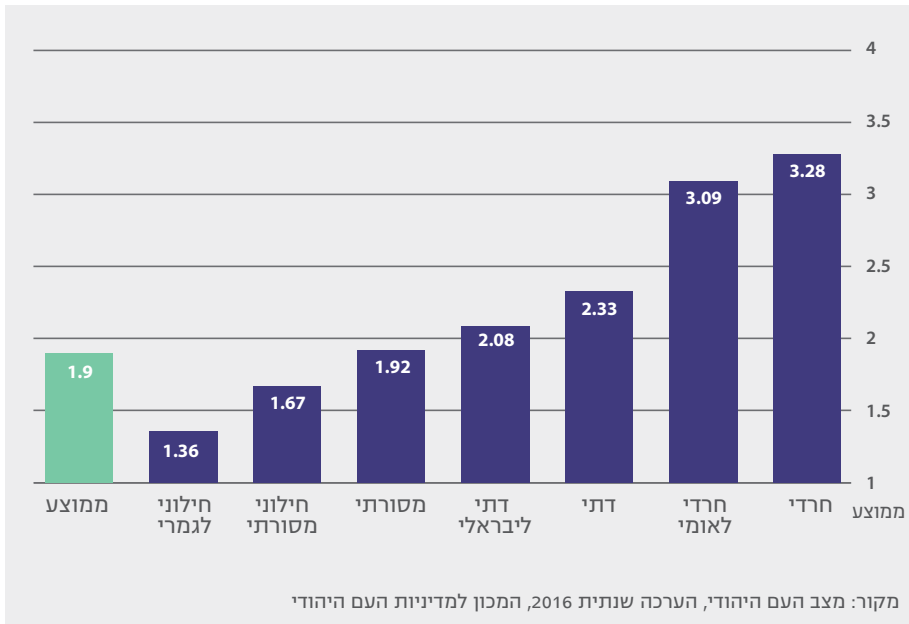
במסגרת אינדקס הפלורליזם של המכון למדיניות העם היהודי לשנת 2017, ביקשנו ממשתתפי המדגם לדרג את תרומתן היחסית של קבוצות שונות בחברה הישראלית. הדירוג נע על הרצף שבין "משמעותית מאוד" ל"כלל לא משמעותי" (סולם של 1-4). רפורמים דורגו באופן כללי בצורה חיובית בקרב רוב קבוצות האוכלוסיה, החל מחילונים, דרך שומרי מסורת ועד דתיים ליברלים; הקבוצה היחידה שדירגה את תרומתם כנמוכה מאוד היתה בקרב יהודים שהזדהו כאורתודוקסים או חרדים, ואלו דירגו את הרפורמים בתחתית הרשימה של הקבוצות התורמות לחברה הישראלית, יחד עם ערבים-מוסלמים ובדווים. אלו שהגדירו את עצמם בשאלון כחרדים דירגו את הרפורמים כאחרונים ברשימה, וטענו כי הם אינם תורמים כלל להצלחתה של החברה הישראלית (תרשים 12).⁶⁸

תרשים 12: התרומה הנתפסת של קבוצות שונות באוכלוסיה לחברה הישראלית (בסקאלה של 1-4, כש-1 - תרומה שלילת, ו-4 - תרומה חיובית) - התרומה הנתפסת של קבוצות שונות באוכלוסיה לחברה הישראלית (בסקאלה של 1-4, כש-1 - תרומה שלילת, ו-4 - תרומה חיובית)



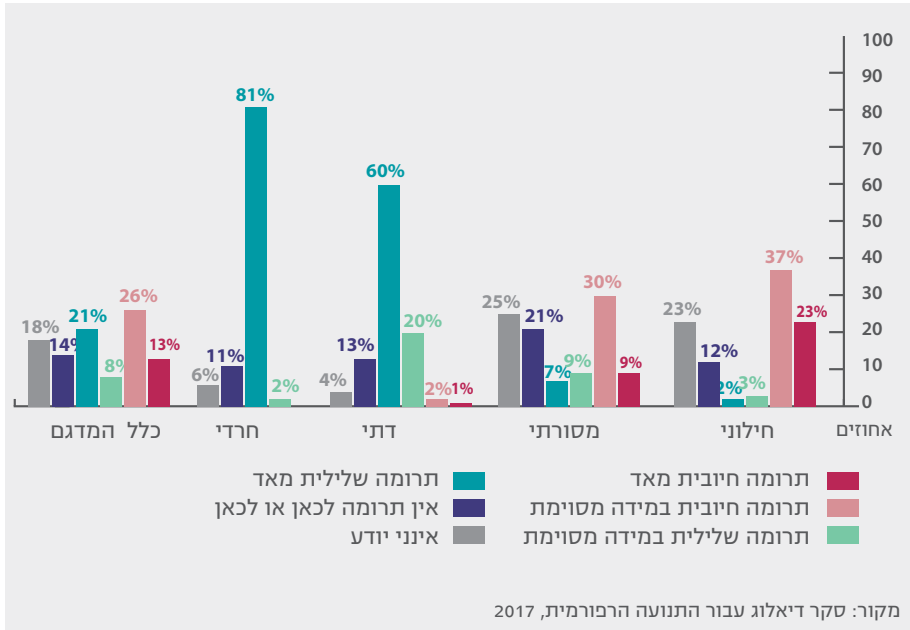
סקר הפלורליזם של המכון בשנת 2016 מצא ש-72 אחוזים מהיהודים בישראל אינם מסכימים עם האמירה "הרפורמים הם לא ממש יהודים" (תרשים 13).⁶⁹

תרשים 13: מידת ההסכמה עם הביטוי "הרפורמים הם לא ממש יהודים", בחלוקה להשתייכות לזרמים דתיים (בסקאלה של 1-4, כש-1 - לא מסכים, 4 - מסכים)



בסקר מכון דיאלוג עבור התנועה הרפורמית (2017), נשאלו המשתתפים לגבי תרומתם של הרפורמים לחברה הישראלית. 39 אחוז מהמשיבים סברו כי תרומתם של הרפורמים חיובית או חיובית מאוד, 14 אחוז השיבו כי תרומתם נייטרלית ו-29 אחוזים סברו כי התרומה שלילית או שלילית מאוד. בקרב החילונים, 60 אחוזים סברו כי תרומתם של הרפורמים היא חיובית או חיובית מאוד, 12 אחוז השיבו כי היא נייטרלית, ורק חמישה אחוז סברו כי היא שלילית. בקרב שומרי המסורת, 39 אחוזים השיבו כי התרומה חיובית או חיובית מאוד, 21 אחוזים השיבו כי היא נייטרלית, ו-16 אחוזים השיבו כי היא שלילית או שלילית מאוד. רק שלושה אחוזים מהדתיים בישראל סברו כי תרומתם של הרפורמים לחברה הישראלית היא חיובית, 13 אחוזים השיבו כי היא נייטרלית, ו-80 אחוזים סברו כי היא שלילית, ואף שלילית מאוד. בקרב החרדים, אף אחד מהמשיבים לא סבר כי לרפורמים יש תרומה חיובית, 11 אחוזים השיבו כי תרומתם היא נייטרלית, ו-83 אחוזים השיבו כי תרומתם שלילית או שלילית מאוד (תרשים 14).

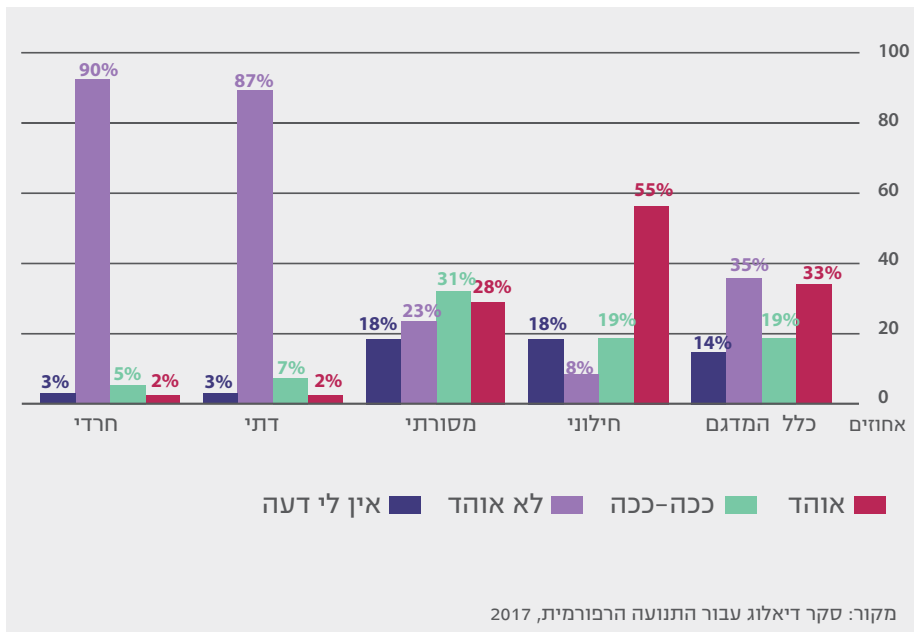
תרשים 14: תרומתם של יהודים רפורמים לחברה בישראל, כפי שהיא נתפסת על ידי הישראלים, בחלוקה לזרמים השונים



סקר דיאלוג 2017 גם ביקש מהישראלים להשיב לשאלה האם הם אוהדים את היהודים הרפורמים? כמו במחקרים אחרים, גם כאן 23 אחוזים מהיהודים בישראל השיבו כי הם אוהדים מאוד, או אוהדים את הרפורמים, 19 אחוז השיבו "ככה-ככה", ו-21 אחוזים השיבו שהם לא אוהדים או מאוד לא אוהדים את הרפורמים. 58 אחוזים מהחילונים השיבו כי הם אוהדים מאוד או אוהדים, 19 אחוז מהחילונים השיבו "ככה-ככה" ושמונה אחוזים השיבו כי אינם אוהדים או מאוד לא אוהדים. המגמה הולכת ומשתנה ככל שנעים על סקאלת מידת הדתיות (האורתודוקסית), כאשר בקרב שומרי המסורת רק 29 אחוזים אוהדים או אוהדים מאוד את הרפורמים, 31 אחוזים השיבו "ככה-ככה" ו-23 אחוזים אינם אוהדים או מאוד לא אוהדים את הרפורמים. בקרב הדתיים, שני אחוזים בלבד אוהדים או אוהדים מאוד, שבעה אחוזים "ככה-ככה" ו-87 אחוזים לא אוהדים או מאוד לא אוהדים. ובקרב החרדים, 91 אחוזים אינם אוהדים או מאוד לא אוהדים את הרפורמים (תרשים 15).

כאשר בוחנים את הנתונים בחתך מפלגתי, מצביעי הליכוד, "ישראל ביתנו" ו"כולנו" פזורים באופן שווה פחות או יותר על פני הרצף הנע בין אהדה לחוסר אהדה,

תרשים 15: מידת האהדה כלפי הרפורמים בישראל, בחלוקה להזדהות עם זרמים דתיים



מצביעי "יש עתיד", המחנה הציוני ומרצ מרוכזים בעיקר בצד האוהד, ומצביעי המפלגות האורתודוקסיות והחרדיות מרוכזים בעיקר בצד הלא אוהד.

שאלה נוספת במחקר בחנה האם המשיבים מסכימים או לא מסכימים עם האמירה לפיה "היהדות האורתודוקסית היא היהדות האמיתית, והרפורמים סטו מהדרך". מעל 45 אחוז מהמשיבים הסכימו מאוד או הסכימו עם הטענה, 45 אחוזים לא הסכימו איתה, או מאוד לא הסכימו איתה, ועשרה אחוזים לא היו בטוחים. כצפוי, 72 אחוזים מהחילונים ו-41 אחוזים מהמסורתיים אינם מסכימים או מאוד לא מסכימים עם הטענה, בעוד ש-90 אחוזים מהדתיים, ו-93 אחוזים מהחרדים מסכימים או מאוד מסכימים איתה.

אחת הנקודות שראוי להדגיש היא רמת המעורבות הרגשית שהפגינו המשיבים כלפי התנועות הליברליות. השנאה כלפי הרפורמים עוצמתית הרבה יותר בקרב דתיים וחרדים מאשר התמיכה והאהדה שהם זוכים לה מצד החילונים ושומרי המסורת. הדתיים והחרדים נוטים לראות ברפורמים ובקונסרבטיבים כופרים, ולכן סבורים כי יש להתנגד להם באופן פעיל ונמרץ.

מעמדן המשפטי של התנועות

סקר שנערך העיתון "ג'רוזלם פוסט" בשנת 2016 מצא כי 62 אחוזים מהיהודים בישראל מעדיפים כי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית יוכרו באופן רשמי; 87 אחוזים מהחילונים ו-62 אחוזים משומרי המסורת תמכו בכך.⁷⁰

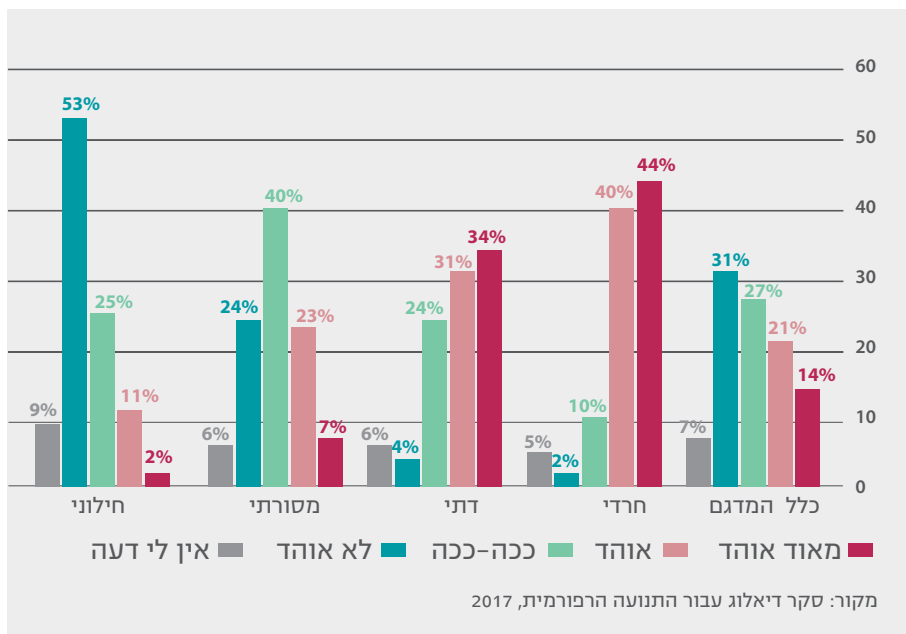
סקר מכון דיאלוג שנערך עבור התנועה הרפורמית (2017) מצא כי 61 אחוזים מהישראלים סבורים כי יש להשוות את מעמדן של התנועות למעמדן של הזרם האורתודוקסי. 81 אחוזים מהחילונים תמכו בכך, בעוד ש-49 אחוזים משומרי המסורת, 89 אחוזים מהדתיים, ו-97 אחוזים מהחרדים דחו את הרעיון. אותו מחקר מצא כי 48 אחוזים היו מוכנים לקבל גיורים שנערכו על ידי התנועות המתקדמות: 78 אחוזים מהחילונים מוכנים לקבל את גיורי התנועות, כך גם 46 אחוזים משומרי המסורת. 43 אחוזים משומרי המסורת, 97 אחוזים מהדתיים ו-99 אחוזים מהחרדים הביעו התנגדות או התנגדות נחרצת לרעיון זה.

ביקורת על הרבנות ועל חקיקה בנושאי דת

סקר שנערך בשנת 2016 מטעם מכון סמית עבור תנועת נאמני תורה ועבודה, תנועה ציונית-דתית, מצא כי 80 מהמשיבים (יהודים-ישראלים), כולל 73 אחוזים משומרי המסורת, ו-56 אחוזים מהדתיים, מאמינים כי השליטה הבלעדית של הרבנות הראשית בנושא הנישואין והגירושים מובילה לעלייה במספר הישראלים הבוחרים להתחתן בחו"ל. הסקר מראה גם כי 56 אחוזים מהיהודים בישראל מסכימים כי היקף ותוכן החקיקה בנושאי דת מובילים להתרחקות מהיהדות, ו-61 אחוזים מהישראלים תומכים בשינוי הסטטוס קוו.⁷¹

ממצאים דומים עולים גם מהסקר שנערך בשנת 2017 ע"י מכון דיאלוג עבור התנועה הרפורמית. המשיבים נשאלו אם הם מסכימים עם האמירה לפיה הרבנות הראשית תורמת לזהותה של מדינת ישראל ומקרבת את הציבור בישראל למסורת היהודית באופן חיובי. 35 אחוזים הסכימו או הסכימו מאוד עם הטענה, לעומת 61 אחוזים שלא הסכימו, או מאוד לא הסכימו איתה. מבין החילונים, 13 אחוזים בלבד הסכימו ברמה כלשהי עם הטענה; מבין המסורתיים 30 אחוזים הסכימו בצורה כלשהי עם הטענה; מבין הדתיים 65 אחוזים, ומבין החרדים, 84 אחוזים הסכימו עם הטענה. לעומת זאת, בקרב החילונים, 78 לא הסכימו איתה, מבין המסורתיים 64 אחוזים לא הסכימו, ו-28 אחוזים מן הדתיים ו-12 אחוזים מהחרדים לא הסכימו עם הטענה (תרשים 16).

תרשים 16: מידת ההסכמה עם הטענה לפיה הרבנות הראשית תורמת לזהותה היהודית של ישראל ומקרבת את הציבור הישראלי לדת, בחלוקה לרמות דתיות



נישואים

באופן כללי, רוב הישראלים, ורוב מובהק מהחילונים בישראל, תומכים באפשרות של נישואים לא אורתודוקסים בישראל. סקר הפלורליזם של המכון למדיניות העם היהודי (2016) מצא כי 60 אחוזים מכלל היהודים בישראל תומכים בנישואים אזרחיים.⁷²

בסקר שערך מכון סמית עבור עמותת חדו"ש בשנת 2017, 67 אחוזים מיהודים הישראלים (90 אחוזים מהחילונים ו-68 אחוזים מהמסורתיים) תמכו בהכרת המדינה בכל סוגי הנישואים - כולל נישואים אזרחיים, קונסרבטיבים ורפורמים. חדו"ש מצביעים על כך שבשנת 2009, שיעור הישראלים שתמכו בכל סוגי הנישואים עמד על 53 אחוזים, ושיעור זה גדל בהתמדה מאז. העמותה מציגה את התמיכה גם בפילוח לתמיכה במפלגות פוליטיות. רוב מצביעי הליכוד (65 אחוזים) ומצביעי "כולנו" (73 אחוזים), וכן רוב מובהק בקרב מצביעי "ישראל ביתנו" (88 אחוזים), המחנה הציוני (91 אחוזים), יש עתיד (92 אחוזים) ומרצ (100 אחוז) תומכים בחופש נישואים בישראל. מקרב תומכי הבית היהודי, 42 אחוזים תומכים גם הם בחופש נישואים.

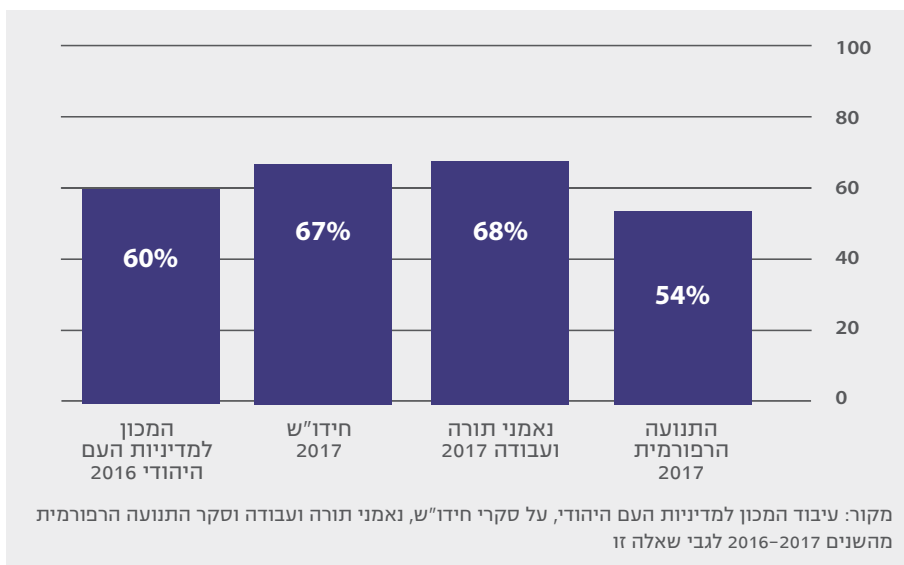
לעומתם, רק 13 אחוז בקרב מצביעי ש"ס ואף לא אחד ממצביעי יהדות התורה הביעו הסכמה לרעיון של אפשרות בחירה בנישואים שאינם אורתודוקסים בישראל.⁷³ כאשר התבקשו המשתתפים להשיב במה יבחרו בעצמם, או עבור ילדיהם, בהינתן מצב היפותטי שבו כל האפשרויות מוכרות באופן שווה על ידי המדינה, כמחצית מהמשיבים בחרו באפשרות של טקס נישואים לא אורתודוקסי (מתוכם, 11 אחוז אמרו שיעדיפו טקס קונסרבטיבי או רפורמי, 30 אחוזים בחרו באפשרות של נישואים אזרחיים ותשעה אחוזים אמרו שהם יעדיפו להימנע מטקס רשמי ולחיות כידועים בציבור). מתוצאות הסקר עולה כי 84 אחוזים מהיהודים החילונים מעדיפים להינשא מחוץ לרבנות, כאשר 16 אחוזים בלבד השיבו כי יעדיפו להתחתן דרך הרבנות. הדו"ח מצביע על כך שבעוד שהעניין הכללי בנישואים אורתודוקסים הולך ודועך בשנים האחרונות בקרב הציבור החילוני, העניין שמביע הציבור בנישואים רפורמים או קונסרבטיבים נשאר פחות או יותר יציב (בין 17-20 אחוזים בוחרים בחלופה זו). מבין אלו שמוותרים על הרבנות, רבים בוחרים בחלופה של נישואים אזרחיים, ואכן, הבחירה בחלופה זו עלתה באופן משמעותי - בשנת 2015, 38 אחוזים בחרו להינשא בנישואים אזרחיים; שיעור זה טיפס בתוך שנתיים, ובשנת 2017 כבר בחרו בחלופה זו 53 אחוזים.⁷⁴

במציאות הנוכחית, שבה הנישואים ברבנות הם האופציה החוקית היחידה עבור ישראלים (בתוך גבולות ישראל), 56 אחוזים מהחילונים ו-22 אחוזים מהמסורתיים עדיין מעדיפים להינשא מחוץ לממסד הרבנות. ולא רק החילונים - 23 אחוזים מכלל הציבור הסכימו כי יינשאו מחוץ לממסד הרבני; מתוכם, 59 אחוזים - בחתונה אזרחית, 25 אחוזים בחתונה רפורמית, שבעה אחוזים בטקס קונסרבטיבי, ותשעה אחוזים בטקס אורתודוקסי שאינו מתנהל על ידי רב מוכר מטעם הרבנות הראשית.⁷⁵ באופן דומה, מחקר חדש יותר שנערך גם הוא על ידי מכון סמית, עבור מרכז ליב"ה - ליב"ה יהודית בציבוריות הישראלית (ארגון המקדם עמדות דתיות-שמרניות), מצא כי, כל עוד לא קיימות חלופות מוכרות אחרות, 71 אחוזים מהציבור היהודי בישראל מעדיפים להינשא ברבנות.⁷⁶

סקר מכון נאמני תורה ועבודה (אשר נערך גם הוא על ידי מכון סמית) הראה כי 90 אחוז מהחילונים, ו-50 אחוזים מהמסורתיים בארץ תומכים במיסוד הנישואים האזרחיים, כרבע מהדתיים תומכים אף הם במהלך מדיניות שכזה. בסך הכל, 68 אחוזים מהישראלים תומכים בהכרה בנישואים שאינם דתיים, ו-61 אחוזים תומכים בשינוי חקיקתי של הסטטוס קוו הקיים.⁷⁷

סקר דיאלוג 2017, שנערך עבור התנועה הרפורמית, בחן האם ישראל צריכה להכיר בחתונות שנערכות ע"י רבנים רפורמים, בדומה להכרה בטקסים הנערכים ע"י רבנים אורתודוקסים. 54 אחוזים הסכימו עם אמירה זו- 86 אחוזים בקרב הציבור החילוני ו- 47 אחוזים בקרב הציבור המסורתי. 42 אחוזים לא הסכימו עם האמירה- 44 אחוז בקרב הציבור המסורתי, 91 אחוז מקרב הציבור הדתי, ו-97 אחוז בקרב החרדים (תרשים 17).

תרשים 17: מידת התמיכה בהכרה בנישואים רפורמים או קונסרבטיבים, כפי שנמצא בסקרים השונים



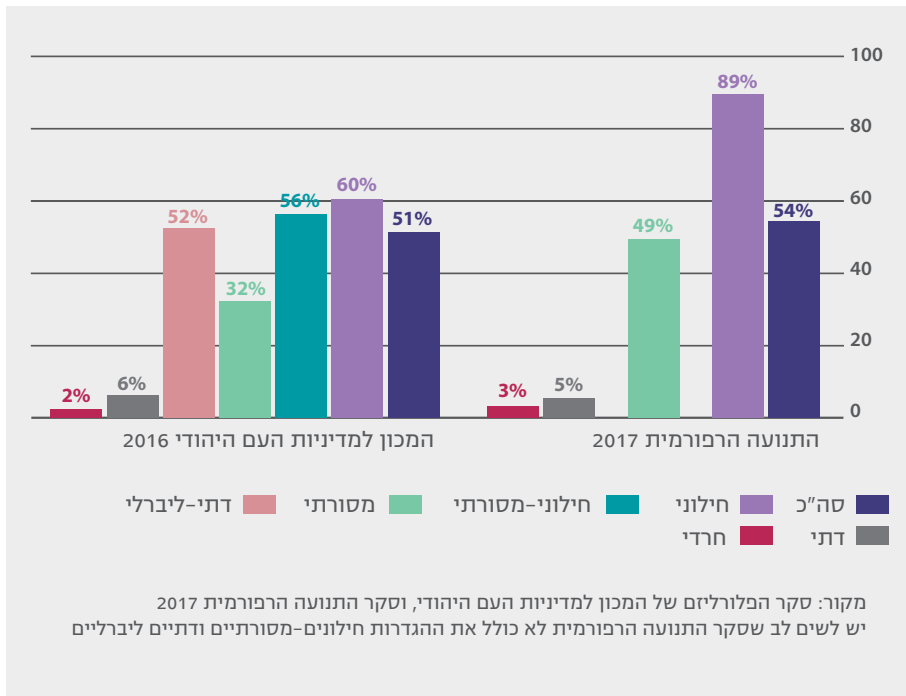
בתי כנסת מעורבים מגדרית (נשים-גברים)

מרבית החילונים והמסורתיים (כמו גם חלק מהדתיים) אינם מחזיקים בדעות אורתודוקסיות (מסורתיות) בכל הנוגע לתפילה מעורבת מגדרית ובנוגע לתפקידיהן ומקומן של נשים. סקר הפלורליזם של המכון למדיניות העם היהודי לשנת 2017 הראה כי למעלה ממחצית מהציבור היהודי בישראל מעדיפים בתי כנסת המציעים ישיבה מעורבת של גברים ונשים (60 אחוז ממשיבים החילונים בחרו בחלופה זו, ו- 52 אחוז מהקבוצה המגדירה עצמה "דתיים-ליברלים").⁷⁸

בדומה לכך, הסקר שנערך על ידי מכון דיאלוג עבור התנועה הרפורמית בשנת 2017, מצא כי 35 אחוזים מהיהודים בישראל מעדיפים בתי כנסת ללא מחיצה, 19 אחוזים

נוספים מעידים על עצמם כי היעדר מחיצה אינו מפריע להם.⁹⁷ 46 אחוזים בלבד מעדיפים הפרדה מגדרית. ראוי לציין שכמחצית מהמשיבים (49 אחוזים) המזדהים כשומרי מסורת ציינו כי לא מפריע להם להתפלל בבית כנסת ללא מחיצה, וחלק מהמזדהים ככאלה השיבו כי היו מעדיפים בית כנסת ללא מחיצה (תרשים 18).

תרשים 18: יהודים בישראל שמעדיפים הפרדה מגדרית/ אי הפרדה מגדרית בבתי כנסת, סקר המכון למדיניות העם היהודי וסקר התנועה הרפורמית



הכותל המערבי

הממצאים העולים מסקר חידוש משנת 2016,⁸⁰ מצביעים על כך ש-60 אחוזים מהישראלים, 88 אחוזים מקרב החילונים שהשיבו, תומכים במתווה הפשרה בכותל שהושג בתחילת 2016 והוקפא באמצע 2017, כמו גם בהצעה שהוצגה במסגרתו - להקים רחבה לתפילה שוויונית לצד הכותל.⁸¹ 78 אחוזים מהדתיים ו-96 אחוזים מהחרדיים מתנגדים למתווה הפשרה שהוצע.⁸²

סקר מכון דיאלוג עבור התנועה הרפורמית (2017) מראה כי 58 אחוזים מהיהודים בישראל תומכים באפשרות של תפילה שוויונית לרפורמים ולקונסרבטיבים ברחבת הכותל, לעומת 33 אחוזים בלבד שמתנגדים לאפשרות שכזו. הסקר בחן

עם המשיבים באיזו רחבה היו מעדיפים להתפלל ולבקר בעצמם, אם בכלל, ברחבה המסורתית, או ברחבה שוויונית. 49 אחוזים מכלל המשיבים העדיפו את הרחבה המסורתית. מבין החילונים, 14 אחוזים בלבד העדיפו את הרחבה המסורתית, בקרב המסורתיים - 58 אחוזים, ובקרב הדתיים והחרדים, כמעט כולם. לעומת זאת, 37 אחוזים מכלל המשיבים העדיפו את הרחבה השוויונית. בקרב החילונים 66 אחוזים בחרו בחלופה זו, ובקרב המסורתיים 27 אחוזים. שבעה אחוזים בלבד מכלל המשיבים (12 אחוזים בקרב החילונים) ציינו כי אין להם שום רצון לבקר בכותל. באותו סקר הוצגו בפני המשיבים תמונות של נשים עטופות בטליתות, הקוראות בספר התורה. 46 אחוזים מכלל המשיבים תמכו לאפשר לנשים לנהוג כך, לעומת 44 אחוזים שהתנגדו לכך. בקרב הציבור המסורתי, רק 37 אחוזים תמכו בכך, בעוד שכמחצית מהציבור התנגד.⁸³ כאשר נשאלה שאלה דומה בסקר הפלורליזם של המכון למדיניות העם היהודי, אמרו מרבית המשיבים כי הם לא מסכימים לאפשר לנשים להניח תפילין בכותל.⁸⁴

ענייני דת ומדינה

מחקר מכון סמית עבור עיתון "ג'רוזלם פוסט" שנערך בשנת 2016, מצא כי רבים מהישראלים (54 אחוזים) מתנגדים להשפעה הרחבה הניתנת לזרם האורתודוקסי בעיצוב החוקים במדינה (82 אחוזים בקרב החילונים, 39 אחוזים בקרב המסורתיים, ועשרה אחוזים מקרב הדתיים).⁸⁵ מרבית הישראלים (59 אחוזים) סבורים כי למסורת היהודית צריכה להיות השפעה על החיים הציבוריים בישראל, אולם מעדיפים כי הדבר ייעשה באופן לאומי, ולא באופן דתי.⁸⁶

עינות כלפי הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי

למרות האהדה הרחבה כלפי הזרמים הליברליים, לא ניתן להתעלם מהעוינות העמוקה בה הם נתקלים מהציבור החרדי ומהאגף השמרן יותר של הציבור הדתי-אורתודוקסי.⁸⁷ למשל, בכנס עיתון הארץ ביוני 2017 אמר הפוליטיקאי החרדי, חבר הכנסת מטעם מפלגת יהדות התורה משה גפני, כי "הזרם הרפורמי עושה דה-לגיטימציה ליהדות", הוא הוסיף וציין כי יעדיף "לשבת עם פלסטיני אך לא עם רפורמי",⁸⁸ וכי הרפורמים דוקרים את התורה בגב.⁸⁹ בכנס שנערך לאחרונה ציין גפני כי הוא לא מכיר בהם (ברפורמים) כלל, והוסיף כי הם פוגעים בעם היהודי. הוא הוסיף ואמר כי הרפורמים מבחינתו הם בעיה רצינית, והם מהווים את המכה הקשה ביותר לעם היהודי.⁹⁰

חבר כנסת חרדי אחר מטעם מפלגת יהדות התורה, ישראל אייכלר, יצא גם הוא במתקפה נגד הרפורמים וטען כי הם אינם יהודים, ושלפי הנתונים "יש 80% התבוללות בקרב הרפורמים", וכי "מי שרוצה לעקור את ההלכה, להוביל לכפירה, להפוך את אלוהי ישראל למשהו אמורפי ואת התורה לאגדות, זאת לא יהדות, זה חורבן היהדות."⁹¹ אייכלר גם האשים את המוסדות האמריקאים, שבראשם עומדים יהודים המזוהים עם הזרם הרפורמי, בשחיתות. הוא טען כי הם לוקחים כסף עבור ישראל מיהודים תמימים ומשאירים 95 אחוזים מהכסף בארה"ב, כך שבסופו של דבר הכסף מוצא את דרכו בחלקו לארגונים אנטי-ישראלים.⁹²

מנהיג תנועת ש"ס ושר הפנים, אריה דרעי, אומנם כינה את הרפורמים והקונסרבטיבים "אחינו", אך בהמשך המשפט ציין "אבל הם גורמים נזק גדול. הם במתכוון מנסים להרוס ולהחריב את הדרך המקורית בכל תחומי היהדות."⁹³ השר לשירותי דת, דוד אזולאי, גם הוא ממפלגת ש"ס, השתלח ברפורמים בראיון לגלי צה"ל בשנת 2015 וטען כי הם אינם יהודים. לדבריו, "יהודי רפורמי, ברגע שהוא לא הולך על פי דת ישראל, אז בוא נגיד ש(זו) בעיה. אני לא יכול להרשות לעצמי להגיד עליו שהוא יהודי."⁹⁴ בנו של דוד אזולאי, חבר הכנסת ינון אזולאי, אשר קיבל את מושבו של אביו בכנסת, טען מעל דוכן הכנסת ביולי 2018 כי רעידת האדמה בצפון היא "תוצאה של ניסיון ההתערבות של הרפורמים בכותל."⁹⁵ הרב הספרדי הראשי לשעבר, שלמה עמאר, שעמד מאחורי הלחץ הציבורי לבטל את מתווה הכותל, השווה את שלילתם של הרפורמים את ההלכה להכחשת שואה, וטען כי הם עושים נזק לעם היהודי. הוא כינה את מנהיגי התנועה הרפורמית "ארורי הרשעים שעושים כל עוולה שבעולם נגד התורה. אפילו מחתנים גויים ויהודים, אין להם לא כיפור ולא שבת אבל רוצים תפילה...ושלא יעלה בדעתו של אדם שהם רוצים להתפלל, הם רוצים לחלל את הקודש."⁹⁶

הציבור הדתי לאומי אומנם פחות עוין מהציבור החרדי, אך פוליטיקאים בכירים מהציונות הדתית הפגינו גם הם עמדות שליליות ומזלזלות כלפי התנועות הלא-אורתודוקסיות. ציפי חוטובלי, חברת הכנסת מטעם הליכוד ומחזיקה בתפקיד סגנית שר החוץ, יצאה בנאום שנשא בארה"ב נגד הקהילות הלא-אורתודוקסיות ואמרה "הרפורמים והקונסרבטיבים) בחרו לקחת את הקליפה והשם של היהדות, את כל המנהגים והמסורת, ולרוקן את התוכן מבפנים, ליצוק ערכים ליברליים שאין להם קשר ליהדות."⁹⁷ חבר הכנסת מטעם מפלגת הבית היהודי בצלאל סמוטריץ' התבטא גם הוא כמה פעמים נגד הרפורמים, וכינה אותם "שקר" ו"דת מזוייפת".⁹⁸

מפגישות שערכנו עבור מחקר זה עם קבוצות או אנשים חרדים ודתיים, ניתן לקבל הצצה על תפיסתם את היהדות הליברלית. ראשית, רובם אינם רואים ביהדות הרפורמית (והקונסרבטיבית)⁹⁹ יהדות לגיטימית, מכיוון שאינם מדגישים מספיק, לטעמם, את מקומה של ההלכה. שנית, מכיוון שנישואים מעורבים הם תופעה נפוצה בתפוצות, ובמקרה של יהדות ארה"ב לעיתים נישואים כאלו נערכים בחסותם של הרבנים הרפורמים, הם מביעים את חששם מפני האפשרות שלפיה רבים מהרפורמים בארה"ב ובמקומות אחרים אינם יהודים לפי ההלכה. בשילוב של תופעה זו יחד עם שיעורי ילודה נמוכים, הם מעריכים כי הרפורמים יעלמו בעוד מספר דורות. יתרה מכך, רבים מהם רואים ברפורמים זרם נפרד מהיהדות, וסבורים כי אילו היו נלחמים לקבל הכרה כדת נפרדת (כמו נוצרים או מוסלמים) ולא כחלק מהיהדות, הם לא היו נתקלים בהתנגדות כזאת בקרב הציבור החרדי והדתי.

הרב ישעיה הורביץ,¹⁰⁰ פעיל בארגון החרדי "ערכים", ארגון אשר עוסק ב"החזרה בתשובה", הסביר לנו כי הציבור החרדי לא היה מביע התנגדות כה נחרצת לתנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, אם הן היו בוחרות להגדיר את המנהגים וההגות היהודית שאותה הם מציעים כתרבות, ולא כהמצאה מחדש של היהדות (דבר שלדעתו ולדעת חבריו, אין להם הידע או הסמכות לעשות). לטענתו, זוהי גם הסיבה (לפחות בחלקה) שהוא וחבריו פחות מתנגדים למגוון הביטויים של התחדשות יהודית, או יהדות ישראלית, גם אם ברמה המעשית, מדובר בפעילות והגות הדומות מאוד, אם לא זהות, לאלה שמציעות התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית. יתרה מכך, הורביץ מציין כי הארגון שאליו הוא משתייך נלחם בהתבטאויות של פלורליזם דתי בישראל, מאחר שכוונתן לשנות את הסטטוס-קוו עליו הוסכם עם הקמת המדינה בשיטות לא דמוקרטיות (דרך בתי המשפט), ולא דרך חקיקה בכנסת.

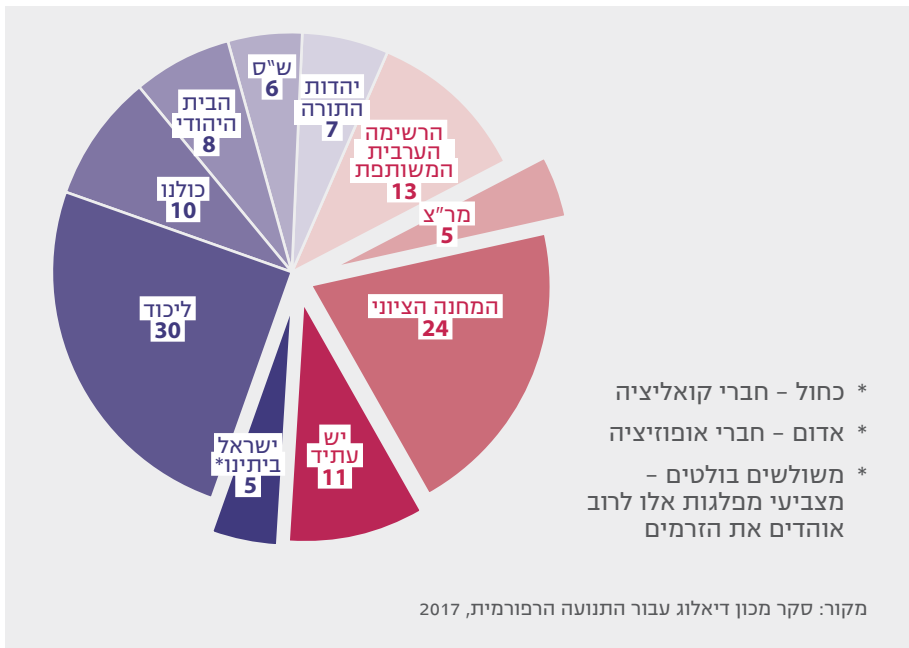
בספר "התנועה הרפורמית בעולם ובישראל: עובדות ונתונים" שפורסם בשנת 1998 על ידי הארגון החרדי "מנוף" (המרכז למידע יהודי), ואשר הורביץ סייע בכתיבתו, במטרה לחנך את הציבור החרדי בישראל לגבי התנועה הרפורמית. מתוארות התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית כניסיונות כושלים להתמודד עם עידן ההשכלה והאמנציפציה על ידי הפיכת היהדות לדת פרוטסטנטית בעטיפה יהודית; כתנועות חברתיות ולא כתנועות דתיות; כשער לנצרות, וכמסדרון להתבוללות. הספר גדוש בנתונים סטטיסטיים ודמוגרפיים שנועדו להציג שיעור גבוה של נישואים מעורבים, במקביל למחויבות נמוכה ליהדות ולמדינת ישראל, הנגרמים, לטענתם של הכותבים, בשל סטנדרטים נמוכים ומרושלים לגיור, וקבלתם של לא-יהודים לקהילה. מסקנת הספר היא כי לא ניתן לקבל את היהדות הרפורמית כיהדות.¹⁰¹

באופן אנקדוטלי, ברבים מהראיונות שערכנו שבהם הביעו המרואיינים זלזול או עוינות כלפי התנועות הליברליות (כמו גם בחלק מראיונות הרדיו או השיחות עם יהודים אורתודוקסים או חרדים), מוזכרים טקסי בר ובת המצווה שעורכים הרפורמים עבור כלביהם (מכונים "bark mitzvah". משחק מילים על המילה נביחה bark, הנשמעת כמו "בר"). מדובר כמובן בטקס לא נפוץ, שאינו נלקח ברצינות גם בקרב רפורמים, אולם בקרב המתנגדים הוא משמש כדי להצביע על רדידותם ושטחיותם, כביכול, של הזרמים הלא-אורתודוקסים.¹⁰²

השפעה והשתייכות פוליטית

שלא כמו הדתיים הלאומיים או החרדים בישראל, לתנועות הרפורמית והקונסרבטיבית אין מפלגות ייעודיות המקדמות את סדר היום שלהן.¹⁰³ תנועת מרצ, הנמצאת בצד השמאלי ביותר של המפה הפוליטית, מקדמת את הרעיון של הפרדת דת ומדינה, סדר יום שבו תומכות גם המחנה הציוני ויש עתיד. מפלגות אחרות מביעות אהדה כללית לאג'נדה, אך אינן פועלות באופן אקטיבי לקדם אותה. לעומת זאת, בעת כתיבת שורות אלו חברות בכנסת שלוש מפלגות אורתודוקסיות מובהקות (הבית היהודי, ש"ס ויהדות התורה), המחזיקות ביחד 21 מושבים בכנסת (מתוך 120),¹⁰⁴ שלושן חברות בקואליציה, ושלושתן פועלות באופן מובהק לקדם נושאים המערבים דת (אורתודוקסית) ומדינה (תרשים 19).

תרשים 19: אהדה כלפי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, בחלוקה להשתייכות מפלגתית - פוליטית (לפי מספר מושבים בכנסת)



במצב דברים זה, ובשל השפעתן המצומצמת של התנועות, רבים מהישגיהן, כמו גם הגישה לתקציבי ממשלה, הושגו בזכות השימוש היעיל במערכת המשפטית. המרכז הרפורמי לדת ומדינה (IRAC) מקדם נושאים הקשורים לשוויון והפרדת דת ומדינה דרך בתי המשפט. במסגרת מאבקיו הצליח המרכז לאתגר הן את הממשלה והן את הרבנות במגוון נושאים. לצד המאמצים בחזית המשפטית, מפעיל המרכז גם שדלנים (קבוצת לובי) במטרה לקדם רעיונות אלו בקרב חברי הכנסת.

בדומה לתנועה הרפורמית, גם התנועה הקונסרבטיבית מפעילה גוף ייעודי, מכון "על משמר הכנסת", מכון מעקב אזרחי אחר עמדות, התבטאויות, הצעות חוק והצבעות של נבחרות ונבחרים בנושאי דת ומדינה.¹⁰⁵

הפעילות החברתית של המרכז הרפורמי לענייני דת ומדינה, בעיקר בכל הקשור לפעילות מול השפעת הגופים החרדים, הופכת אותו לאופוזיציה ברורה לממשלת הימין הנוכחית. לכן, לממשלה, אשר שולטת בהקצאת התקציבים, אין אינטרס פוליטי או דתי לחזק את יריביה.

הן לתנועה הרפורמית והן לתנועה הקונסרבטיבית יש מעט השפעה ברמה המקומית. בכל עיר ומועצה מקומית יש מועצה דתית, אשר מפקחת על נושאים הקשורים לדת ברמה המקומית, כולל, בין היתר, פיקוח והשגחה על כשרות, פיקוח ותחזוקת המקוואות, ניהול ענייני הקבורה ותחזוקת בתי העלמין, ופקחי תחום עירוב. ראשי המועצות הדתיות, תפקיד בשכר, ממונים תוך הסכמה בין מפלגות הקואליציה ברשויות המקומיות. שאר חברי המועצה מתנדבים לתפקיד זה. 45 אחוזים מהמינויים נעשים על ידי המפלגות, לפי משקלן היחסי ברשות המקומית הספציפית. 45 אחוז נוספים מתמנים על ידי המשרד לשירותי דת, ועשרה אחוזים מתמנים על ידי הרבנות הראשית של העיר או הרשות המקומית. כאשר מרכיבים את הרשימה, ומסכימים עליה ברמה המקומית, היא מוגשת לאישור המשרד לשירותי דת.

אם, מסיבה כלשהי, הצדדים אינם מצליחים להסכים על הרשימה תוך כשנה, ממנה המשרד לשירותי דת ראש מועצה דתית וסגן מטעמו, ללא מועצה המייצגת את המפלגות השונות. בחלק מהמקרים, המשרד והמפלגות אינם מסכימים ביניהם על הרשימה. במקרים אחרים, המשרד בשיתוף עם הרבנות מנסים לעקוף את המינוי הדמוקרטי של ועדה שתפקח על המועצה, או מעלים התנגדויות לכלול ייצוג של נשים או גורמים ליברלים במועצות (השר הקודם לענייני דתות, אלי בן דהן, נציג הבית היהודי, הורה להציב לפחות אישה אחת בכל מועצה. בהמשך הורה היועץ המשפטי לממשלה, אביחי מנדלבליט, שנשים תהווין לפחות שליש מכל מועצה).¹⁰⁶

בפועל, 70 אחוז מהמועצות הדתיות ממונות כיום על ידי המשרד לשירותי דת, המשמעות היא שהן חסרות ייצוג דמוקרטי, ונציגי היהדות הפלורליסטית כמעט ואינם יכולים להשתלב במועצה. במועצות בודדות בלבד מונו נציגי התנועות הרפורמית או הקונסרבטיבית (כולם במינוי מטעם חברי מפלגת מרצ). בין מועצות אלה נכללות כפר סבא, רעננה, אשדוד ועמק חפר.¹⁰⁷

במהלך שנות ה-80' וה-90' ניסו התנועות המתקדמות להשיג השפעה פוליטית, אולם לדברי הרב גלעד קריב וכמה חברי מועצות (שביקשו לא להזדהות בשמם), חלק גדול מהתקציב שעובר דרך המועצות מסומן מראש. בתקציב הנוטר, חברי המועצה יכולים להשפיע רק על כחמישה אחוזים המוקצים ל"תרבות תורנית". על סמך הידוע לנו, רק במקרים בודדים הצליחו התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית לקבל הקצבות זעומות מתקציבי המועצה עבור פעילות ציבורית סביב חגי ישראל.

הואיל והמשרד לשירותי דת, המפלגות הדתיות ורבני הערים יכולים לעקוף בקלות מועצה מייצגת אם ברצונם להשתיק קולות המתנגדים לסדר היום שלהם, ובהינתן ההשפעה המוגבלת של חברי המועצות עצמן, חברי התנועות, הרפורמית והקונסרבטיבית ויתרו על הניסיונות להשיג השפעה או גישה לכוח ומשאבים דרך ערוץ זה.

הרב קריב ציין כי התנועה הרפורמית מנסה ללמוד מהצלחתה של התנועה הדתית-לאומית, ופועלת לייצר השפעה ולהתרחב מלמטה למעלה - להתמקד בשלב הראשון בבניית תשתיות והשגת תקציבים. לדבריו, התנועה הרפורמית הבינה כי רק דרך תמיכה ציבורית והזדהות רחבה יש לה סיכוי להשיג מימון והזדמנות להגיע לציבור הרחב, בהתאם לגודלה האמיתי.

למרות האמור, התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית הצליחו, במידה מסוימת, לייצר שיתופי פעולה עם כמה מהרשויות המקומיות, מחוץ להשפעת הרבנות והמועצות הדתיות. בעיר תל אביב, לדוגמה, התנועה הרפורמית הצליחה להשיג השפעה וגישה למועצת העיר, וזו מסייעת לה פעמים רבות לממן אירועים ביוזמת התנועה לטובת הציבור הרחב. באתר האינטרנט של מועצת שער הנגב, מועצה איזורית המאחדת תחתיה 11 קיבוצים באיזור הנגב הצפוני, מוצגים פרטיו של רב רפורמי לצד פרטיו של הרב האורתודוקסי, עבור תושבי המועצה המעוניינים לקיים טקסי מעגל חיים. בחולון מוקם בימים אלו בית ספר רפורמי, ושני גני ילדים רפורמים כבר פועלים מזה מספר שנים. לדברי הרב קריב, ראש העיר חולון רואה בנוכחות הרפורמית השפעה חיובית (חברתית וכלכלית) ופועל לקדם וליצר הזדמנויות לשיתופי פעולה.

תקציבים

התנועה הישראלית ליהדות רפורמית (IMPJ) דיווחה בשנת 2017 על תקציב שנתי של 24.5 מיליון ש"ח. מעיון בדו"ח השנתי של התנועה עולה כי 25 אחוזים מהתקציב הכולל מקורם בתרומות פרטיות, בעיקר מארה"ב; 15 אחוזים מהתקציב מגיעים מארגונים רפורמים בארה"ב, כמו ארגון הרפורמים הציוניים באמריקה (ARZA), RIA, והוועד העולמי ליהדות פרוגרסיבית (WUPJ); 18 אחוזים מגיעים מקרנות ומהפדרציות היהודיות בצפון אמריקה; 23 אחוזים מגיעים מארגונים סמי-ממשלתיים כגון הסוכנות היהודית, קרן קיימת לישראל והפדרציות היהודיות של צפון אמריקה (JFNA); תשעה אחוזים מגיעים מממשלת ישראל, בצורה של תמיכות בתוכניות ספציפיות, תמיכות בהקמת בתי כנסת ומשכורות למספר מצומצם של רבנים; וכעשרה אחוז מהכנסות התנועה מקורם בעריכת טקסי נישואים ובר/בת מצווה, הפעלת גני ילדים והפעלת הוסטלים בירושלים וביפו. כלומר, קרוב ל-75 אחוזים מתקציב התנועה מקורם בצפון אמריקה.

התקציב המוצג בדו"ח אינו כולל את התקציבים שכל אחת מהקהילות מצליחה לגייס בעצמה. סכומים אלה עשויים, אם כלל הקהילות נלקחות בחשבון, להכפיל את הסכום. הקהילות מצליחות לגייס תקציבים בין היתר במודל של תשלום עבור שירות. למשל, טקס חתונה רפורמי יכול להכניס לקהילה כ-1,500 ש"ח, תהליך גיור רפורמי הכולל קורס ובסיומו טקס יכול להכניס כ-1,000 ש"ח, תהליך קונסרבטיבי יכול להכניס כ-1,700 ש"ח, התשלום בעד שיעורי הכנה לטקסי בר/בת מצווה והטקס בסופם נע בין 2,000-3,000 ש"ח.

בית דניאל, ארגון הגג של התנועה הרפורמית בתל אביב, מקיים כ-200 טקסי בר/בת מצווה ובין 300-400 טקסי חתונה בשנה. תשלומים עבור טקסים אלו, בנוסף לתשלום עבור מערכת גני הילדים וההוסטל, שיכולה לארח כ-60 אלף תיירים מדי שנה, מאפשרים להם לגייס כ-13 מיליון ש"ח, שמתוכם רק 20 אחוזים מקורם בתרומות (ושני אחוזים נוספים מדמי חבר ותמיכה של עיריית תל אביב).¹⁰⁸ הרב מאיר אזרי, שעומד בראש המרכז, משוכנע כי מודל המימון הזה, הנסמך ברובו על מנהיגים יזמים ונמרצים, הוא הדרך היחידה של היהדות הלא-אורתודוקסית לשרוד בישראל, כל עוד הממשלה אינה מעבירה תקציבים ותמיכות לארגונים. הרב אזרי משוכנע שהקהילות בתפוצות, המתקשות גם הן להתאים את עצמן למציאות

שבה פחות וכחות אנשים בוחרים להירשם ולשלם דמי חבר, יידרשו גם הן לאמץ מודל דומה של תשלום עבור שירות, מודל שמשמש למשל גם את ארגון חב"ד, כדי להצליח להחזיק את עצמן כלכלית.

התנועה הרפורמית מדווחת כי היא מנצלת 30 אחוזים מהתקציב עבור פעילות משפטית ציבורית (באמצעות המרכז הרפורמי לדת ומדינה); 33 אחוזים מהתקציב מוקצים לפעילות ציבורית ותוכניות נוער; 16 אחוזים מוקדשים לקשר עם התפוצות והעולם היהודי ולפרייקטים של תיקון עולם; 13 אחוזים ליוזמות חינוך; ושמונה אחוזים - למנהל ואדמיניסטרציה. התנועה גם תומכת בקהילות הקטנות, בעוד שהקהילות הגדולות יותר (כמו מרכזי דניאל) מצליחות לממן את עצמן. התנועה הצליחה להשיג מימון ממשלתי חלקי בשנים האחרונות עבור פעילויות ספציפיות. המכינה הקדם-צבאית של התנועה הרפורמית, למשל, מקבלת מהמדינה 1.1 מיליון ש"ח מדי שנה, ושמונת הרבנים בתפקיד ציבורי מקבלים ביחד עוד כמיליון ש"ח ממימון ממשלתי. התנועה מקבלת בין 300-400 אלף ש"ח מדי שנה ליוזמות חינוכיות וכמיליון ש"ח נוספים עבור פרויקט "דומים", המנסה לחבר בין קהילות רפורמיות ברחבי העולם לקהילות בישראל, ואותו היא מפעילה בשיתוף משרד התפוצות.

התנועה הקונסרבטיבית דיווחה בשנת 2017 על תקציב בגובה 25 מיליון ש"ח, הכולל תוכניות דומות, כמו למשל מרכז חינוכי בקיבוץ חנתון, והפעלת גני ילדים. סכום זה כולל את תקציב הבסיס של התנועה, העומד על 15 מיליון ש"ח; הקהילות השונות החברות בתנועה מצליחות לגייס כארבעה מעליון ש"ח נוספים; בין 6-7 מיליון מגיעים ישירות מחברי הקהילות השונות. 60 אחוז מהתקציב מגיעים מתרומות מחו"ל, 25 אחוז מתרומות מישראל ומהממשלה בישראל (7 אחוז), ו-15 אחוז מהכנסות עצמיות, בעיקר מקיום טקסי מעגל החיים.

תקציביהן של שתי התנועות נחשבים זעומים בהשוואה למיליארדי השקלים המועברים לארגונים אורתודוקסים וחרדים מידי שנה.¹⁰⁹ מאחר שאין ארגון גג המאחד את כלל הארגונים האורתודוקסיים והחרדיים, קשה לעמוד בדיוק על היקף התמיכה הממשלתית אותה מקבלים ארגונים ומטרות אורתודוקסים, אולם סכומים משמעותיים מועברים אליהם ממספר גדול של ארגונים ומוסדות המדינה. הרב קריב מעריך את הסכום במיליארד ש"ח לפחות. אחרים מעריכים שמדובר בכשלושה מיליארד ש"ח.

מחקר שהתפרסם בעיתון "הארץ" בשיתוף עמותת ישראל חופשית (תנועה אזרחית, לא מפלגתית, הפועלת לשינוי מערכת היחסים בין דת ומדינה), בחן את

היקף ההעברות, תוך שהוא כולל בחישובים גם סובסידיות, העברות ישירות, הקלות במיסים והטבות אחרות. המחקר מצא כי כ-8 מיליארד ש"ח מועברים מידי שנה למטרות ולארגונים אורתודוקסיים מארגונים וממוסדות מדינתיים (כולל המשרד לשירותי דת, הרבנות הראשית, בתי המשפט הרבניים, משרדי החינוך, החברה והספורט, המשפטים והחקלאות).¹¹⁰ ארגון "פנים", ארגון הגג ליהדות פלורליסטית בישראל, מעריך כי הנתונים שנמצאו במחקר זה מוגזמים, וכי הסכומים האמיתיים נעים בין 4-2 מיליארד ש"ח.

תרשים 20: סיכום הנתונים לגבי תקציבן של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בישראל

קונסרבטיבי	רפורמי
<ul style="list-style-type: none"> • תקציב הבסיס של התנועה לשנת 2017 - כ-15 מיליון ₪ • תקציב קהילות פרטניות לשנת 2017 • תוספת של כ-11-10 מיליון ₪ • כ-7% מהתקציב ממקורות ממשלתיים: <ul style="list-style-type: none"> • שני רבנים במשכורת • מימון חלקי לבתי כנסת • מכינה קדם-צבאית • תוכניות חינוך ואחרות 	<ul style="list-style-type: none"> • תקציב הבסיס של התנועה לשנת 2017 - כ-25 מיליון ₪ • תקציב קהילות פרטניות לשנת 2017 • תוספת כ-25 מיליון ₪ • כ-9% מהתקציב ממקורות ממשלתיים: <ul style="list-style-type: none"> • שמונה רבנים במשכורת • מימון חלקי לבתי כנסת • מכינה קדם-צבאית • תוכניות חינוך ואחרות • שיתוף פעולה עם משרד התפוצות
מימון ממשלתי למטרות ולארגונים דתיים	
<ul style="list-style-type: none"> • כמה מיליוני שקלים נוספים עבור ארגונים יהודיים לא אורתודוקסיים (מחוץ לתנועות) • ארגונים דתיים/ חרדיים - כמה מיליארדי שקלים מידי שנה 	

גישה לתקציבים ציבוריים

התקצוב הציבורי מופנה דרך מגוון ערוצים והסדרים ומסייע לשלם עבור שירותים ציבוריים, למשל רבני קהילות ובתי כנסת. מדי שנה מעבירה הממשלה כספים גם לזרמים הלא אורתודוקסיים. סכומים אלו הלכו וגדלו עם השנים, אולם מדובר בסכומים קטנים משמעותית לעומת המימון והתמיכה שמקבלים גופים ומטרות השייכים לזרם האורתודוקסי. התקציב הכולל שהועבר לתנועה הרפורמית עבור השנים 2016-17 עמד על כ-3.5 מיליון ש"ח, בעוד שהתקציב שקיבלה התנועה הקונסרבטיבית באותה שנה עמד על 2 מיליון ש"ח. תקציב נוסף עבור פעילויות לא אורתודוקסיות (שאינן משוייכות לתנועות) עמד על כמה מיליוני שקלים.

רבנים

ההחלטה לתקצב רבנים ציבוריים מעוגנת בחוק הישראלי, כולל חוק הרבנות הראשית משנת 1980.¹¹¹ המשרד לשרותי דת מגדיר לצורך תקצוב זה שלושה סוגים של רבנים ציבוריים - רבנים ראשיים בערים/ מועצות (מכונים רבני ערים); רבני שכונות; ורבני התיישבות. סה"כ מכהנים כיום 96 רבני ערים, 126 רבני שכונות, ו-290 רבני התיישבות. מאז שנת 2003, רבני שכונות אשר פרשו מתפקידם אינם מוחלפים ברבני שכונות אחרים, וזאת מתוך כוונה לעבור למודל חדש של רבני קהילות, שאינם תחומים לאיזור גיאוגרפי. בנוסף על אלה מכהנים שני רבנים ראשיים במדינת ישראל - רב אשכנזי ורב ספרדי - אשר מפקחים על כלל הפעילות הדתית במרחב הציבורי.

עו"ד אורלי ארז-לחובסקי, מהמרכז הרפורמי לדת ומדינה, מסבירה כי החוק אינו מציין מפורשות שרבני הציבור חייבים להיות אורתודוקסים. ולכן, בשנת 2005 יצא הארגון נגד התופעה של היעדר מימון לרבנים רפורמים וקונסרבטיבים. מאבקו של הארגון הגיע עד בג"צ, אשר קבע בהחלטתו משנת 2012 כי אין מניעה למנות רבנים שאינם אורתודוקסים, כל עוד הם עומדים בקריטריונים שנקבעו מראש. הקריטריונים כוללים בין היתר את הדרישה להציג קהילה הדורשת את שירותיהם, לקיים מספר מינימום של אירועים (תפילות, לימוד ועוד), ולהצליח לגייס מספר מינימלי של משתתפים באירועים הללו.¹¹² בעקבות החלטת בג"צ, בשנת 2013 מונתה הרבה מירי גולד, רבה רפורמית מהמועצה איזורית גזר, לרבה הלא-אורתודוקסית הראשונה במימון ממשלתי. בשנים שלאחר מכן הצטרפו אליה תשעה רבנים נוספים - רפורמים וקונסרבטיבים (בסה"כ שמונה רבנים רפורמים ושניים קונסרבטיבים), שעמדו בקריטריונים ומקבלים כיום מימון חלקי. נכון להיום, רק מועצות אזוריות או קיבוצים

שבהם אין נוכחות אורתודוקסית הצליחו להעלות רבנים שאינם אורתודוקסיים מכספי ציבור. התנועות עדיין לא הצליחו להגיע למימון ציבורי לרבנים בערים עם קהילות מעורבות.

חשוב לציין כי במטרה לפייס את ש"ס, המחזיקה בממשלה הנוכחית במשרד לשירותי דת, ומפלגות דתיות אחרות, הרבנים הציבוריים הרפורמים והקונסרבטיבים מקבלים את שכרם ממשרד התרבות והספורט ולא מהמשרד לשירותי דת, כפי שמקבלים שאר רבני הציבור. עלותם של כלל הרבנים הלא-אורתודוקסים מסתכמת בכמיליון ש"ח מדי שנה.

בתי כנסת

בתי כנסת בישראל זכאים למימון חלקי מהמשרד לשירותי דת, ומקבלים תמיכות מהרשויות והמועצות המקומיות. הרשויות המקומיות מקצות קרקעות עבור המבנים, ואילו המשרד מעביר מימון חלקי לתחזוקה שוטפת. המשרד מקצה עשרות מיליוני שקלים עבור מבני דת (בשנים 2016-2017, הוקצו 70 מיליון ש"ח למטרות של בינוי ואחזקה של בתי כנסת ומקוואות). בפועל, רוב המימון המועבר מטעם המשרד מוקצה לסיוע לשכונות חלשות, כעשרה אחוזים מהמימון מוקצים באמצעות "ועדת חריגים" ומיועדים לחלקים באוכלוסייה שאינם נחשבים כמשתייכים לזרם המרכזי. ועדת החריגים היא דרכן של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית לזכות בסיוע ומימון ציבורי לטובת בתי הכנסת. באזורים מוניציפליים שבהם התנועות יכולות להוכיח כי קיימת דרישה לתכנים המוצעים על ידן, הן הצליחו להשיג מימון חלקי עבור הקמת בתי כנסת. התנועה הרפורמית מצליחה בממוצע לגייס מימון ממשלתי להקמת מבנה אחד כל שנה, בעוד שהתנועה הקונסרבטיבית מצליחה לגייס מימון עבור מבנה כל שלוש שנים. על פי נתוני המרכז הרפורמי לדת ומדינה, התנועות מקבלות סכום חלקי בלבד (כ-200,000 ש"ח) מהסכום הדרוש להקים בית כנסת.

הרב קריב ציין כי המשרד לשירותי דת, המנוהל אומנם ע"י ש"ס, משתף פעולה ומאפשר את הדינמיקה של הקמת בתי כנסת שאינם אורתודוקסים. קריב טוען שהסיבה לכך היא החשש לתביעות בגין אפליה, שאם יוגשו, עשויות לחסום את תקצובם של כלל בתי הכנסת. המשרד לשירותי דת מצייין כי אין לו מדיניות רשמית של תמיכה בזרם כזה או אחר בכל הקשור לבניית בתי כנסת (אורתודוקסים, רפורמים או קונסרבטיבים) וההחלטות על תקצוב מבוססות על דרישה מלמטה ברמה המקומית (כנסיות ומסגדים מקבלים מימון ממשרד הפנים, באמצעות הממונה על אוכלוסיות אלו מטעם משרד הפנים).

מעמדן המשפטי של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית והמגבלות שמולן הן מתמודדות

חלקו האחרון של מסמך זה בוחן את מעמדן המשפטי של התנועות בישראל בנושאי גיור, נישואים, גישה לכותל המערבי, גישה למערכות החינוך, והשימוש במתקני דת ציבוריים כגון מקוואות וקבורה. אף שאין ספק שההיבטים הסמליים משמעותיים מאוד, אנו בוחרים להתמקד בפרק זה בהיבטים משפטיים, טכניים ומעשיים. איננו מתייחסים לטקסים או מנהגים שאינם קשורים בזירה הציבורית, כגון תפילות, לימוד טקסטים, טקסי בר/בת מצווה, טקסי ברית מילה וכדומה, שאתם התנועות יכולות לבצע באופן מלא וחופשי.

שוויון, או גישה למגוון הפעילויות אליהן נתייחס, במידה שהם קיימים, הושגו ברובם באמצעות מאבקים ציבוריים של המרכז הרפורמי לדת ומדינה, ועל בסיס העובדה כי החוק הישראלי אינו מכתוב את השליטה האורתודוקסית, או את עליונות הרבנות הראשית בנושאים אלו, למעט במה שקשור למעמד אישי - נישואים וגירושים. על פי החוק הישראלי, הנישואים והגירושים בארץ נעשים על פי הגישה האורתודוקסית להלכה היהודית ונשלטים על ידי הרבנות הראשית. זהו אחד הנושאים היחידים שלתנועות הרפורמית והקונסרבטיבית אין זכות או גישה אליו. בנקודת זמן זו, גורמים בממשלת ישראל מנסים לקדם פשרה בנושא הגיור, ואילו התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית מנסות לקדם את זכויותיהן דרך בתי המשפט, בעוד שהמפלגות החרדיות מנסות לקדם חקיקה שתנטרל מאמצים אלה.

תרשים 21: מצב התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בארץ – טבלה מסכמת בחלוקה לנושאים

נושא	המצב הנוכחי	פערים בדרך להשגת שוויון מלא	הערות
נישואים וגירושים	מונופול של הרבנות- התנועות אינן יכולות להשיא באופן חוקי; אין אפשרות לנישואים אזרחיים בתוך גבולות ישראל; הכרה בנישואים אזרחיים בחו"ל- אולם גם זוגות שנישאו נישואים אזרחיים בחו"ל, חייבים להתגרש דרך הרבנות.	המדינה תאפשר שוויון, ותעניק לכל הזרמים את הזכות להשיא זוגות בישראל/ פתיחת אפשרות לנישואים אזרחיים בישראל.	בקרב הציבור גוברת המגמה של נישואים בטקס רפורמי/ קונסרבטיבי/ אזרחי, ושל רישום כ"דועים בציבור. תוך ניסיון לעקוף את מוסד הרבנות
גיור	הגיור בחו"ל מוכר לצורך קבלת אזרחות; גיור בישראל של אזרחים רשומים מוכר על ידי משרד הפנים. גיור שאינו אורתודוקסי לא מוכר על ידי הרבנות לצורך נישואים. התנועות שתפות במוסדות גיור לאומיים	העובדה כי הרבנות אינה מכירה בגיורים, משפיעה רק על תהליך הנישואים. התנועות חותרות להכרה ממשרד הפנים בגיורים שנערכים בישראל לצורך קבלת אזרחות, זאת לאחר תקדים משפטי בו התקבל גיור חרדי פרטי.	הזכויות הנוכחיות שהתקבעו התקבלו באמצעות פסיקות משפטיות; לאחרונה נעשו ניסיונות משמעותיים לקדם פשרה לפיה האורתודוקסיה תחזיק במונופול בנושא הגיור, אבל מחוץ לרבנות; בתמורה יוכרו הגיורים של הקהילות הליברליות בתפוצות
גישה לכותל	רחבה שוויונית קטנה נמצאת בשימוש כבר משנת 2000; הממשלה החליטה לשדרג ולהרחיב רחבה זו; להרחיב את איזור האתרים הקדושים בהם תותר תפילה שוויונית כחלק מתוכנית הפשרה המקורית	בינואר 2016 הושג הסכם פשרה. ההסכם השיג מעמד שווה לתנועות: רחבה שוויונית, גישה שווה, מימון, ושילוב התנועות במועצה. ההסכם הוקפא ביוני 2017.	המפלגות החרדיות התנגדו באופן פאסיבי, עד שהלחץ מהציבור החרדי הלך וגדל. בשלב זה איימו המפלגות להפיל את הממשלה אם ההסכם ייושם. כרגע המפלגות החרדיות מקבלות את המצב הנוכחי.

הערות	פערים בדרך להשגת שוויון מלא	המצב הנוכחי	נושא
	<p>הממשלה יכולה להבטיח לתנועות בתי עלמין משלהן או להקים בתי עלמין אזרחיים נוספים ברחבי המדינה</p>	<p>תנועות רשאיות לקיים טקסי קבורה בבתי קברות ציבוריים אזרחיים, ובבתי קברות פרטיים. קבורה בבתי קברות אורתודוקסים אפשרית רק עם הסכמה של חברת קדיש"א</p>	<p>קבורה</p>
<p>הזכויות הושגו בפסיקות משפטיות; המפלגות החרדיות מעוניינות להעביר "חוקי מקוואות" שיעקפו את החלטת בתי המשפט.</p>	<p>אין פערים חוקיים - מידי פעם ישנם מכשולים ברמה המקומית; ממתנינים למימון (מהממשלה והסוכנות) לבניית מקוואות רפורמים/קונסרבטיבים</p>	<p>התנועות זכו במאבק וקיבלו זכות חוקית להשתמש במקוואות ציבוריות הממומנות ע"י הממשלה והציבור גם לטקסי גיור; ממתנינים להתחלת בנייתן של מקוואות ייעודיות לתנועות במימון ציבורי</p>	<p>השימוש במקוואות</p>
<p>למרות שבאופן מעשי קיים דמיון רב בגישתם של נציגי הזרמים השונים לתוכניות החינוך החוץ לימודיות. בפועל, קל יותר להגיע לתוכנית הלימוד ללא הכותרת "רפורמי" או "קונסרבטיבי" (רשת בתי הספר תל"י מהווה דוגמא בולטת לכך)</p>	<p>ארגוני חינוך יהודי פלורליסטי (לא אורתודוקסי) פעילים במערכת החינוך החילונית (ממלכתית)- 1/3 מבתי הספר עובדים שוטף מול ארגונים אלו, 40 בתי ספר פועלים על פי המודל הפלורליסטי. כ- 35 ארגונים מספקים תכנים יהודים מחוץ לתוכנית הלימודים, כולל מערכי שיעור וספרי לימוד.</p>	<p>ארגוני יהדות פלורליסטית מקבלים מימון חלקי מהממשלה, אולם בסכומים נמוכים בצורה משמעותית מהארגונים האורתודוקסים, כך גם במקרה של מימון עבור תוכניות חינוך לבתי ספר חילוניים. יש לציין כי המימון מתווסף למתיכות הממשלתיות בבתי הספר הייעודיים לדתיים אורתודוקסים ולחרדים.</p>	<p>גישה לבתי הספר הציבוריים</p>

הערות	פערים בדרך להשגת שוויון מלא	המצב הנוכחי	נושא
<p>מאז פסיקת בית המשפט בשנת 2013, מקבלים רבני הערים שאינם אורתודוקסים את משכורתם דרך משרד התרבות והספורט; שאר רבני הערים מקבלים את משכורתם דרך</p>	<p>הפערים הם עניין של מספרים וגיאוגרפיה; נכון לשנת 2018 אין רבנים ציבוריים לא אורתודוקסים במקומות בהם ישנה נוכחות אורתודוקסית (ציבור מעורב)</p>	<p>החוק הישראלי אינו מגדיר כי רבנים ציבוריים חייבים להיות רבנים אורתוכסים; בית המשפט הכריע כי ניתן למנות רבנים לא אורתודוקסים בתנאי שיעמדו בקריטריוני סף; נכון לשנת 2018, 9 רבני הקהילה רפורמים וקונסרבטיבים ממונים על ידי כספי ציבור</p>	<p>מימון ציבורי לרבנים</p>
<p>המשרד לשירותי דת מתעדף שכונות ואיזורים עם תושבים בעלי הכנסה נמוכה, לאו דווקא איזורים אורתודוקסים מובהקים. במצב עניינים זה, התנועות הליברליות מקבלות תקציבים נמוכים יותר, בדרך כלל מהסעיף התקציבי של ועדת החריגים</p>	<p>משיחותינו עם חברי התנועה הרפורמית ואנשי המשרד לשירותי דת עולה כי לתנועות יש זכויות מלאות ושיתוף פעולה ממשלתי בנושא זה.</p>	<p>החוק הישראלי אינו מגדיר כי המימון הציבורי חייב להגיע לבתי הכנסת האורתודוקסים; בתי הכנסת של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית מקבלים מימון חלקי עבור בנייה + השתתפות בעלויות הקרקע מצד הרשויות המקומיות. בממוצע נבנה בית כנסת רפורמי אחד כל שנה, ובית כנסת קונסרבטיבי אחד כל שלוש שנים</p>	<p>מימון ציבורי לבתי כנסת</p>
<p>בהשוואה למיליארדי השקלים שלהם זוכים הדתיים והחרדים, הסכומים שמקבלים ארגונים יהודים לא אורתודוקסים בישראל הינם זעומים.</p>	<p>התנועות מבקשות להתאים את המימון לשיעור האוכלוסייה המשתמש בשירותיהן.</p>	<p>התנועות וארגונים אחרים שאינם אורתודוקסים מקבלים מימון מסויים שעומד על כמה עשרות מיליוני ש"ח בשנה.</p>	<p>מימון ציבורי-כללי</p>

גיוור

התנועה הרפורמית בישראל מבצעת כ-250 גיורים מדי שנה. התנועה הקונסרבטיבית גיירה 160 אנשים בשנת 2016. לצורך השוואה, התנועה הקונסרבטיבית מעריכה כי מדי שנה מתגיירים במסגרתה 2,500-3,000 גיורים ברחבי העולם. המכון למדיניות העם היהודי מעריך כי התנועה הרפורמית מגיירת 1,500-3,000 איש בארה"ב מדי שנה.¹¹³ בסה"כ, כ-14 אחוזים מחברי הקהילות היהודיות בארצות הברית הם גרים. מאז שנת 1989, הגיורים המתבצעים על ידי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בחו"ל מוכרים על ידי משרד הפנים למטרות עלייה במסגרת חוק השבות (זאת בעקבות פסיקת בית המשפט).¹¹⁴ משרד הפנים מתייחס לאנשים שהתגיירו בתפוצות כיהודים. הרבנות הראשית, לעומת זאת, אינה מתייחסת לגיורים אלו כקבילים. משמעות הדבר היא שלמרות שאנשים שהתגיירו בחו"ל מקבלים אזרחות ישראלית, הם אינם יכולים להתחתן בישראל. החל משנת 2002 (אחרי זכייה במאבק משפטי נוסף), אזרחי ישראלי שהתגיירו גיור רפורמי או קונסרבטיבי בארץ מוכר גם הוא כיהודי במשרד הפנים. יחד עם זאת, גם כאן, הרבנות אינה מכירה בגיורים אלו, ואזרחים אלו אינם רשאים להינשא בישראל.

נושא הגיור, והשאלה מי מחליט "מיהו יהודי" מעסיק את מדינת ישראל כמעט מאז הקמתה. בסוף שנות ה-90' הקימה הממשלה ועדה בראשות שר המשפטים לשעבר, פרופסור יעקב נאמן, שהציעה פשרה שבמסגרתה יוקם ממסד משותף לגיור, שבו יישבו נציגים משלושת הזרמים (אורתודוקסים, קונסרבטיבים ורפורמים), כמו גם נציג חילוני. הלימודים המשמשים חלק בלתי נפרד מתהליך הגיור יועברו על ידי נציגי שלושת הזרמים, ותוכנית הלימודים במרכז תהיה ברוח פלורליסטית. בסיום התוכנית יידרשו המשתתפים לעמוד בפני בית דין רבני ייעודי (שבו חברים פוסקים דתיים-אורתודוקסים) שיאשרו את התהליך. תהליך ייחודי זה יאפשר בסופו של דבר גיור אורתודוקסי המקובל על כלל הזרמים. אף שהמלצות הדו"ח עצמן לא אומצו באופן רשמי ע"י הממשלה, רוח הדו"ח, והפשרה מצד התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, כמו גם מצד הרבנות, אִפשרו את שיתוף הפעולה בסופו של דבר. המרכז המשותף ללימודי יהדות, כפי שהציעה ועדת נאמן, הוקם בשנת 1999, ומאז ועד היום עומד בראשו פרופסור בנימין איש-שלום. בשנת 2015 השתנה שמו ל"נתיב", המרכז הלאומי ללימודי יהדות, זהות וגיוור.¹¹⁵

פרופסור איש-שלום הסביר¹¹⁶ כי תוכנית הלימודים נבנתה במאמץ משותף של נציגי הרפורמים, הקונסרבטיבים והחילונים, ותואמה עם הרבנות, שיתוף פעולה זה תרם רבות להצלחתו של המרכז. בין 4,000-6,000 מועמדים לגיור לומדים במרכז בכל זמן נתון, וכ-2,000 איש מתגיירים מדי שנה, והם מהווים את חלק הארי של המתגיירים בישראל. כשני שלישים מהמשתתפים הם אזרחים, והשליש הנוותר - חיילים, המשתתפים בתוכנית מיוחדת שנבנתה בשיתוף פעולה עם צה"ל.

סה"כ, 87,234 אנשים התגיירו רשמית דרך הרבנות הראשית בין השנים 1996-2016. 2,795 עברו גיור רשמי בשנת 2016, כשני שליש בתוכניות אזרחיות, ושליש בתוכניות מיוחדות של הצבא.¹¹⁷

ביקורת רבה הושמעה נגד תוכניות הגיור שנועדו לפשר ולפתור את בעיית הגיור. חלק מהביקורת מושמעת נגד התוכנית באופן כללי. כך למשל, בדו"ח מבקר המדינה משנת 2013, נטען כי למרות המימון הממשלתי המאסיבי, התוכניות אינן מצליחות להגיע למספר המצופה של גיורים. על פי טענה זו, רק שמונה אחוזים מהגיורים הפוטנציאליים במדינה אכן מתרחשים בפועל. טענה זו הושמעה גם על ידי גורמים נוספים.¹¹⁸ לדבריו של הרב ד"ר שאול פרבר, ראש מכון "עתים",¹¹⁹ בתחילת התהליך בתי הדין הייעודים לגיור לא התקבלו ע"י הרבנות. הוא מזכיר מקרים מהשנים 2007 ו-2010, שבהם נדרשה התערבותם של בית המשפט העליון והרב הראשי לשעבר שלמה עמאר, על מנת להפוך את החלטת המועצה הדתית, שסירבה להכיר בגיור של בוגרי המרכז ובפסיקה של בית הדין המיוחד לגיורים. מאז אותם מקרים היו שני דברים שהובילו לשיעורים הנמוכים להם אנו עדים היום. הראשון - המקרים שהגיעו לבית המשפט, והחלטות הרבנים הראשיים, הובילו את הרבנות לתמוך בבתי הדין המיוחדים לגיורים, בניגוד להתנהגותה בעבר. התהליך השני התרחש בכיוון ההפוך: הרבנים שיושבים בבתי הדין המיוחדים לגיורים העלו את הרף לאישור הגיור. הרב פרבר סבור שהחמרה זו נובעת מתפיסתם של רבים מדייני שופטי בית הדין, לפיה תוכניות "נתיב" הן פחות רציניות מתוכניות אחרות המוצעות למתגיירים פוטנציאליים.

פרופסור איש-שלום התייחס לאתגרים הללו, והוסיף שעל פי תפיסתו, "נתיב" נדרשה בעבר לעמוד על שלה במחלוקות בינה לבין בתי הדין הרבניים שבמקרים מסויימים הפגינו יתר דקדוק והקפדה. לגבי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, הוא מציין את השתתפותם של חברי התנועה בתוכניות כהצלחה גדולה, למרות האתגרים שצצים מדי פעם. הוא אף מציין שרבים (כ-15 אחוז) מהמשתתפים

בתוכניות לא בהכרח מתכוונים להתגייר, אלא שהם ובני זוגם יהודים של מועמדים לגיור, המעוניינים להרחיב את השכלתם וידיעותיהם בנושאי יהדות. תופעה זו מסייעת גם היא להסביר את שיעורם הנמוך יחסית של המסיימים.¹²⁰

הרב פרבר מצביע על כך שרבים מהמועמדים לגיור, שלמדו אצל מורים רפורמים או קונסרבטיבים במרכז, ובעיקר אלו שניגשים בליווי מורים אלה לבתי הדין, יכולים לצפות לאפליה ולחוויה קשה ומאתגרת יותר בפני דיני בתי הדין. ישנם בין הרבנים הקונסרבטיבים והרפורמים המלמדים במסגרות הללו כאלה המנסים, בעומדם לפני הדיינים, לטשטש את השתייכותם לזרמים שאינם אורתודוקסים, כדי לא להשפיע על השיח וההחלטה. הרב פרבר מצביע על מספר הנציגים הנמוך יחסית של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בתוכניות "נתיב", כאינדיקציה לכך שישום החלטת ועדת נאמן לא הביא לפיתרון שאליו התכוונו. הוא משער כי ייתכן שהתנועות הרפורמית והקונסרבטיבית קיוו להשיג בסופו של דבר הכרה דרך תוכנית הפשרה, אך זה לא קרה. הצלחתה החלקית בלבד של תוכנית "נתיב", בשילוב עם הגידול בכוחן והשפעתן של התנועות לעומת שני העשורים הקודמים, משמשות הסבר חלקי מדוע התנועות המתקדמות דורשות הכרה בגיורים המתבצעים במסגרת התנועות כתחליף לתוכנית הפשרה.

בשנת 2015 עתר המרכז הרפורמי לדת ומדינה לבג"צ כדי להבטיח כי תושבים שאינם אזרחים, ושהתגיירו באמצעות התנועות הלא אורתודוקסיות בישראל, יקבלו אזרחות. עורכי-דין מטעם המרכז התבססו על תקדים של אישור גיור פרטי חרדי, אשר אינו מוכר גם הוא על ידי הרבנות הראשית.¹²¹ בשנת 2016 קבע בית המשפט כי גיור פרטי חרדי יוכר למטרת הענקת אזרחות.¹²² המרכז הרפורמי לדת ומדינה העריך כי בין 300-400 גיורים שלא דרך הרבנות (רפורמים, קונסרבטיבים, אורתודוקסים וחרדים) מתקיימים מדי שנה בישראל, ואינם מוכרים על ידי המדינה. הרב פרבר הצביע על יוזמת "גיור כהלכה" שבה הוא מעורב, השואפת לספק חלופה אורתודוקסית לרבנות הראשית. הוא מעריך כי תוכנית גיור פרטית זו מגיירת בשנה כ-300 אנשים.

במאי 2017 הוגשה לכנסת על ידי ח"כ ש"ס הצעת חוק שנועדה לבטל את פסיקת בג"צ ממארכס 2016, שהבטיחה הכרה של המדינה וקבלת אזרחות למי שעברו גיור אורתודוקסי פרטי, ומטרתה היתה, בין היתר, לחסום את האפשרות כי בית המשפט יכיר בגיורים רפורמים וקונסרבטיבים לצורך הענקת אזרחות.¹²³ החלטתה של ועדת השרים לענייני חקיקה לאשר את ההצעה ב-25 ביוני 2017, לצד הקפאת

מתווה הכותל, ליבתה את זעמם של חברי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בישראל ובתפוצות, כמו גם את זעמם של מספר ארגונים יהודים בולטים בארה"ב. אם הצעת חוק זו תעבור בסופו של דבר, זה לא ישפיע ישירות על גיורים רפורמים וקונסרבטיבים בחו"ל, מכיוון שלקהילות יהודיות מוכרות מחוץ לגבולות ישראל יש אוטונומיה וסמכות בנושאי גיור. יחד עם זאת, מנהיגי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית חוששים כי החלטה זו תשמש כתקדים במאבקם של החרדים לחסום את הגיורים בתפוצות, ולהבטיח לרבנות הראשית מונופול משפטי ורשמי על גיורים, מונופול שכרגע אין לרבנות.

כפי שצויין בהערכה השנתית של המכון למדיניות העם היהודי בשנת 2017:

"תומכי הצעת החוק גורסים כי ישנו צורך מדינתי לפקח על תהליך שסופו הענקת אזרחות, כדי להבטיח שמהגרים ומבקשי מקלט פוליטי, בעיקר מאפריקה ומן השטחים הפלסטינים, שאינם נחשבים כמי שמבקשים להתגייר בתום לב, יהיו מנועים מלנצל בתי-דין המקלים בהליך הגיור לצורך השגת אזרחות ישראלית. מנגד, ראשי התנועות הרפורמיות והקונסרבטיביות בישראל ציינו כי כבר הסכימו לקבוע רף קריטריונים מוסכם עם המדינה ביחס למועמדים והסכימו להימנע מגיורם של מבקשי מקלט. ראשי התנועות הביעו חשש האם הרבנות תצליח להשתלט באופן רשמי על תהליך הגיור, יפעל הממסד בהמשך לשלול גם מרבנים בחו"ל את הזכות לערוך גיורים המוכרים לצורך עלייה."⁴²¹

הצעת החוק הוקפאה על ידי ראש הממשלה כדי לנסות ולהשיג פשרה בין הממשלה, הסיעות החרדיות, התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית והקהילות היהודיות בארצות הברית.¹²⁵ באוגוסט 2017 מינה ראש הממשלה את שר המשפטים לשעבר, משה נסים, לעמוד בראש ועדה שתגבש המלצות להסדרת נושא הגיור במדינת ישראל.¹²⁶ ביוני 2018 הגיש נסים את הדו"ח ובו הצעה לפשרה, לפיה גיורים שבוצעו על ידי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בתפוצות, יוכרו על פי חוק. לעומתם, הגיורים בתוך ישראל יועברו מאחריות הרבנות הראשית לרשות לאומית חדשה לגיורים, שתשב בתוך משרד ראש הממשלה. הרשות תישאר אורתודוקסית, אך לא תשמש עוד כחלק מהרבנות, והרבנות הראשית לא תכריע יותר בנושא הגיורים, אלא תיקח חלק בתהליך מינוי הדיינים בבתי הדין לגיורים בלבד.¹²⁷ הרפורמים והקונסרבטיבים דחו את הצעת הפשרה, המקבעת בחוק את סירוב הממשלה להגיר בגיורים רפורמים וקונסרבטיבים בתוך גבולות מדינת ישראל.¹²⁸ גם החרדים

ופוליטיקאים ורבנים דתיים דחו את הפשרה שמבטיחה הכרה בתנועות הליברליות באופן מסוים. חלק מהמנהיגים הדתיים התנגדו להצעה כי היא מחלישה את כוחה של הרבנות הראשית.¹²⁹

בנוסף, אי-ההכרה בגיורים חלופיים אלו מקשה על קבלת מימון מדינתי עבור טקסי ברית מילה, שהם הכרחיים במקרה של גיור זכרים. טקס ברית המילה עשוי לעלות כ- 4,000 ש"ח, עבור ילד בוגר או מבוגר, סכום שמהווה נטל כבד עבור חלק מהאנשים. במרכז הרפורמי לדת ומדינה מציינים כי הם פועלים היום באמצעות כלים משפטיים, כדי לקבל מימון עבור גיורים.

מקוואות

השימוש במקוואות קשור בעבותות לנושא הגיור. לפי ההלכה היהודית, נשים חייבות לטבול במקווה באופן קבוע. בנוסף, כחלק מההכנות לטקס הנישואים, הרבנות מחייבת נשים לטבול במקווה לפני נישואיהן. נשים שהתגיירו בגיור רפורמי וקונסרבטיבי אינן נתקלות בקשיים כלל לצורך שימוש כללי, ואילו הבלניות המשגיחות על המתרחש במקווה אינן יכולות לפקח על מעמדן ההלכתי של הנשים המגיעות לטבול.

הגישה למקוואות הופכת לבעייתית בכל הקשור לטקסי הגיור, שכן הטבילה במקווה מהווה מעין "טקס סיום" לתהליך, גם עבור גברים וגם עבור נשים. בשונה מהשימוש הרגיל במקוואות, בתהליך הגיור נדרשת כניסתם של מלווים למתגיירים מטעם התנועות. מלווים אלה הם בדרך כלל הרבנים המגיירים, המלווים את הגברים לטקס הטבילה, ונשים (בדרך כלל, הרבנית, או הבלנית האחראית על המקווה) המלוות את המתגיירות. המלווים אמורים לוודא את קיום כללי המסורת וההלכה. אולם, הטקסים מתקיימים בדרך כלל בשעות היום, מה שמחייב לפתוח את המקוואות במיוחד עבור הטקס, מאחר שלרוב הם סגורים בשעות הבוקר והצהריים.¹³⁰

כמו הפיקוח על כשרות וקבורה, מקוואות הן פונקציה הכרחית וחלק מרכזי עבור קהילות יהודיות שבהן מקפידים על כללי ההלכה, ולכן הן ממומנות על ידי כספי ציבור. ההקצאה של כספי הציבור נעשיית באמצעות המשרד לענייני דת, בעוד שהניהול והפיקוח נתונים תחת המועצות הדתיות המקומיות.

בפברואר 2015, המרכז הרפורמי לדת ומדינה זכה בעתירה משפטית לגבי השימוש במקוואות ציבוריים עבור גיורים רפורמיים וקונסרבטיביים. כיום, שישה מקוואות

ציבוריים נמצאים בשימוש עבור טקסי גיור של הרבנות הראשית. המשרד לענייני דת טוען כי התנועות הלא-אורתודוקסיות יכולות וצריכות להסתפק בשימוש בשלושה מקוואות ברחבי המדינה עבור גיורים - הצפוני בקיבוץ חנתון (שהוקם ע"י התנועה הקונסרבטיבית), במרכז הארץ - במודיעין, ובדרום - בעומר.

בית המשפט פסק שכל מקווה הממומן בכספי ציבור ושנעשה בו שימוש לטקסי גיור של הרבנות וצריך לשמש גם את טקסי הגיור של הרפורמים והקונסרבטיבים. המרכז הרפורמי לדת ומדינה מצוין שהם לא נתקלו בבעיות בששת המקוואות הציבוריים שאליהם פנו, כלומר צו בית המשפט קוים - עד כה. בתגובה להחלטת בית המשפט, מספר פוליטיקאים חרדים (ממפלגת יהדות התורה) הגישו בתחילת שנת 2016 הצעת חוק, שמטרתה לעקוף את ההחלטה ולאפשר לרשויות הדתיות המקומיות את שיקול הדעת להחליט לאסור על אנשים מסויימים להשתמש במקוואות אלו.¹³¹

במסגרת פשרה שנכפתה על הצדדים הפוליטיים והתנועות הלא-אורתודוקסיות, הוחלט כי הסוכנות היהודית תקים ארבעה מקוואות שימשו את התנועות הרפורמיות והקונסרבטיביות. התנועות מוכנות לקבל את הפשרה, ובינתיים עושות שימוש במקוואות הציבוריים על סמך פסיקת בית המשפט. לפי הפשרה, שאינה מנוסחת בצורת חקיקה, הממשלה תעביר 10 מיליון ש"ח לסוכנות היהודית למטרה זו, אולם עד כה הכסף לא הועבר.

נישואין וגירושים

מבין כלל הסוגיות הקשורות לדת ומדינה, נישואין בישראל הם כנראה הנושא הטעון ביותר. עוד מימי המנדט הבריטי, דיני המעמד האישי שחלים על תושבי פלסטינה-א"י, ואחר כך על אזרחי מדינת ישראל, הם דיני המעמד האישי הדתיים. החוק הישראלי קובע כי בני ובנות הדתות השונות (יהודים, מוסלמים, נוצרים, דרוזים) יינשאו בהתאם לדין הדתי שלהם. הדין הדתי-עברי מסמיך את בית הדין הרבני, הנשלט באופן בלעדי על ידי הזרם האורתודוקסי, לדון ולקבוע בנושאי נישואין וגירושים. אין שום גוף אחר שיש לו סמכות לכך, ככל שמדובר ביהודים בישראל.

יהודים שיש להם מעמד ברור כיהודים בהתאם להלכה האורתודוקסית, כלומר אם נולדו לאם יהודיה, או עברו גיור אורתודוקסי (בישראל או בתפוצות) יכולים להינשא בישראל באופן חוקי. ליהודים שהתגיירו על ידי התנועות הרפורמיות או

הקונסרבטיבית, וצאצאיהם של גיורים אלו, כמו גם יהודים על פי חוק השבות (כלומר, שאביהם או סבם יהודים בלבד, אך האם אינה יהודיה) אין דרך רשמית להינשא בישראל, והם אינם נחשבים ליהודים לפי ההלכה. החוק הישראלי אינו מספק להם אלטרנטיבה להינשא בישראל באופן שהנישואים יוכרו כחוק.

טקסי נישואים רבים הנערכים בישראל מחוץ לרבנות, כולל על ידי רבנים רפורמים או קונסרבטיבים, רבנים אורתודוקסים שאינם מוכרים על ידי הרבנות, או טקסים חילוניים, אינם מוכרים על ידי המדינה.¹³² מעבר לאלו המתנגדים למסד הנישואים ברבנות ממניעים אידיולוגיים, מצב זה משפיע על חלקים נרחבים מהאוכלוסייה בישראל שאינם יכולים להינשא באופן חוקי בתוך גבולות ישראל. אחת הקבוצות הבולטות יותר היא זו של 350,800 ישראלים (נכון לשנת 2016) שמזדהים כיהודים או כחסרי דת, בעיקר יוצאי ברה"מ לשעבר, אך אינם מוכרים כיהודים לפי ההלכה האורתודוקסית ולכן אינם יכולים להינשא בישראל. קבוצה נוספת היא זו של הלהט"בים (חד-מיניים, דו-מיניים וטראנסג'נדרים) שלפי ההערכות מונה בין 300 ל-400 אלף ישראלים, שאינם יכולים להינשא באופן רשמי בישראל. הנישואים בישראל מנועים גם מכ-80,000 גברים יהודים הנחשבים לכוהנים וכ-270,000 נשים גרושות ו-50,000 גיורות הרוצים להינשא ביניהם, מאחר שההלכה היהודית אוסרת על כוהנים להינשא לגרושות או לגיורות.¹³³

נכון לשנת 2018, אנשים שאינם יכולים להינשא, או אינם מעוניינים להינשא, בטקס המנוהל על ידי נציגי הרבנות, יכולים לבחור באחת משתי אופציות: נישואים בחו"ל, אשר מוכרים בארץ כנישואים אזרחיים, או להצהיר על עצמם כידועים בציבור, הצהרה המעניקה את רוב הזכויות הסוציאליות הקיימות לזוגות נשואים. אופציה שלישית, הרלוונטית רק עבור אלו המוגדרים כחסרי דת, היא האופציה של ברית הזוגיות, אשר קיבלה תוקף משפטי דומה לשל נישואין.¹³⁴ שלוש החלופות הללו מלוות פעמים רבות בעריכת בטקסים פרטיים, שאינם מוכרים על ידי הרבנות או על ידי מדינת ישראל.

ישראלים רבים בוחרים להינשא בחו"ל, בטקס אזרחי או דתי. קפריסין, ארה"ב וצ'כיה הן בין היעדים העיקריים לנישואים מסוג זה.¹³⁵ הטקסים שנערכו ע"י הרשויות המוסמכות בחו"ל מוכרים באופן רשמי על ידי משרד הפנים (אבל לא ע"י הרבנות, אלא אם כן התקיים טקס אורתודוקסי שנוהל ע"י סמכות מוכרת ע"י הרבנות הראשית).¹³⁶ נישואים חד-מיניים מוכרים בישראל באופן זה, רק אם התקיימו באחת מ-25 הרשויות ברחבי העולם המוסמכות לקיים טקסים שכאלו.¹³⁷

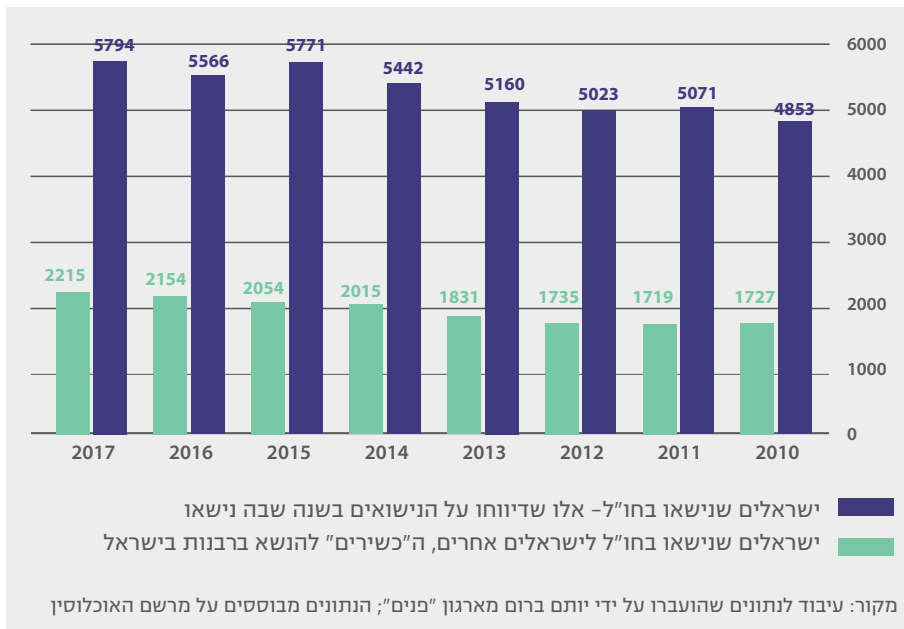
בחינת ההתפלגות בין אלה שבחרים בין מגוון החלופות האפשריות לאלה שבחרים בנישואים יהודיים רשמיים ברבנות, יכולה לזרות מעט אור על התופעה. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 2017 התקיימו בארץ 36,205 חתונות יהודיות, בהשוואה ל-39,111 בשנת 2015. כלומר, למרות גידול יציב באוכלוסיה הכללית, ישנה ירידה של כשמונה אחוזים בשיעור הנישואים דרך הרבנות, בעיקר באיזור תל אביב רבתי.¹³⁸

הירידה בשיעור הנישואין דרך הרבנות קשורה גם להיקף תפקידם של רבני "צהר", ארגון ללא מטרת רווח, הפועל במטרה להציע חלופה ציונית-דתית "ידידותית יותר למשתמש" לציבור הישראלי הרחב, במגמה לייצר הידברות ומרכיבי זהות משותפים לכלל היהודים בישראל. "צהר" מסייע בעיקר לישראלים חילונים ושומרי מסורת לנווט בתוך הביורוקרטיה הדתית, ובין היתר לקיים חתונות המוכרות על ידי הרבנות, באמצעות רבנים אורתודוקסים מוסמכים. ארגון רבני צהר, שהוקם בשנת 1996, מעריך כי כעשרה אחוזים מהחתונות המאושרות על ידי הרבנות מדי שנה בשנה נעשים באמצעות רבניו.¹³⁹ לפי גורם ברבנות הראשית (שביקש לא להיות מוזכר בשמו), שיתוף פעולה זה של הרבנות עם צהר "הציל את הרבנות מעצמה" בכך שהפך אותה לרלוונטית ונגישה יותר לחלקים נרחבים יותר בציבור מבעבר. עם זאת, על פי נתוני ארגון "פנים", גם שיעורים אלו נמצאים בנסיגה.¹⁴⁰

באופן מסורתי, נישואים בחו"ל הם החלופה המועדפת עבור רוב אלו שאינם יכולים, או אינם רוצים להינשא בישראל. הנתונים על שיעורי הנישואים מחוץ למדינת ישראל הם חלקיים, מאחר שלא כל הנישואים בחו"ל מגיעים להרשם במשרד הפנים באותה שנה שבה הם נישאו. מניתוח הנתונים הסטטיסטיים שמפרסם מרשם האוכלוסין¹⁴¹ עולה כי בין 12,000-13,000 ישראלים נישאו מחוץ לישראל בכל שנה בין השנים 2010 ל-2016, השנים בהן קיימים נתונים בנושא (כשני שלישים מהנישואים הם בין בני זוג ישראלים, השליש הנוסף הוא של נישואים בין ישראלי/ת ללא-ישראלי/ת).

על מנת להשוות בין הנתונים בנקודות זמן שונות, בדקנו רק חתונות שהתקיימו בשנה שבה הן דווחו (כ-40 אחוז מהחתונות בשנה נתונה). באופן כללי, אנו רואים מגמת עלייה קלה בנישואים בחו"ל בין השנים 2010 ל-2017. בנוסף, בדקנו בנפרד חתונות בין שני בני זוג ישראלים שיכלו להינשא ברבנות בישראל. גם כאן, אנו רואים עלייה קלה (ראו טבלה 22).

תרשים 22: ישראלים שנישאו בחו"ל בין השנים 2010-2017 (אלו שדיווחו על נישואים בשנה שבה נישאו)

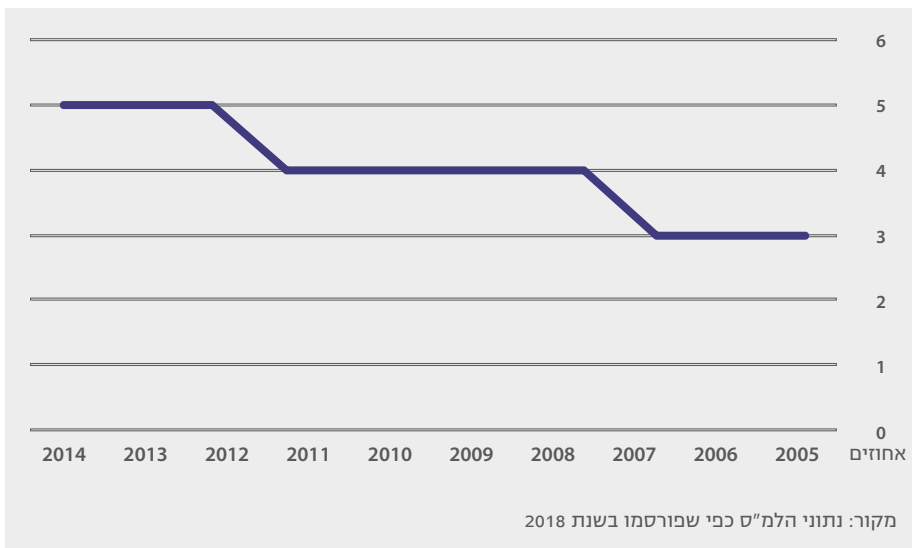


בכל אחת מהשנים שבדקנו, כשליש ממספרם הכולל של הנישאים בחו"ל הם יהודים ישראלים שיכלו להינשא ברבנות, ובחרו שלא לעשות זאת. כשליש נוסף הם ישראלים שנישאים ללא ישראלים (שדתם אינה ידועה), והשליש האחרון הם ישראלים שנישאים לישראלים שאינם יהודים.

באופן דומה, המגמה של הרשמה כידועים בציבור הולכת וצוברת תאוצה. הסכם זה מאפשר לזוגות המתגוררים ביחד להירשם כזוג באופן רשמי, וליהנות מהזכויות המשפטיות והכלכליות של זוגות נשואים.¹⁴² זוגות חד-מיניים זכאים גם הם להירשם כידועים בציבור.¹⁴³ יותר ויותר קולות, הן מהתנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, הן מגורמים המעודדים יהדות לא-אורתודוקסית באופן כללי, והן כאלה התומכים עקרונית בנישואים אזרחיים, קוראים לישראלים להינשא לפי בחירתם ולהירשם כידועים בציבור. זאת בין היתר מכיוון שלפי החוק הישראלי, גם זוגות שבחרים להנשא בנישואים אזרחיים או לא-אורתודוקסים בחו"ל, נדרשים להתגרש דרך הרבנות (בהנחה שמדובר בזוג יהודי). במצב זה, החלופה של ידועים בציבור היא הדרך היחידה להימנע מלהיזקק לשירותי הרבנות כלל.¹⁴⁴

מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שיעור הזוגות המתגוררים יחד אך אינם נשואים קטן באופן יחסי בישראל (בהשוואה למדינות מפותחות אחרות), למרות שהוא הולך וגדל באופן עקבי בשנים האחרונות. בין השנים 2005-2008, שלושה אחוזים מזוגות הישראלים בחרו להתגורר ביחד מבלי להתחתן.¹⁴⁵ בשנת 2009 שיעור הזוגות הללו עלה לארבעה אחוזים,¹⁴⁶ ובשנת 2014, הוא כבר עמד על חמישה אחוזים.¹⁴⁷ הנתונים העדכניים ביותר שפרסמה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מתייחסים ל-65,000 זוגות שגרים ביחד מבלי להיות נשואים בין השנים 2012-2014, וקפיצה ל-84,000 זוגות בשנת 2015 (תרשים 23).¹⁴⁸ סביר להניח כי מרבית הזוגות הללו לא קיימו טקסי חתונה אלטרנטיבית, וויתרו לחלוטין על טקס החתונה. כנראה גם שחלק מהזוגות הללו, שלא נישאו, יינשאו בסופו של דבר דרך אחת החלופות החוקיות האפשריות, בייחוד כאשר הם ישקלו את האופציה של הוספת ילדים למשפחה.

תרשים 23: שיעור הזוגות הלא נישואים המתגוררים בבית משותף



בשנים האחרונות, דעת הקהל בישראל יוצאת נגד ממסד הנישואים בחסות הרבנות. סקר עמותת חדו"ש משנת 2017 מצא כי 55 אחוזים מהיהודים בישראל מעדיפים נישואים שוויוניים מחוץ לרבנות. הסקר הצביע על כך שבקרב החילונים, שיעור האנשים המעדיפים נישואים שוויוניים מחוץ לרבנות עומד על 81 אחוזים, 61 אחוזים בקרב החילונים-מסורתיים, 40 אחוזים בקרב שומרי המסורת, ו-13 אחוזים בקרב דתיים ציונים (אורתודוקסים, או דתיים לאומיים). בקרב החרדים לא היו תומכים לחלופה זאת.¹⁴⁹

בחדו"ש מוסיפים כי למרות שישראלים אינם אוהדים באופן כללי את מוסד הרבנות, זוהי הפעם הראשונה שבה נמצא רוב בסקרים שמבטא את הרצון הברור להוסיף חלופה שוויונית לנישואים מחוץ לרבנות. מרבית הישראלים תמכו בעבר בעיקרון הכללי של חופש בחירה כיצד להינשא, אבל לא ציינו האם הם, באופן אישי, היו מעדיפים חלופה כזאת. הסקר שנערך בפברואר 2017 מראה שכל עוד אין בנמצא חלופות חוקיות, רוב הישראלים (67 אחוזים) עדיין מעדיפים את הטקס הרשמי מטעם הרבנות. יחד עם זאת, אם יוצעו חלופות חוקיות באופן רשמי, 47 אחוזים מכלל הישראלים, ו-78 אחוזים בקרב היהודים החילונים, יעדיפו להינשא, או להשיא את ילדיהם, מחוץ לשערי הרבנות. 64 אחוזים מהיהודים בישראל, לפי ממצאי הסקר, תומכים בנישואים חד-מיניים.

סקר משנת 2016 של ארגון "נאמני תורה ועבודה"¹⁵⁰ מצא כי 80 אחוזים מהיהודים בישראל סבורים כי חוק בתי הדיון הרבניים הוביל לעלייה במספרם של הישראלים הבוחרים להינשא בחו"ל. וכי 56 אחוזים מהישראלים מסכימים עם האמירה שלפיה היקף החקיקה הדתית וצורתה כיום מרחיקים את אזרחי ישראל מהיהדות. הסקר גם מצא כי 68 אחוזים מהישראלים תומכים בהכרה מצד המדינה גם בחתונות שאינן דתיות, ו-61 אחוזים תומכים בשינוי הסטטוס קוו.¹⁵¹

ואכן, חלופות הנישואים שלא במסגרת הרבנות הופכות לפופולריות יותר בשנים האחרונות, לא רק בסקרי דעת קהל. לצד התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, הגוף הגדול ביותר המארגן טקסי חתונה אלטרנטיביים (וטקסים דתיים באופן כללי) הוא ארגון "הווייה", המהווה חלק מהארגון "ישראל חופשית". לפי מנהלת הארגון, ענבר אורן, כ-5,000 טקסי חתונה התקיימו במסגרת הארגון מאז הקמתו בשנת 2006, 400 מתוכם בשנת 2016, ו-500 בשנת 2017. כפי שנראה כרגע, עד סוף שנת 2018 צפויות להתקיים 650 חתונות במסגרת הארגון.¹⁵²

בין עורכי הטקסים של הארגון ניתן למצוא אנשים ממגוון רקעים וזרמים, ועם מגוון קשרים, כולל רבנים מהזרמים הליברלים. אורן מציינת שכ-70 אחוזים מקרב הזוגות שנרשמים להתחתן דרך הארגון רוצים חלופה לרבנות מתוך אידיאולוגיה, כ-35 אחוזים הם פסולי חיתון דרך הרבנות בשל היות אחד מבני הזוג או שניהם לא יהודי על פי ההלכה (ישנה חפיפה מסוימת בין הקבוצות, אולם אורן אינה יודעת מה היקפה). כשבעה אחוזים מהזוגות שפונים לארגון "הווייה", אומרת אורן, הם חברי "הקהילה הגאה" (חד-מיניים). אורן ציינה כי, רוב הזוגות שמתחתנים דרך הארגון שואפים לקיים טקס שמתכתב עם המסורת היהודית (בדרך כלל עם התאמות ליברליות ומודרניות). רק מספר קטן מהזוגות מבקש טקס על טהרת החילוניות.

יותם ברום מארגון "פנים", שערך מחקר בנושא, אומר, על סמך ראיונות שערך עם עורכי הטקסים, כי מבין הזוגות הבוחרים להינשא מחוץ לרבנות, 55 אחוזים מהזוגות עושים זאת בשל אידיאולוגיה חילונית או אנטי-רבנית, 33 אחוזים מתוכם עלו (או שהוריהם עלו) מברית המועצות לשעבר, שמונה אחוזים הם זוגות חד-מיניים, וארבעה אחוזים אינם יכולים להינשא באופן רשמי בישראל, חלקם בשל גיורים לא מוכרים, ואחרים בגלל היותם גברים כוהנים ונשים גרושות או גיורות.

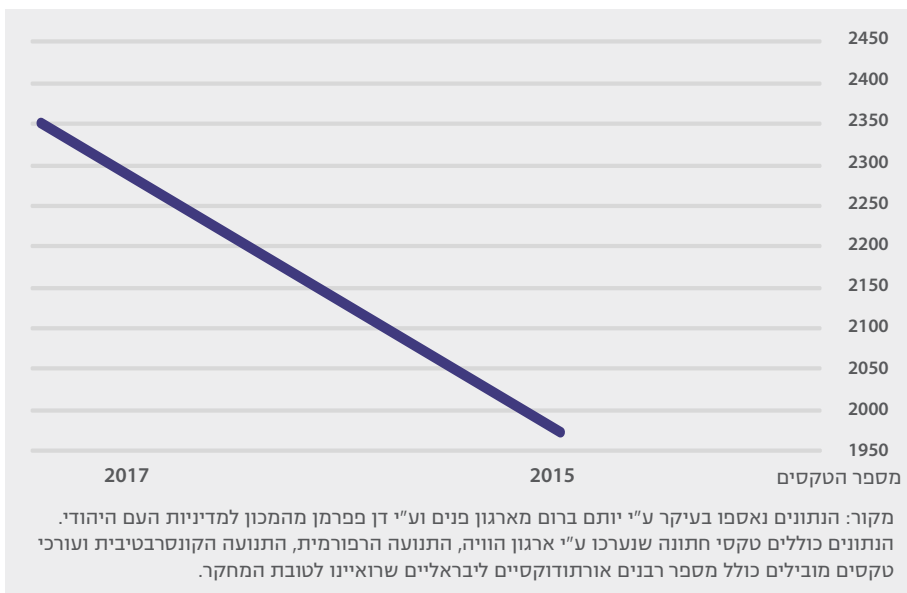
מעבר לטקסים לא אורתודוקסיים, ב"הווייה" מעריכים כי כ-200 חתונות אורתודוקסיות מתקיימות מידי שנה מחוץ למוסד הרבנות. גם כאן, כנראה, מורגשת מגמת עלייה, בעיקר בקרב זוגות של אורתודוקסים ליברלים או יהודים ליברלים שומרי מסורת. זוגות אלו מבקשים להינשא בטקס יהודי על פי ההלכה, אבל ללא התערבות הרבנות הממלכתית. זוגות אלו מדגישים בעיקר את אי-השוויון המגדרי בטקסים המסורתיים, ואת העובדה שמצאו חלופות לגיטימיות אחרות (שאושרו על ידי רבנים יותר ליברלים) לאפשר גם לכלות להשתתף באופן אקטיבי בטקס. חשוב מכך, רבים מהזוגות הללו מבקשים לתקן פגם מהותי בנישואין המתקיימים על פי ההלכה - תופעת העגונות, שהנפגעות ממנה הן נשים. התיקון מתבצע על ידי חתימה על הסכם טרום נישואים. עם זאת, לא ברור עד כמה בתי-דין רבניים ממלכתיים יהיו מוכנים להכיר במסמך כזה כמתיר את תוקף הנישואים בלי הסכמה מפורשת של הבעל.¹⁵³

קיימת בעיה להגיע לנתונים המדויקים לגבי טקסי נישואין מחוץ לרבנות בישראל, מאחר שאף גורם רשמי אינו אוסף נתונים על טקסים אלו, וקיים מרחב פלורליסטי גדול לגבי הגופים השונים שמקיימים אותם, רובם גופים עצמאיים. בנוסף, רבים מאלו שבוחרים בטקסים חלופיים לטקס המוכר דרך הרבנות אינם משתמשים בארגון או בעורכי טקסים שזה עיסוקם, אלא נעזרים בחברים ובני משפחה שינהלו את הטקס.

התנועה הרפורמית מעריכה כי בכל שנה מקיימים כלל רבני התנועה כ-500 טקסי נישואין, והתנועה הקונסרבטיבית מעריכה כי בכל שנה מתקיימים במסגרתה כ-250 טקסים. הרב גלעד קריב, מנכ"ל התנועה הרפורמית, מעריך כי כ-300 חתונות נוספות ב"סגנון רפורמי" מתקיימות ברחבי המדינה מידי שנה. ארגון "הווייה" מקיים, כאמור, בין 500-600 חתונות בשנה, ויש, כאמור, גם כ-200 טקסים אורתודוקסים מחוץ לרבנות בכל שנה.¹⁵⁴

במסגרת הכנת דו"ח על טקסי נישואין יהודיים בישראל מחוץ לרבנות הראשית,¹⁵⁵ ריאיינן יותר ברום 12 אנשים המנהלים טקסי חתונה באופן עצמאי, לצד נציגי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית. במחקרו הוא מעריך כי לפחות 2,400 טקסים התקיימו מחוץ למסגרת הרבנות בשנת 2017. לדבריהם של המרואיינים, זוהי עלייה של כשמונה אחוזים מהשנה שקדמה לה. ברום מעריך כי מספרם של כל טקסי הנישואין מחוץ לרבנות גבוה מ-3,500 בשנה (תרשים 24).¹⁵⁶

תרשים 24: טקסי נישואין מחוץ לרבנות הראשית - הערכה



בעקבות הראיונות שקיים עם מנהלי טקסים מציינן ברום כי בעבר, קיום טקס חתונה שאינו מוכר נחשב כמרד, כפעולה מכוונת מחוץ ל"מיינסטרים" בחברה. כיום טקסים שכאלו הופכים לנורמה, והפופולריות שלהם צוברת תאוצה. ברום מציע שלושה אלמנטים משותפים לרוב טקסי הנישואין מחוץ למסד הרבני: אלה טקסים בעלי אופי שיויוני, טקסים אישיים ואינטימיים יותר, ורובם הם בעלי אופי ותכנים יהודיים- מסורתיים.

ברום דן גם במספר ההולך וגדל של חלופות לטקס האורתודוקסי ומציינן כי הרבנים הראשיים במספר מועצות אזוריות מאפשרות, לבקשתם של הזוגות, את קיומו של הטקס בהנחייתו של רב ליברלי ובצורה שיויונית יותר. למרות שקשה לעמוד על היקף התופעה, מעניין לציין כי באזורים מסויימים בישראל, זוגות ליברלים ושיויוניים יכולים להינשא באמצעות הרבנות, בטקס בסגנון שאותו הם בוחרים.

בינתיים, למרות שמרבית הזוגות הישראלים עדיין מעדיפים להינשא בדרך המסורתית, כלומר דרך הרבנות הראשית, עם כל המורכבויות הכרוכות בכך, המגמה של חתונות אלטרנטיביות, בין בחו"ל ובין בטקסים לא רשמיים ורישום נישואים אזרחיים, משמעותית מאוד. החברה הישראלית צפויה להגיע (אם כי קשה לאמוד מתי בדיוק), לנקודה שבה היא תיאלץ להכריע האם להמשיך ולכבד את המונופול הרבני על נישואים בישראל, או להכיר רשמית במציאות ובחלופות האחרות.

הכותל המערבי

אחד ממוקדי החיכוך הבולטים ביותר בין התנועות המתקדמות מחד גיסא, והמדינה לצד גורמים חרדים ששולטים בהיבטים דתיים מאידך גיסא, הוא החיכוך שהוביל לסיקור תקשורת נרחב ולזעם גדול בקרב יהודי התפוצות, היו ההתפתחויות סביב הסכם פשרה והקמת רחבה תפילה שוויונית בכותל. הקונפליקט החרף ב-25 ביוני 2017, כאשר הממשלה הודיעה כי בכוונתה להקפיא את ההסכם פורץ הדרך שהושג בינואר 2016.¹⁵⁷

התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, בשיתוף עם נשות הכותל והפדרציות היהודיות של צפון אמריקה הובילו במשך מספר שנים משא ומתן אל מול משרד ראש הממשלה, במגמה להקים רחבה לתפילה שוויונית בכותל ולהסדיר את הנושא באופן רשמי. הפשרה שהתקבלה בתחילת 2016, בתיווכו ובהנהגתו של נתן שרנסקי, שכיהן באותה תקופה כיו"ר הסוכנות היהודית ופעל בסמכותה ובהשראתה של הממשלה, ובהשתתפות נציגים ממשרד רה"מ ורב הכותל, ובידיעתן של הסיעות החרדיות, הציעה להקים באופן רשמי מרחב נוסף ליד הכותל, לצד שתי הרחבות הקיימות (המשמשות גברים בלבד ונשים בלבד), שיאפשר תפילה שוויונית משותפת לגברים ולנשים. בנוסף, הוצע לשדרג ולהרחיב באופן משמעותי את האיזור הסמוך לקשת רובינסון, שמוקצה עוד משנת 2000 לתפילה שוויונית.

על פי ההסכם, הרחבה השוויונית, שכיום אינה זוכה למעמד רשמי, תקציבי ממשלה או יצוג התנועות הליברליות בניהולה, תיהנה גם היא ממימון ציבורי לשימור, רכישת ספרי תפילה וספרי תורה. האיזור כולו יהיה תחת מועצה דתית שתפקח עליו, שתכלול, בין היתר, נציגים מהתנועות הרפורמית והקונסרבטיבית ונציגה מארגון "נשות הכותל". "מנהג המקום" יהיה שוויון מגדרי.¹⁵⁸ המתווה הנוכחי של הכותל כאתר קדוש יורחב ויכלול גם את הרחבה השוויונית, שהיום איננה נחשבת באופן רשמי חלק מהאתר. ההסכם אף כלל כוונה לעגן בחקיקה את הרחבה כמקום תפילה פלורליסטי.

בפברואר 2017, מינתה הממשלה את השר צחי הנגבי כאחראי על המו"מ למתווה הכותל, כדי שיקדם את הסכם הפרשה בין הקבוצות המעורבות - התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, נשות הכותל וממשלת ישראל. הרפורמים והקונסרבטיבים קיבלו את המינוי בברכה וראו בו צעד בכיוון הנכון.¹⁵⁹

לדברי נציגי המשרד לענייני דתות ומרואיינים אחרים בפרויקט זה, כשתוכן ההסכם הגיע לאוזניהם של חברים בקהילה החרדית, הם הפעילו לחץ רב על נציגי הסיעות החרדיות בכנסת, והכריחו אותם להודיע על נסיגתם ממנו. יצוין כי חברי הסיעות החרדיות, שהתנגדו לתוכנית במקור, אך רק באופן פאסיבי, לא פעלו באופן פרו-אקטיבי למניעת יישום התוכנית, אלא רק לאחר הפעלת הלחץ מצד חלק גדול מבחריהם. נציגי המשרד לענייני דתות הוסיפו כי הרב הראשי, דוד לאו, טען כי הוֹצֵר מ"האותיות הקטנות" של המתווה, ובעיקר מהרעיון של הקמת מועצה דתית שתכלול נציגים מהזרמים הלא-אורתודוקסים.

ביוני 2017, במכתב שנשלח לממשלה, ביטא הרב הראשי את התנגדותו להסתכם הפרשה, או כל הסכם שיוביל לתפילה מעורבת בכותל.¹⁶⁰ הלשכה המשפטית ברבנות הראשית סירבה להציג עמדה זאת בפני בית המשפט, ובכך אילצה את הרבנות הראשית לשכור יועץ עצמאי.

ב-25 ביוני 2017, בלחץ המפלגות החרדיות, הודיעה הממשלה על החלטתה להקפיא את יישום ההסכם, רגע לפני המועד האחרון שהציב בית המשפט לממשלה על מנת להגיב לעתירתן של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, שביקשו להבין מדוע יישום ההסכם מתעכב.¹⁶¹

יחד עם זאת הודיעה הממשלה כי היא תמשיך בשיפוץ ושדרוג הרחבה הסמוכה לקשת רובינסון. על פי דיווחי התקשורת מהשבוע שבו התקבלה ההחלטה, זוהי "פרשה" שהסיעות החרדיות היו מוכנות לקבל - הנקודה הבעייתית בהסכם מבחינתן היתה הקמתה של מועצה מנהלת, שבה חברים נציגי הזרמים השונים, אשר תהא אֶמוּנָה על ניהול הכותל.¹⁶² המעורבות הגבוהה והתגובה הזועמת, של הקהילה היהודית בארה"ב¹⁶³ הובילה את ראש הממשלה נתניהו להודיע על כוונתו להשיג פשרה בנושא תוך שישה חודשים. הנושא אף תפס את תשומת ליבם של מספר חברי קונגרס יהודיים, שרבים מבחריהם יהודיים, של שגריר ארה"ב לישראל דיוויד פרידמן, ואפילו של הבית הלבן. כולם קראו למציאת פיתרון שיקטין את עוצמת הלהבות.¹⁶⁴

הדיון הסוער סביב מתווה הכותל יצר מתיחות ביחסי ישראל-תפוצות. מנהיגי הקהילות בתפוצות הביעו את מורת רוחם ואכזבתם. ראש הממשלה ניסה לפייס ולרכך חלק מהזעם, כשנפגש עם בכירי הקהילה היהודית בביקורו בארה"ב בספטמבר 2017. נתניהו, בפגישה עם מנהיגים יהודיים בארה"ב, התייחס למתח המובנה בתוך המערכת הפוליטית הישראלית בנושא הכותל, וניסה להצדיק את החלטתו. הוא טען כי ממשלתו לא ביטלה את ההסכם, אלא רק הקפיאה סעיף אחד מתוכו, זה המתייחס להקמת מועצה מנהלת. הוא אף חזר על כוונתו להשקיע מיליוני שקלים במימון ממשלתי כדי לפתח ולהרחיב את הרחבה השוויונית הקיימת.¹⁶⁵ יחד עם זאת, כמה ימים אחר כך דיווחו כלי התקשורת בישראל כי נתניהו האשים את חברי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית כי הם "רצו לקבל באמצעותו [ההסכם הפשרה] הכרה, בדלת האחורית, בהיחבא, באמתלה של סעיף טכני המאפשר שותפות בניהול הכותל".¹⁶⁶

דעת הקהל בישראל בנושא הכותל תומכת ברובה בתנועות הפלורליסטיות. סקרי דעת קהל מראים כי רוב הישראלים תומכים בהקמתה של רחבה שוויונית בכותל. לפי סקר שערך העיתון "ג'רוזלם פוסט" בספטמבר 2016, 61 אחוזים מכלל היהודים בישראל - 82 אחוזים מהחילונים, ו-59 אחוזים מהמסורתיים, סבורים כי יש להקים רחבה שוויונית, בעוד ש-83 אחוזים מהדתיים מתנגדים למהלך.¹⁶⁷ סקר של תנועת חדו"ש, שהתקיים כמה ימים אחרי ההחלטה על הקפאה (27 ביוני, 2017) מצא כי 63 אחוזים מהמשיבים אינם מסכימים עם החלטת הממשלה להקפיא את יישום מתווה הפשרה. 37 אחוזים בלבד הביעו תמיכה בצעדי הממשלה ובהחלטה להקפיא את ההסכם על המתווה. ההתפלגות המפלגתית בתשובה לשאלה זו אינה מפתיעה - כל החרדים היו בעד ביטול ההסכם, רוב בקרב מצביעי "כולנו" ו"ישראל ביתנו" (84 אחוזים ו-80 אחוזים בהתאמה) היו נגד ההקפאה. מצביעי הליכוד והבית היהודי התחלקו שווה בשווה בין המתנגדים לתומכים.¹⁶⁸

סקר נוסף שנערך בהזמנת מכון שכטר ללימודי יהדות (המזוהה עם התנועה הקונסרבטיבית) על ידי מכון גיאוקרטוגרפיה, מצא שיעורים דומים. 62 אחוזים מהמשיבים תמכו בתפילה שוויונית בכותל ללא הפרדות וללא מחיצות, 17 אחוזים מהמשיבים חושבים שיש למצוא פיתרון לתפילה לכולם, תוך מתן עדיפות למתפללים אורתודוקסים ומסורתיים, שישה אחוזים סבורים שיש למצוא פתרון תוך מתן עדיפות לזרמים שאינם אורתודוקסים, ותשעה אחוזים חושבים שיש לאסור על זרמים לא אורתודוקסים/מסורתיים להתפלל במקום.¹⁶⁹ באוקטובר 2017 פרסם מכון "דיאלוג" סקר שבוצע עבור התנועה הרפורמית. בתשובה

לשאלה שעסקה במתווה הכותל נמצא כי 58 אחוזים מהיהודים בישראל מאמינים כי יש לאפשר תפילות של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית ברחבת הכותל, 33 אחוזים סבורים שאין לאפשר זאת.¹⁷⁰

יחד עם זאת, כאמור, החרדים רבים בעולם היהודי-אורתודוקסי מתנגדים בתוקף להקמת רחבה שוויונית. מרכז ליב"ה, ארגון שמקדם עמדות אורתודוקסיות שמרניות בנושאים של דת ומדינה, הוא בין הקבוצות הפעילות בנושא זה. נציגי הארגון טענו כי המתווה החדש "מהווה שינוי מהותי מהנהוג כיום ב'עזרת ישראל' ('הרחבה השוויונית'). ממתחם קטן ללא מעמד רשמי (מנהלתי, תקציבי או דתי), הופכת הרחבה למתחם ענק במעמד שווה לרחבה הרגילה, תוך הגדרה חד-משמעית כי ינוהל על פי מנהגי הרפורמים בלבד, לפי מדיניות המועצה שתוקם בהשתתפות נציגי הרפורמים, הקונסרבטיבים ונשות הכותל.¹⁷¹ הם מוסיפים וטוענים כי "אישור המתווה מהווה סכנה גדולה בפריצת הסטטוס-קוו ובנתינת הכרה לארגונים הרפורמיים והקונסרבטיבים", וכי מדובר ב"תקדים אשר מהווה פתח למערכות נוספות לדרישת הכרה ושיוויון בנושאים אחרים בענייני הדת במדינה (גיור, נישואין, כשרות)."¹⁷²

הרב ישעיה הורוביץ, מהארגון החרדי "ערכים", טוען כי ברמה התיאורטית, הוא (ורבים בציבור החרדי, להשערותו) יוכלו לחיות עם עצם קיומה של רחבה שוויונית, לו היה מאמין שהתנועות אכן מעוניינות במקום כזה על מנת שיוכלו להתפלל בו. אולם, הוא מסביר, הציבור החרדי חושש שמאמציהן של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית סביב מתווה הכותל נועדו כדי לייצר פרובוקציה תקשורתית, ומאמצים אלו הובילו להתנגדות לא הכרחית בקהילה החרדית.

לדברי מנכ"ל חדו"ש, הרב אורי רגב, ובהתבסס על תוצאות הסקרים שהציג הארגון, נושא הכותל הוא "אירוני": רוב החילונים והמסורתיים בישראל תומכים ברחבה שוויונית ובהבטחת זכויות שוות לתנועות הליברליות, אך הנושא אינו נמצא בראש סדר העדיפות שלהם. לפי רגב, רק 11 אחוזים מהישראלים שהשיבו לסקרים חשבו שמדובר בנושא ברמת חשיבות גבוהה; כשבוחנים את מה שנחשב לחשוב בעיני רוב האנשים, מתברר כי ההגבלות הדתיות המפריעות לחיי היום-יום שלהם בנושאים כמו נישואים, תחבורה ציבורית, פתיחת מרכזי קניות בשבת וכו', נמצאות הרבה מעל נושא הכותל. רגב מציין כי נושא הכותל הפך לספינת הדגל בקרב יהודי ארה"ב, שרובם אינם אורתודוקסים, ושאינם נאלצים להתמודד בשגרה עם נושאים יומיומיים המשפיעים על החיים בישראל.

התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית בישראל, וכמה ארגוני חברה אזרחית, ימשיכו לדחוף למימוש ההסכם, בגיבוי הקהילה היהודית בארה"ב, אך אין להם די כוח פוליטי להתחייב לנושא, שלא כמו הסיעות החרדיות המוכנות לשים את כל כובד משקלם הפוליטי ולאיים בהפלת הממשלה אם הפשרה תיושם בסופו של דבר. בעת כתיבת שורות אלה, ממשלת ישראל מתקדמת בתוכניתה לשדרג את הרחבה השוויונית ולהרחיב את גבולות האיזורים הקדושים ברחבת הכותל לאזור הדרומי. שתי הפעולות הללו היו חלק מהסכם הפשרה המקורי. בניגוד למה שהוצע בהסכם המקורי, הממשלה כנראה לא תפעל לפתוח כניסה אחת המחולקת לשלושה נתיבים שאחד מהם מעורב, או למנות נציגים רפורמים וקונסרבטיבים למועצת המנהלת, אלא אם כן המציאות הפוליטית הישראלית תשתנה, והחרדים לא יהיו שותפים חיוניים בקואליציה המרכיבה את הממשלה.¹⁷³

גישה למערכת החינוך הישראלית

בתי-הספר במערכת החינוך הישראלית מחולקים לשלושה זרמים (ממלכתי, ממלכתי-דתי, וערבי). המערכת הפרטית הקהילתית כוללת את בתי-הספר החרדיים ואת בתי הספר הנוצריים, ואלה מקבלים תמיכות משמעותיות מהממשלה.

כפי שהוזכר לעיל, התנועה הרפורמית מחזיקה חמישה בתי ספר ציבוריים, ומקיימת פעילות חינוכית בעשרה בתי ספר ציבוריים בתל אביב, ו-100 בתי ספר ציבוריים ברחבי הארץ, כדי להכין את תלמידי כיתות ו' לטקסי בת/בר המצווה, לחגים יהודיים ולאירועים נוספים של מעגל החיים. התנועה מעריכה כי היא מגיעה לכ-7,000 תלמידים מידי שנה. בנוסף מפעילה התנועה מספר גני ילדים. שירותים אלה נתמכים, בין היתר, בעזרת כספי ציבור.

התנועה הקונסרבטיבית פועלת במודל אחר, ואינה מפעילה בתי ספר. יחד עם זאת רשת תל"י (תגבור לימודי יהדות) הוקמה על ידי חברי התנועה הקונסרבטיבית. כיום הרשת אינה מזוהה עם התנועה, במטרה לקבל הכרה ומימון ממשרד החינוך; מייסדי הרשת הכירו בעובדה שהזדהות רשמית וגלויה עם התנועה תמנע את התמיכה החרדית והדתית שקיבלה הרשת ב-25 השנה האחרונות (או לפחות מאפשרת את אי התנגדותם של החרדים ודתיים בכנסת). לצד זאת, התנועה הקונסרבטיבית מפעילה תוכנית לפיה היא מכשירה את תלמידי החינוך המיוחד במערכת החינוך הציבורית לטקסי בר ובת מצווה. במסגרת זאת, כ-200 תלמידים

בעלי צרכים מיוחדים, שלעיתים נמנע מהם לקיים טקסים במסגרת האורתודוקסית משתתפים מידי שנה בטקסי בר/בת מצווה הנערכים עבורם.

למרות שלתנועה עצמה יש מספר מוגבל של תוכניות בבתי הספר, ארגוני החינוך הפלורליסטי פעילים ומקובלים בתוך מערכת החינוך הממלכתית. המאמצים הללו החלו כבר בשנות ה-90', והם תוצאה של ועדה ממשלתית (ועדת שנער) שבחנה את מצב החינוך והתרבות היהודית במערכת בתי הספר הציבוריים בישראל. הוועדה קבעה שתלמידי החינוך החילוני חסרים ידע בסיסי בהיסטוריה, תרבות וטקסטים יהודיים.¹⁷⁴ לכן, במהלך השנים, ובעיקר בתקופת כהונתם של שרי החינוך לשעבר לימור לבנת וגדעון סער, התווספו שעות לימוד המוקדשות לחינוך יהודי. מאוחר יותר, תחת כהונתו של שי פירון כשר חינוך, ותחת שר החינוך הנוכחי, נפתלי בנט, עוצבה תוכנית לימודים מלאה העוסקת בחינוך יהודי ומקיפה הן את תלמידי בתי הספר היסודיים והן את תלמידי חטיבות הביניים. תוכנית הלימודים וספרי הלימוד הוכנו בעזרתם של מספר ארגונים חוץ-ממשלתיים, רבים מהם עם גישה פלורליסטית ואף חילונית ליהדות.

כאשר מאמצים כאלו קיימים כבר ברמת השטח מספר עשורים, היו גם מאמצים ליצור זרם חינוך נוסף, מערכת שתשלב יחדיו תלמידים ישראלים חילונים, מסורתיים ודתיים, שתשלב בתוכנית הלימודים טקסטים וערכים יהודיים, ושהלימודים בה יהיו ברוח הפלורליזם. הצעה זו עברה בכנסת בשנת 2008, אך לא יושמה מעולם. בפועל כבר קיים כיום זרם שכזה, שבקרוב יקיף 40 בתי ספר.

לדבריו של יובל סרי, מפקח מרכז מקצועי תרבות יהודית-ישראלית במשרד החינוך, החזון והמדיניות של המשרד הם לעודד הוספה של תכנים יהודיים, ולחשוף את התלמידים בפני טקסטים ומסורות יהודיים, מנקודת המבט התרבותית והאינטלקטואלית. משרד החינוך משתף פעולה עם מספר ארגוני התחדשות יהודית, מעביר להם מימון ומאשר תוכניות לימוד, שבהמשך מועברות ישירות לבתי הספר. סרי מציין כי מבחינתו, הארגונים הללו לוקחים חלק מלא במערכת החינוך.

בסופו של דבר, יש שתי דרכים שבהן מלמדים תכנים יהודיים במערכת החינוך החילונית: האחת היא דרך המחלקה למסורת יהודית והשנייה היא דרך המחלקה לתרבות יהודית בתוך משרד החינוך. לדברי ארגון "פנים", המחלקה למסורת היהודית היא מחלקה מקצועית-פדגוגית באופיה, הפועלת ליצירת תוכניות לימוד, כתיבת ספרי לימוד והכשרת מרצים, תוך שיתוף פעולה הדוק עם ארגוני חינוך

יהודי פלורליסטי. לעומת זאת, המחלקה לתרבות יהודית פוליטית יותר באופיה, ובדרך כלל פועלת בשיתוף פעולה עם ארגונים אורתודוקסים.

הארגונים המרכזיים הפועלים ישירות עם משרד החינוך במודל של מימון תואם (Matching) הם תל"י, תוכנית "בארי" של מכון הרטמן, תוכנית "מארג" מיסודה של קרן אביחי (Kiah) ועמותת "אורות" - העמותה היחידה מבין הארבע שאינה פלורליסטית, לפי ההסבר של "פנים". ארגונים אלו מקבלים סכומים הנעים בין מיליון לחמישה מיליון ש"ח ממשרד החינוך בכל שנה.

סרי מוסיף כי מעבר לתוכנית הלימודים, משרד החינוך עובד עם 35 ארגונים המעורבים בהתחדשות יהודית, כולל התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, שמספקות 281 פעילויות מעשירות מחוץ לתוכנית הלימודים, שלרוב מתמקדות בחגים מסויימים או באירועי מעגל החיים. רוב הארגונים והפעילויות אותם הם מציעים הם פלורליסטים. מנהלים שונים יכולים לבחור לגייס תוכניות ספציפיות על פי שיקול דעתם, ולקבל סיוע כלכלי ממשרד החינוך.

בנוסף לבתי ספר שמציעים תגבור לתכנים היהודים (בעיקר הפלורליסטים), קיימים 34 (בקרום 40) בתי ספר שעובדים כדי "לשלב" מודל שלישי שאינו חילוני או דתי. תוכניות אלו מנוהלות על ידי "מיתרים" ו"צו פיוס", תנועות חינוך יהודי פלורליסטי המקדמות גישות משולבות. לדבריה של רנית בודאי-היימן, מנכ"לית "מיתרים", הארגונים מימנו את הפעילות בעצמם עד שנת 2017, והם צפויים להתחיל לקבל מימון חלקי מהממשלה בקרוב. רוב בתי הספר המשתתפים בפרויקט היו בעבר חילוניים, או דתיים עם מספר משמעותי של הורים שביקשו (או הסכימו) לעבור למודל חדש. מספר בתי ספר חדשים החלו במודל כגני ילדים, וצמחו באופן אורגני.

מחקר שערך ארגון "פנים" מצביע על כך שרוב הארגונים הפלורליסטים יישמו מודל של יצירת שינוי על ידי הכשרת מורים בבתי ספר קיימים ופיתוח ספרי לימוד. לדברי נציגי הארגון, הדרג המקצועי במשרד החינוך העדיף את המודל הפדגוגי למרות זאת, הם טוענים, דרך מגוון ערוצי מימון, ואולי הודות למינויים פוליטיים בתוך המשרד, הארגונים האורתודוקסים המספקים תוכנית ישירות לתלמידים זוכים למימון גבוה יותר.

כשביקשנו מנציגי "פנים" להעריך את הרמה וההיקף של חינוך יהודי פלורליסטי במערכת החינוך החילונית, הם העריכו כי מעל 25 אחוזים מבתי הספר הציבוריים (בערך 1,300 בתי ספר יסודיים) אימצו תוכניות הכשרה רב-שנתיות למורים. רבים מהם מחזיקים מתאם של חינוך יהודי בבתי הספר. מעבר לכך, מערכת החינוך

החילונית כולה עושה שימוש בספרי לימוד בנושאי יהדות שנכתבו בעיקר על ידי ארגונים פלורליסטים חילונים. וכאמור, כ-40 בתי ספר עובדים לפי המודל המשלב.

דוגמאות ליוזמות גדולות יותר המקודמות בימים אלו

מספר יוזמות פועלות במערכת החינוך בשנים האחרונות. חשוב לציין כי כל הארגונים שראיינו לצורך מחקר זה, ציינו שהדרישה לחינוך יהודי, לא-אורתודוקסי, נוסף במערכת החינוך החילוני מגיעה מלמטה למעלה, כלומר מהורי התלמידים, מבתי הספר ומהרשויות המקומיות.

[כל המידע בחלק זה נמסר לנו ישירות על ידי העמותות הפעילות בנושאים אלה].

ארגון תל"י (תגבור לימודי יהדות) מספק העשרה של לימודי יהדות ב-110 בתי ספר יסודיים ו-215 גני חובה ברחבי המדינה (12 אחוזים מכלל בתי הספר הציבוריים). לאחרונה החל הארגון לשתף פעולה עם שני תיכונים ושלוש חטיבות ביניים. כפי שהוזכר, תל"י הוקם ע"י נציגי התנועה הקונסרבטיבית, למרות שבאופן רשמי הם אינם מזהים יותר עם התנועה. התוכניות השונות של תל"י מגיעות ל-45,000 תלמידים בכל שנה. הארגון מקבל ממשד החינוך בין שישה לשבעה אחוזים מסך המימון הכולל שלו, תקציב של 13 מיליון. חלק הארי של תקציב הארגון מגיע מתרומות מארה"ב, כולל מהתנועה הקונסרבטיבית בארה"ב. התנועה הקונסרבטיבית בישראל מעבירה כ-12 אחוז מתקציב הארגון.

תל"י פועלים כדי לפתח ולספק הכשרה פדגוגית ותוכנית לימודים עבור מורים. בתי ספר או עיריות השואפות לשפר ולהוסיף לתוכניות החינוך היהודי פונים לתל"י, שמספק להם תוכנית הכשרה של 4-5 שנים עבור מורי בית הספר, או הרשות. הרעיון הוא שבעזרת ההכשרה, המורים עצמם יוכלו להעביר את החינוך היהודי הלאה לתלמידיהם. נכון להיום, 6,000 מורים בבתי ספר ציבוריים קיבלו הכשרה מטעם הארגון.

“מיתרים”

רשת מיתרים קמה בשנת 2002, כפרי יוזמתו של הרב וחבר הכנסת לשעבר מיכאל מלכיאור, במטרה לאפשר למגוון רחב של אוכלוסיות על “הרצף היהודי” ללמוד ביחד. זהו הארגון המרכזי הפועל במודל של שילוב דתיים, חילוניים ומסורתיים. לדברי רנית בודאי-היימן, מנכ”לית הארגון, “מיתרים” מציעה פלורליזם דתי, מסגרת חינוכית שיתופית שבה תלמידים מרקעים שונים לומדים ביחד על המסורת היהודית המשותפת להם. נכון לשנת 2018, הרשת מפעילה כ-80 מוסדות חינוך (מתוכם 40 גני ילדים, 22 בתי ספר יסודיים, 13 חטיבות ביניים ותיכונים, ו-5 בתי ספר על תיכונים) ומגיעה לכ-6,700 תלמידים.¹⁷⁵ התקציב השנתי של הארגון עומד על 5 מיליון ש”ח, ומגיע כולו מתורמים פרטיים.

לדברי בודאי-היימן, “מיתרים” שואפת לתקן את אחד “החטאים” בחברה הישראלית, החלוקה בין מערכת החינוך החילונית לדתית - המשאירה את התלמידים החילונים בורים בלימודי דת ואת התלמידים הדתיים בורים בנושאים חילוניים. בודאי-היימן מציינת כי עד כה, עבודת “מיתרים” נשענה כולה על מימון פרטי ותרומות. עכשיו, אחרי שהצליחה להוכיח את הצלחתה ואת חשיבותה, היא צפויה לקבל סיוע חלקי מהממשלה.

“אורנים”

במסגרת הלימודים במכללה האקדמית לחינוך “אורנים”, בצפון, קיימת תוכנית נוספת המספקת הכשרה חינוכית מאז שנות ה-90. המנהלת החינוכית של התוכנית, אילנה עבו גולן, היא מרכזת אגף חינוך במדרשה באורנים, אשר כתבה ופרסמה ספרים בנושא, וסייעה בעיצוב תוכניות למשרד החינוך. מאז ש”אורנים” השתלבה בתחום זה, ההכשרה מוכרת על ידי משרד החינוך. האגף פיתח תוכנית חינוך יהודי, ציונות ואזרחות עבור משרד החינוך במספר רשויות בצפון - וכרגע הוא עובד בשיתוף פעולה עם קריית טבעון, קריית אתא, ומטה אשר.¹⁷⁶ בעוד שבמדרשת “אורנים” עובדים ישירות מול תלמידים, ההשפעה המרכזית של התוכנית היא בתחום הכשרת המורים, שבו הם מאמינים שיש להם את מודל ההשפעה המירבית לחולל שינוי. עבו-גולן מעריכה כי בין 100-200 מורים עוברים ומסיימים את מסלול ההכשרה מידי שנה. מספר דומה של תוכניות לחינוך פלורליסטי משתפות פעולה עם ההכשרה ברחבי המדינה.¹⁷⁷

”בארי”

תוכנית ”בארי” של מכון שלום הרטמן פועלת בבתי הספר הממלכתיים העל-יסודיים בישראל במגמה לספק חינוך יהודי פלורליסטי. ראשי הארגון מעריכים כי 132 חטיבות ביניים ותיכונים ברחבי המדינה, ועשר רשויות, אימצו את התוכנית כפלטפורמה החינוכית של תרבות יהודית-ישראלית שאותה הם מלמדים. בשנים האחרונות קיים שיתוף פעולה חשוב בין התוכנית לבין תנועת הצופים. התוכנית פועלת בדומה לתל”י, על ידי חינוך והכשרה של מורים, ונתמכת ופועלת בשיתוף פעולה מלא עם משרד החינוך.¹⁷⁸

קבורה

הקבורה בישראל נחשבת לשירות ציבורי. עלות הקבורה של אזרח ישראלי מכוסה על ידי ביטוח לאומי (בתנאי שהמת נקבר במקום שבו נפטר, או במקום מגוריו הרשום בישראל, ומשפחתו אינה מבקשת הסדרי קבורה מיוחדים). חוק זה מכסה קבורה גם בחלופות הלא-אורתודוקסיות וקבורה בבתי קברות אזרחים, או קבורה ביישובים קטנים, מושבים או קיבוצים. משפחת הנפטר נדרשת לכסות חלק מההוצאות או כולן במקרים הבאים: נפטר שאינו תושב ישראל, קבורה בחלקות סגורות או חריגות (בשונה מקבורה רוויה - בקומות).¹⁷⁹

לטענת נציגי התנועה הרפורמית, למרות שהחוק, כפי שעבר בכנסת לפני שני עשורים, מאפשר קבורה אזרחית ודורש כי ברחבי המדינה יהיו בתי קברות שיאפשרו קבורה שכזאת, רוב בתי הקברות הציבוריים בישראל מנוהלים על ידי חברות קבורה אורתודוקסיות (חברה קדישא), הכפופות למועצות דתיות של כל אזור. נכון להיום ישנם עשרה בתי עלמין חילוניים ברחבי המדינה (אף אחד מהם אינו נמצא באיזורים צפופי אוכלוסייה, כדוגמת תל אביב וירושלים). בתי עלמין אלו מיועדים, אמנם, לתושבי האזור, אך כל אדם יכול לבקש להיקבר בכל אחד מבתי העלמין הללו תמורת תשלום. בנוסף, קיימים בתי עלמין פרטיים ברחבי המדינה (בעיקר ביישובים קטנים ובקיבוצים), המאפשרים ואפילו מעודדים טקסים רפורמים, קונסרבטיבים ואף קבורה אזרחית.¹⁸⁰

לפי התנועה הרפורמית, מספר בתי עלמין ציבוריים, המנוהלים על ידי האורתודוקסים, מאפשרים למשפחת הנפטר לבחור עורכי טקס משליהם, כל עוד הדבר נעשה בשיתוף פעולה עם ה”חברה קדישא” המפעילה את בית העלמין,

והטקס נערך על פי המסורת האורתודוקסית. מבין כ-200 טקסי הקבורה שעורכים הזרמים הלא-אורתודוקסים מדי שנה, רבים נערכים בצורה זו.¹⁸¹

ד"ר יזהר הס, מנכ"ל התנועה הקונסרבטיבית בישראל, אומר כי המציאות מורכבת יותר, שכן אפשרות זו תלויה לחלוטין בגמישותם וברצונם הטוב של חברות הקדישא המקומיות, ובכוננותם של הרבנים האורתודוקסיים המקומיים לאפשר למשפחות הנפטרים לקבור את יקיריהם לפי רצונם ובניהול אדם שאינו אורתודוקסי.

השלכות על מדיניות

המחקר שהוצג בנייר זה מוביל למספר מסקנות והשלכות, שמעצבי המדיניות בישראל ומנהיגי הקהילות בתפוצות ייטיבו לעשות אם ישקלו בבואם לטפל בסוגיות אלה.

- למרות האמונה הרווחת לפיה "כל הישראלים אורתודוקסים", יש ראיות רבות המצביעות על כך שטענה זו אינה נכונה עוד עבור רבים מהישראלים החילוניים והמסורתיים. בו בזמן, הקולות המושמעים מהשמאל החילוני בישראל מחטיאים גם כן את המטרה. נראה כי הרוב הלא-אורתודוקסי בישראל חושב כי היהדות היא דבר חשוב, ומקפיד לקיים חלק מהמנהגים והמסורות, לפחות אירועים של טקסי מעגל החיים וחגים. אמנם, הם עושים זאת יותר ויותר בצורה ליברלית ולא לפי כללי האורתודוקסיה. יחד עם זאת, מנהיגי יהדות התפוצות צריכים להיות מודעים לכך שלמרות שהתנועות הרפורמית והקונסרבטיבית משפיעות ומספקות את הפלטפורמה עבור פרקטיקות אלו, רובם הגדול של הישראלים אינם "רפורמים" או "קונסרבטיבים", לפחות לא באופן שבו תופסים זאת יהודי התפוצות-קרי, חברים בתנועות, מגיעים לבתי הכנסת או מחזיקים בזהות דתית ברורה.
- התפיסה הרווחת בקרב רבים מיהודי התפוצות המצדדים בפלורליזם דתי בישראל, ואשר קשובים לטענות ותלונות התנועות הליברליות, היא שלתנועות אלה יש מעט או אין בכלל זכויות. חשוב להבין שלמעשה, היהדות הליברלית, התנועות והארגונים שמרכיבים אותה, נהנים בישראל מחופש פעולה משמעותי למדי לקיים אורח חיים דתי לפי השקפת עולמם, לפחות במרבית התחומים.
- עם זאת, הזכויות, החופש והגישה למימון ציבורי מצומצמים משמעותית, בהשוואה למה שהקבוצות האורתודוקסיות (הדתית והחרדית) מסוגלות להשיג (ומשיגות). הסיבה העיקרית לכך היא הייצוג הפוליטי של האוכלוסיה הדתית והחרדית. רבים מההישגים של התנועות הליברליות הושגו באמצעות מאבקים משפטיים, ולא באמצעות הפעלת כוח פוליטי ופרלמנטרי. ועדיין, חשוב לציין כי מדינת ישראל, שלא כמו ארצות הברית או מדינות רבות שבהן חיות קהילות שונות בתפוצות, אינה מפרידה בין דת ומדינה. ישראל הוקמה כמדינה יהודית (המשמעות להצהרה זאת נמצאת בדיון מתמיד), ומסיבות היסטוריות ודמוגרפיות, הייצוג של היהדות בזירה הישראלית היה ונשאר אורתודוקסי.

- חוסר השוויון בין האורתודוקסיה לבין התנועות הלא-אורתודוקסיות בישראל הוא נקודת מחלוקת קבועה בין הממשלה הישראלית לרבות מהקהילות היהודיות בתפוצות. גורמים שונים בממשלה, וציבור הבוחרים שאותם הם מייצגים, מתנגדים באופן נחרץ לתנועות הליברליות ולביטויי פלורליזם דתי באופן כללי. בה בעת, בעוד שיש אהדה ותמיכה לתנועות בקרב הציבור, תמיכה זו אינה מקבלת ביטוי בצורת מתן חשיבות גבוהה, או בהעלאת הנושאים אותם מקדמים התנועות לראש סדר היום של התומכים עצמם. לכן, צעדי מדיניות לטובת פלורליזם דתי עשויים לקבל תמיכה רחבה בתפוצות, אבל לייצר סכסוך פנימי בתוך ישראל.
- הסיעות החרדיות ממשיכות במאמציהן לקדם חקיקה שתחזק את שליטתן ברבנות ותחסום את התנועות הלא-אורתודוקסיות (ואת האורתודוקסים המודרניים). גישה זו מובילה ישראלים רבים לנסות ולמצוא דרכים יצירתיות עוקפות רבנות בתחומים שונים. בחלק מהתחומים, גם קבוצות של דתיים אורתודוקסים מודרניים משתפות פעולה עם הרפורמים והקונסרבטיבים. אם מגמות אלו תימשכנה, הרבנות עלולה להפוך לא רלוונטית עבור חלקים משמעותיים באוכלוסיה היהודית בישראל (בנושאים כגון נישואים, פיקוח על כשרות, גיור וכו').
- למרות המשוכות החוקיות והמשפטיות, והאפלייה בהקצאת כספי ציבור (או אולי בזכותן), בנושאים מסויימים ובחלקים מסויימים בחברה הישראלית, התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית הצליחו להתרחב, להקים קהילות חדשות ולהגיע ליותר ישראלים מבעבר. הגורמים שהביאו לכך הם חיוביים בחלקם (משיכה לאידיאולוגיה וערכים) ושלייליים בחלקם (מרד ויציאה נגד הממסד הרבני).
- בנושאים מסויימים, כאשר השירות או הפעילות אינם מתוייגים כ"רפורמי" או "קונסרבטיבי" באופן ברור, או כאשר תשומת הלב הציבורית אינה נתונה לנושא, הממשלה מגלה גמישות רבה יותר ומציעה תמיכה לפעילויות ומאמצים של הזרמים הלא-אורתודוקסים בישראל. הסיעות החרדיות מפגינות מידי פעם יחס פרגמטי, ומתפשרות על נושאים מסויימים. תופעה זו מייצרת דילמה בקרב הנהגות הזרמים: האם עליהן לייצר הישגים סמליים וניצחונות במאבקים פומביים, אשר מטבעם ימשכו התנגדות פעילה ונחרצת, או שמא משתלם יותר לפעול באופן הדרגתי ומתחת לרדאר הציבורי, עד ליצירתן של עובדות מוגמרות בשטח.

- ובהקשר דומה, שיוכן הרוֹנֵחַ של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית לצד השמאלי והליברלי של המפה הפוליטית במגוון סוגיות פוליטיות וחברתיות, עלול לפגוע ביכולתן להגיע לחלקים רחבים יותר בציבור החילוני והמסורתי, בעיקר אלו המזוהים עם הצד הימני של המפה, אשר עשויים להזדהות ולהתחבר לתכנים הדתיים שמציעות התנועות. לפיכך, ייתכן כי נכון יהיה לבחון אסטרטגיות לפילוח השוק, שעשויות להביא להתרחבות התנועות ולהצגתן באור חיובי לסקטורים חדשים בחברה.

הערות שוליים

- 1 בנושאי חתונות, "צהר" פועל בשיתוף פעולה עם הרבנות כדי לאפשר חלופה "מתונה ומסבירת פנים" מאשר הרבנות עצמה. בנושאים אחרים בהם אין הוא זוכה לשיתוף פעולה, כגון כשרות וגיור, "צהר" פועל לעקוף את הרבנות באופן מוחלט.
- 2 בתוך הפרק: "החלטת הממשלה בעניין הכותל בהקשרה הנכון: השלכות לעתיד", מצב העם היהודי, הערכה שנתית 2017, המכון למדיניות העם היהודי, ירושלים <<http://jppi.org.il/new/wp-content/uploads/2017/JPPIAA2017HEB.pdf>>
- 3 בתוך הפרק: "איך יראה פלורליזם יהודי בישראל", מצב העם היהודי" הערכה שנתית 2016, המכון למדיניות העם היהודי, ירושלים. <<http://jppi.org.il/new/wp-content/uploads/2016/AA2016HE.pdf>>
- 4 בתוך הפרק: "משולש היחסים" ירושלים, וושינגטון והקהילה היהודית בצפון אמריקה, היבטים פוליטיים, "מצב העם היהודי, הערכה שנתית 2014-2015 <http://jppi.org.il/new/wp-content/uploads/2015/JPPI_AA2015H.pdf>
- 5 דוגמאות להתבטאויות שכאלו ניתן למצוא במאמרים הבאים: Goldenberg, Tia. "American Reform rabbis warn of alienation from Israel." *Times of Israel*. March And Sherwood, Harriet. "Jewish diaspora angry as Netanyahu scraps 1, 2016. Western Wall mixed prayer plan." *The Guardian*. June 26, 2017. And Borschel-Dan, Amanda. "Devastating survey shows huge loss of support among Jewish And Shapiro, Daniel. "Israel college students." *Times of Israel*. June 21, 2017. and American Jewry: Stepping Back from the Brink." INSS Insight no. 959. July 31, 2017.
- 6 TOI Staff. "At 70, Israel's population is 8.842 million, 43% of world Jewry." *Times of Israel*. April 16, 2018.
- 7 25 אחוזים הנותרים שאינם יהודים מחולקים באופן הבא: 4.5 אחוז נוצרים שאינם ערבים מחבר המדינות לשעבר, 15 אחוזים ערבים מוסלמים, 2 אחוזים נוצרים (בעיקר ערבים), 2 אחוז דרוזים, ואחוז אחד של "אחרים" (הנתונים מתוך סקר 2016 Pew).
- 8 רוזנר, שמואל, סטיבן פופר ונוח סלפקוב, "אינדקס הפלורליזם לשנת 2017- תוצאות הסקר", המכון למדיניות העם היהודי <<http://jppi.org.il/new/he/article/english-2017-pluralism-index-survey-results/#.W5j5UOgzaUk>>
- 9 סקר מכון פיו, "ישראל חברה מחולקת דתית", 8 במרץ 2016 (הסקר בשפה האנגלית) <<https://goo.gl/6f9FnH>>
- 10 שם.
- 11 Pew Research Center. "A Portrait of Jewish Americans." October 1, 2013. <<https://goo.gl/gkRzfV>>

- 12 Wolff, Laurence. "The Reform Movement in Israel: Past, Present, and Future." Institute for Israel Studies, University of Maryland. July 6, 2015.
- 13 Cohen, Steven M. "Conservative Jewry's numbers plummeting, but core engagement steady." JTA. November 10, 2015.
- 14 כהן, חנן ותמר הרמן (2013), "הרפורמים והקונסרבטיבים בישראל - פרופיל ועמדות", סדרת "סקר בקטנה, המכון הישראלי לדמוקרטיה.
<https://www.idi.org.il/articles/6342>
- 15 הסקר מ-2009 מוזכר בדו"ח הסקר מ-2013.
- 16 וולף, לורנס, שם.
- 17 כהן והרמן, 2013, שם. (ראו הערה 15)
- 18 פרסום בבלוג של עמותת מינים, (יולי 2015), "שיעור הרפורמים והקונסרבטיבים עומד על 12 אחוז מהאוכלוסייה?"
<https://7minim.wordpress.com/2015/07/13/rk/>
מנכ"ל התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, פרסם גם הוא התייחסות לסקר:
https://www.facebook.com/RabbiGiladKariv/videos/713834302079397/?hc_location=ufi
הפניה נוספת בעיתון Jewish Journal על ידי עמית המכון למדיניות העם היהודי, שמואל רוזנר:
- 19 Hiddush. "The 2016 Israel Religion and State Index." April 10, 2016.
- 20 סקר התנועה הרפורמית שנערך על ידי מכון דיאלוג טרם פורסם. הנתונים הועברו לנו על ידי התנועה ליהדות מתקדמת בישראל.
- 21 אנו ערים לעובדה שהתנועה הקונסרבטיבית בישראל וברחבי העולם, למעט ארצות הברית, מתייחסת לעצמה כתנועה המסורתית. בנייר זה נתייחס אליה כתנועה הקונסרבטיבית, כדי לא לבלבל את הקוראים עם המינוח שומר מסורת- מסורת- המקובל בישראל.
- 22 Wolff. Op. Cit.
- 23 הנתונים בחלק זה, למעט אלו שיש להם הפניה למקור ספציפי, סופקו לנו על ידי הרב גלעד קריב, מנכ"ל התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, וד"ר יזהר הס, מנכ"ל התנועה המסורתית (קונסרבטיבית) בישראל.
- 24 גיל, חיים, (פברואר 2014), "מתפללים במספרים, נתונים סטטיסטיים ושמות בתי הכנסת", אתר איגוד בתי הכנסת העולמי
<https://www.hagabay.net/2008-12-23-13-03-40/2534>-
נתונים-סטטיסטיים-ושמות-בתי-הכנסת/הסיפור.html.
- 25 כל ציטוט או מידע אשר מיוחס לרב גלעד קריב לקוח מסדרת ראיונות והתכתבויות שקיים החוקר עמו בתהליך המחקר, אלא אם כן צוין מקור ספציפי.
- 26 תל"י, כפי שהסביר מנכ"ל הקרן, ד"ר איתן שיקלי, נוסדה על ידי חברי הקבוצה הקונסרבטיבית אבל אינה משוייכת לתנועה. מבנה זה מאפשר לקרן להשיג שיתוף פעולה מלא, ואף תמיכה חלקית ממשרד החינוך.

- 27 Wolff. Op. Cit.
- 28 הנתונים לקוחים מאתר משרד החינוך: <http://apps.education.gov.il/imsnet/itur.aspx>
מספר בתי הספר החרדיים עשוי להיראות כגבוה, בהשוואה למספר בתי הספר בחינוך הממלכתי ו/או הממלכתי-דתי, אך הסיבה כנראה נעוצה בעובדה שבתי הספר החרדים קטנים באופן משמעותי מבתי הספר האחרים.
- 29 התנועה מהווה חלק מתנועת נצר עולמי, תנועת הנוער הציונית של הארגון העולמי ליהדות מתקדמת, שבו חברים כ- 16,000 איש ממדינות שונות ברחבי העולם.
- 30 נוער תלם. התנועה הרפורמית
<http://www.reform.org.il/Heb/Youth/Youth.asp> (accessed on July 1, 2018)
- 31 Wolff. Op. Cit.
- 32 The Israel Movement for Reform and Progressive Judaism (IMPJ) Mechina youngleadership program in Jaffa and Holon. <http://www.hamechina.org.il/english> (accessed on July 1, 2018.)
- 33 Hannaton Educational Center. (2018). Mechina at Hannaton. [online] Available at: <http://www.echannaton.org/our-programs/hannaton-mechina/> [Accessed 1 Jul. 2018] 2018. YachadIsrael.Org. <http://yachadIsrael.org/mechina/list/general/hanaton-12>.(Accessed on July 10, 2018)
- 34 המספרים הועברו לידי המכון על ידי נציגי התנועות בארץ
- 35 מודל זה, הנפוץ בקהילה היהודית האמריקנית, למשל, גם היא נמצאת בתחילת תהליכי שינוי.
- 36 לקוח ממחקרם של רוזנר ופוקס שעתידי להתפרסם בקרוב על יהדות ישראלית.
- 37 למשל, ניתן לראות את "בית תפילה ישראלי", תנועה יהודית-חילונית אשר פועלת לחבר יהודים עם המסורת היהודית בדרכים לא אורתודוקסיות ויצירתיות, והשוואת מהתרבות הישראלית. בנושא זה, אפשר לראות <http://btfila.org>. יש לציין כי, ייתכן שאותם ישראלים שהשיבו כי נכחו בבית כנסת כזה או אחר לא היו מודעים לשייכות הרשמית של אותו בית כנסת. ישנה אפשרות כי אלו שנכחו בבית כנסת רפורמי חשבו שהיו בבית כנסת חילוני או קונסרבטיבי, או כי אלו שנכחו בבית כנסת חילוני חשבו שמדובר בבית כנסת רפורמי וכדומה. נכון להיום, אין לנו מספיק נתונים כדי להבין נושא זה יותר לעומק.
- 38 מדובר במספר קטן של בתי כנסת ומנינים המתגבשים באופן אורגני ברחבי הארץ. קבוצות אלו בדרך כלל נובעות מהצדדים הליברלים יותר של היהדות האורתודוקסית החותרים למצוא דרך הלכתית לתת מעמד שווה (יותר) לנשים בזמן התפילה ובטקסים יהודיים.
- 39 נציין כי, מחקרם של רוזנר ופוקס מבוסס על מדגם יחסית גדול של 3000 יהודים ישראליים. עם זאת, רמת הדיוק בקבוצת המשנה (17% מתוך 8% מכלל המדגם) הוא, כמובן יהיה פחות מדויק.
- 40 Pew Research Center. "A Portrait of Jewish Americans." October 1, 2013.

- 41 Rosner, Shmuel and Prof. Fuchs, Camil. "Who reads the "Haggadah" all the way through?" JPPI. March 27, 2018.
- 42 קיסר-שוגרמן, איילה, (2012), יהודים ישראלים – דיוקן: אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים בישראל, 2009, ראש צוות המחקר: אשר אריאן
<https://www.idi.org.il/media/5032.pdf>
- 43 Arian, Asher and Keissar- Sugarman, Ayala. "A Portrait of Israeli Jews: Beliefs, Observance and Values of Israeli Jews 2009." The Israel Democracy Institute. 2012.
- 44 Sharon, Jeremy. "Poll shoes high religious sentiment among religiously traditional and secular Israelis." Ne'emanei Torah Va'Avodah. August 10, 2016.
- 45 Pew Research Center. "Israel's Religiously Divided Society." March 8, 2016.
- 46 Pew Research Center. "Israel's Religiously Divided Society: Chapter 11: Intergroup marriage and Friendship." March 8, 2016 Pew Israel Study
- 47 רוזנר, שמואל, סטיבן פופר ונוח סלפקוב, (אפריל 2017) "אינדקס הפלורליזם לשנת 2017 תוצאות הסקר", המכון למדיניות העם היהודי.
<http://jppi.org.il/new/he/article/english-2017-pluralism-index-survey-results/#.W5NpPugzY2x>
- 48 המחקר טרם פורסם, אך התנועה הרפורמית שיתפה את התוצאות עם החוקר.
- 49 חילונים רבים הנחשפים, לעיתים בפעם הראשונה, לביטויים שונים של היהדות האורתודוקסית מחוץ לגבולות ישראל (בייחוד לפעילויות של תנועת חב"ד), מביעים פחות עוינות כלפי המנהגים והמסורת היהודית.
- 50 הרמן ואחרים, (2014), דתיים? לאומיים! המחנה הדתי-לאומי בישראל 2014, המכון הישראלי לדמוקרטיה
https://www.idi.org.il/media/6197/the_national_religious_sector_book.pdf
- 51 ש.מ.
- 52 פישר, שלמה, (2016), הציונות הדתית בישראל כיום: תנועה לכיוון המרכז, מצב העם היהודי, הערכה שנתית 2016:
<http://jppi.org.il/new/he/article/aa2016/part2/identity/religious-zionism-in-israel/intro/#.W5OMv-gzY2w>
- 53 לפי עמית שלמה פישר.
- 54 Rebhun, Uzi and Malach, Gilad. "Demographic Trends in Israel." The Metzilah Center for Zionist, Jewish, Liberal and Humanist Thought. 2009.
- 55 Knesset website. Knesset.gov.il. Parliamentary Groups – United Religious Front. Accessed on 12 July 2018. https://knesset.gov.il/faction/eng/FactionPage_eng.asp?PG=93
- 56 Wolff. Op. Cit.

- 57 "Israel Rabbinical Program". 2018. Hebrew Union College - Jewish Institute of Religion. <http://huc.edu/campus-life/jerusalem/israel-rabbinical-program>. (Accessed on July 10, 2018)
- 58 The Schechter Rabbinical Seminary. <http://www.schechter.edu/schechter-rabbinical-seminary/about-the-rabbinical-seminary/> (accessed July 1, 2018)
- 59 Wolff. Op. Cit.
- 60 כפי שתואר ע"י חוקר מדעי המדינה רונאלד אינגלהרט -
Roser, Max. Materialism and Post-Materialism. Ourworldindata.org
<https://ourworldindata.org/materialism-and-post-materialism> (accessed on July 1, 2018)
- 61 התנועה הרפורמית בארה"ב היתה הקהילה המשמעותית הראשונה שהסכימה להכיר ביהדותם של אנשים גם אם נולדו לאב יהודי בלבד כבר בשנת 1983. הקהילה בבריטניה אימצה רעיון זה בשנת 2015. מדובר בהכרה של מציאות חברתית שבה שיעורי הנישואין המעורבים בקרב חברי הקהילה הרפורמית גבוהים מאוד. קהילות אחרות מקבלות לחיקן אנשים שרק אביהם הוא ממוצא יהודי, אבל, כמו בישראל, כדי להינשא ולהשתתף בטקסים דתיים אחרים, עליהם להתגייר. Fishkoff, Sue. "Why is patrilineal descent not catching on in Reform worldwide?" Jewish Telegraphic Agency. February 15, 2011.
- 62 מכון על משמר הכנסת
<http://www.mishmar.org.il/rp.php?rpId=1>
- 63 Werczberger, Rachel and Azulay, Na'ama. "The Jewish Renewal Movement in Israeli Secular Society." 17 March 2011, Springer Science.
- 64 Hoare, Liam. "Reform and Conservative Judaism have failed in Israel. And its Their own fault." The Tower Magazine. March 2015
- 65 Hoare, Liam. Op. Cit.
- 66 נושא זה עלה גם בעת הדיון באינדקס הפלורליזם של המכון למדיניות העם היהודי. בעת הצגת הדברים, לא נכללו היהודים שזיהו עצמם כרפורמים או קונסרבטיבים, למורת רוחם של נציגי התנועות בחדר. תגובת עמיתי המכון במהלך ההצגה, וגם לאחריו במאמר רחב ב-Times of Israel, הייתה שבדרך כלל כאשר הם נשאלים האם הם דתיים, ישראלים רבים מניחים באופן אוטומטי כי מדובר בדתיים אורתודוקסים, כשלמעשה, לא מדובר בשאלות נרדפות. המכון באותה שנה לא הציג את תשובת המשיבים לגבי ההזדהות שלהם עם זרם מסוים, אלא רק על מידת הדתיות שלהם. הדיון הציף בעיה שתוקנה במחקרי המשך של המכון. להרחבה בנושא: Rosner, Shmuel. "JPPI does not leave out Reform and Conservative: Half of Israeli Jews prefer mixed-seating synagogues." The Times of Israel. April 23, 2017.

- 67 כל הציטוטים והמידע המיוחס לד"ר יזהר הס עולה מתוך סדרת ראיונות והתכתבות באימיילים שנערכו בין מחבר מסמך זה ובין ד"ר הס, כחלק מהמחקר, אלא אם כן צויין אחרת.
- 68 למשיבים לא ניתנה אפשרות לדרג את הקונסרבטיבים לחוד, זאת מכיוון שרבים מהישראלים אינם מבחינים בין שני הזרמים, ומתייחסים לשניהם כרפורמים. את תוצאות הסקר ניתן למצוא כאן:
<http://jppi.org.il/new/he/article/english-2017-pluralism-index-survey-results/#.W5jCH-gzaUk>
- 69 המכון למדיניות העם היהודי, "איך ייראה פלורליזם יהודי בישראל", מצב העם היהודי, הערכה שנתית 2016.
<http://jppi.org.il/new/he/article/aa2016/part2/bonds/jewish-pluralism-in-israel/#.W5jE5-gzaUl>
- 70 Hoffman, Gil. "Majority of Jewish Israelis want egalitarian prayer site at Kotel." *Jerusalem Post*. September 16, 2016.
- 71 YNET. "סקר: חתונה ברבנות מרחיקה את הישראלים מנישואים דתיים." 8 ספטמבר, 2016.
- 72 רוזנר, שמואל ונוח סלפקוב, "בעקבות המהפכה הציונית: דפוסי זהות קולקטיבית יהודית בקרב יהודים בישראל", מצב העם היהודי, הערכה שנתית 2016, המכון למדיניות העם היהודי, עמ' 109-118
<http://jppi.org.il/new/wp-content/uploads/2016/AA2016HE.pdf>
- 73 מכון חדו"ש, (7 ביולי 2017), "סקר חדו"ש לטו' באב: 67% מהציבור תומכים בחופש בחירה בנישואים, אתר מכון חדו"ש:
- 74 Ibid.
- 75 Hiddush, 2016 Survey.
- 76 חידו"ש מצוין כי נתוני ליבה מטעים, בכל שניסוח השאלה רמזה על כך שחתונות מחוץ לרבנות אינם חוקיות ומוכרות. Regev, Uri. "Fake News? LIBA declares 71% Israelis prefer to marry via Rabbinate!" Hiddush. August 17, 2017.
- 77 מערכת YNET, (9 באוגוסט 2016) "סקר: חתונה ברבנות מרחיקה את הישראלים מנישואים דתיים", <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4839505,00.html>
- 78 רוזנר, שמואל, סטיבן פופר ונח סלפקוב, אינדקס הפלורליזם לשנת 2017, תוצאות הסקר, המכון למדיניות העם היהודי
<http://jppi.org.il/new/he/article/english-2017-pluralism-index-survey-results/#.W5oZdugZY2w>
- 79 ניסוח השאלה: "כאשר הלכת לבית הכנסת כדי להתפלל, או אם היית הולך לבית כנסת כדי להתפלל, האם היית מעדיף שזה יהיה בבית כנסת עם מחיצה בין גברים ונשים?"
Hiddush. "The 2016 Israel Religion and State Index. October 4, 2016.
- 80 כדי להבהיר וכפי שמוסבר מאוחר יותר בדו"ח, רחבה כזאת לתפילה שוויונית נמצאת בשימוש מאז שנת 2000.
- 81

- 82 Hiddush. 2016 Religion and State Index. Op. Cit.
- 83 Sharon, Jeremy. "Poll: Majority support pluralistic prayer at Kotel." Jerusalem Post. November 3, 2017.
- 84 Rosner, Shmuel. Popper, Steven W., Slepkov, Noah and Dr. Fischer, Shlomo. "JPPI Launches Its Pluralism Index in Israel." The Jewish People Policy Institute. May 8, 2016.
- 85 Hoffman, Gil. "Majority of Jewish Israelis want egalitarian prayer site at Kotel." Jerusalem Post. September 16, 2016.
- 86 Stern, Prof. Yedidia Z. "Religion, state and the Jewish Identity crisis in Israel." Brookings Institution Center for Middle East Policy. 2017.
- 87 שוב, התייחסויות פומביות נוטות להתייחס, בדרך כלל, ליהדות הרפורמית בלבד, ומקבצת את היהדות הקונסרבטיבית יחד עם הרפורמית.
- 88 ערוץ 7, (29 ביוני 2016), "גפני: אשב עם פלסטיני אך לא עם רפורמי", ערוץ 7
- 89 JTA. "Ultra-Orthodox lawmaker says Reform are 'not Jews'." The Forward. November 11, 2015.
- 90 Landsmann, Carolina. "Reform Jews in exchange for peace." Haaretz. June 22, 2017.
- 91 כהן, ישי (נובמבר 2015), "הרפורמים זוממים לשרוף נשמת ישראל, עומדים מאחורי אנטישימים", כיכר השבת
- 92 JTA. "Ultra-Orthodox lawmaker says Reform are 'not Jews'." The Forward. November 11, 2015.
- 93 נחשוני, קובי (8 בנובמבר, 2016), "דרעי נגד הרפורמים: 'גורמים חורבן ליהדות'", YNET <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4875799,00.html>
- 94 אטינגר, יאיר, (7 ביולי 2015), "שר הדתות נגד הרפורמים: לא יכול להגיד שהם יהודים", הארץ <https://www.haaretz.co.il/news/politi/1.2678741>
- 95 ליס, יהונתן, (4 ביולי 2018), "חבר הכנסת ינון אזולאי מש"ס מאשים את הרפורמים ברעידת האדמה בצפון", הארץ <https://www.haaretz.co.il/news/education/1.6244031>
- 96 חדשות סרוגים, (5 בספטמבר 2017), "הרב שלמה עמאר: 'הרפורמים יותר ממכחישי שואה'", סרוגים
- 97 קוזין, יניר, (6 בנובמבר 2017), "חוטובלי נגד הרפורמים והקונסרבטיבים: 'רוקנו את היהדות מתוכן', מעריב
- 98 הכט, רות, (1 בדצמבר 2016), "בצלאל סמוטריץ מורכב ומסוכן יותר מסתם איש ימין קיצוני הזוי. ראיון", הארץ

- TOI Staff. "Jewish Home MK: Reform Judaism is a 'fake religion'." The Times of Israel. July 28, 2016.
- 99 ישראלים רבים, כאשר הם מדברים על התנועות הפלורליסטיות, מתייחסים לרפורמים, מבלי להיות מודעים לעובדה שקיימים הבדלים אידאולוגיים משמעותיים בין שתי התנועות.
- 100 כל ציטוט או מידע אשר מיוחס לרב הורביץ לקוח מראיון שקיים החוקר עמו, אלא אם כן צוין אחרת.
- 101 מנוף. "מי אתם רפורמים? הרפורמים – נתונים ועובדות מול יחסי ציבור". מנוף – המרכז למידע יהודי. 1998.
- 102 ניתן להתרשם מהשימוש הציני בתופעה בדף ויקיפדיה שנפתח עבור ה"מנהג": בארק מצווה (נצפה לאחרונה בספטמבר 2018)
- 103 בכנסת הנוכחית חברות שתי מפלגות חרדיות- יהדות התורה (חרדים אשכנזים) וש"ס (חרדים ספרדים). מפלגת הבית היהודי מזוהה עם הציבור הדתי לאומי. בנוסף, יש מספר חברי כנסת דתיים במפלגת הליכוד.
- 104 מתוך אתר הכנסת. רשימת חברי הכנסת הנוכחית
<https://main.knesset.gov.il/mk/Pages/current.aspx?pg=mklist>
- 105 <http://www.mishmar.org.il/>
- 106 חדו"ש, "בעקבות מאבק חדו"ש, היועמ"ש החליט למנות 30% נשים במועצות הדתיות", אתר חדו"ש
- 107 ישנם אירגונים, כדוגמת שתי"ל, שעוקבים אחר מידת המעורבות של נשים בזירה הציבורית. שום ארגון, לרבות התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית, אינו עוקב אחר מעורבותם של הרפורמים והקונסרבטיבים בחיים הציבוריים בישראל.
- 108 יש אירוניה מוסמית בכך שהתנועה הרפורמית - כפי שסיפרה לחוקר - דואגת לכך שההוסטלים שהיא מפעילה יחזיקו בתעודות כשרות של הרבנות, על מנת שיוכלו לארח גם אורחים אורתודוקסיים.
- 109 Hoare, Liam. Op. Cit.
- 110 Avital, Tomer. "Revealed: The Hidden Cost of Israel's Public Spending on Religious Services." Haaretz. April 14, 2016. <https://goo.gl/XAQj7t>
- 111 "Chief Rabbinate of Israel Law Of 1980". 2018. Knesset.Gov.II. https://www.knesset.gov.il/review/data/heb/law/kns9_rabbinate.pdf.
- 112 לפי הס, מנכ"ל התנועה הקונסרבטיבית וקריב, מנכ"ל התנועה הרפורמית, קהילות שמספרן בין 250-50 חברים יכולים זכות לרב קהילתי במימון חלקי, וקהילות המונות מעל 250 חברים זכות לרב במימון מלא. חלק מהדרישות כוללות קיום פעילות דתית כולל תפילה או לימוד בלפחות 40 שבתות בשנה ובכל חגי ישראל.

- 113 הערכות של התנועה הקונסרבטיבית מתבססות על אקסטרפולציה גסה של מספר הגוירים באיזור לוס אנג'לס, שבוצעו על ידי ראש התנועה בארה"ב. הסטטיסטיקה עבור הגוירים הרפורמים מתבססת על הנתונים של מכון פיו וחישוב של המכון למדיניות העם היהודי. אף אחת מהתנועות לא מחזיקה בסיס נתונים למדינה או גלובלי, לגבי גוירים.
Heilman, Uriel. "Conversion to Judaism: Denomination by Denomination."
Haaretz/ JTA. October 9, 2014.
Heilman, Uriel. "9 Things to know about Reform Jews." The Times of Israel. וגם:
November 3, 2015.
- 114 2018. Reform.Org.il. <http://www.reform.org.il/Assets/reformdatumedinah-gyur.pdf>.
- 115 נטיב. על הגיור. 2018. (כניסה לאתר ב-1 ביולי, 2018) <https://goo.gl/4oMY6v>
- 116 האמירות המיוחדות לפרופסור איש-שלום במסמך זה מבוססות על ראיונות בינו לבין כותב הנייר, אלא אם מצויין אחרת
- 117 לפי נתוני גיור רשמיים, כפי שפורסמו בספרו של נתנאל פישר, חלק גדול מהמתגיירים עד (כולל) 2015 היו יוצאי אתיופיה, בכל שנה נתונה. תוכנית נטיב הסבירה לחוקר כי עד 2015, מרבית אנשים אלו כבר עברו גיור, מה שמסביר את הירידה הפתאומית במספרי הגיור הכוללים. הנתונים עוד מציינים כשני-שלישיים מהגרים הם יוצאי ברית המועצות לשעבר. פישר, נתנאל ושטרן, ידידיה. עורכים. "גיור ישראלי: חזון, הישגים, כשלונות" המכון הישראלי לדמוקרטיה. 2018. עמוד 141.
- 118 פרידמן, שוקי. "אסטרטגיה לאומית לגיור." המכון הישראלי לדמוקרטיה. 6 ביוני, 2016.
- 119 לצורך ראיון שקיים עם החוקר.
- 120 Ettinger, Yair. "State Comptroller's Annual Report// Israel's Spending on Conversion to Judaism Increased, as Number of Converts Declined." Haaretz. May 7, 2013.
- 121 אטינגר, יאיר ופולבר, שרון. "בג"ץ מנפץ את מונופול הרבנות: גוירים פרטיים יוכרו בישראל." הארץ. 31 מרץ, 2016.
- 122 Maltz, Judy. "New Bill would reject all Israeli conversions performed outside Orthodox-sanctioned State system." Haaretz. May 11, 2017.
- 123 Sales, Ben. "Israel's controversial conversion bill, explained." The Times of Israel. June 29, 2017.
- 124 פפרמן, דן, ושמואל רוזנר, (2017), "החלטת הממשלה בעניין הכותל בהקשרה הנכון: השלכות לעתיד," בתוך מצב העם היהודי, הערכה שנתית 2017, המכון למדיניות העם היהודי, ע' 101
- 125 TOI Staff. "Netanyahu announces six month delay of controversial conversion bill." Times of Israel. June 30, 2017.
- 126 Ravid, Barak. "Netanyahu appoints former justice minister to review Israel's conversion policy." Haaretz. August 16, 2017.

- 127 Keinon, Herb. "Proposed bill would accept all Jewish conversions from abroad." Jerusalem Post. June 3, 2018.
- 128 Kariv, Gilad. "What's New? Rabbi Gilad Kariv Responds to the Nissim Commission conversion recommendations." Israel Movement for Reform and Progressive Judaism website. June 4, 2018
- 129 Sharon, Jeremy. "Conversion proposals dead on arrival after Haredi rejection." Jerusalem Post. June 3, 2018.
- 130 לפי ההלכה, תבילה במקווה עבור נשים מתקיימת רק לאחר השקיעה.
- 131 Newman, Marissa. "Knesset approves law to bar non-Orthodox from ritual baths." Times of Israel. July 26, 2016.
- 132 עריכת טקס נישואים מחוץ לרבנות יכול לפגוש במאסר של עד שנתיים. נכון להיום ולמיטב ידעת החוקר, אף אחד לא נאסר בגין פעולות כאלו. אמנם, בפעם הראשונה, רב קונסרבטיבי מוכר העורך טקסים מזה שנים רבות הוא לתשאל במשטרה, ושוחרר רק לאחר תרעומת ציבורית. יש לראות: Sharon, Jeremy. "International Outrage as Rabbi Grilled for: Officiating Masorti Weddings." Jerusalem Post. July 19, 2018.
- 133 נתוני חידו"ש ופנים
- 134 "משרד המשפטים – רישום במרשם הזוגיות. 2018. Gov.il.
https://www.gov.il/he/service/registration_in_the_conjugality_registrar.
<http://www.justice.gov.il/Units/RasamHazugiut/MarriageRegistrar/Pages/MarriageRegistrar.aspx>
- 135 http://www.cbs.gov.il/www/population/marrige_divorce/luach6.pdf
- 136 <http://www.irac.org/TextFromSearch.aspx?ContentName=Marriage%20in%20Israel>
- 137 <https://www.inverse.com/article/38456-gay-marriage-number-of-countries>
- 138 http://cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=201711225
- 139 "How We Can Help | Tzohar". 2018. Tzohar.Org.il. <http://www.tzohar.org.il/English/what-we-do/>.
- 140 ברום, יותם. "טקסי נישואין יהודיים בישראל מחוץ לרבנות הראשית" פנים - איגוד ארגוני יהדות ישראלית. אפריל 2018.
- 141 הנתונים הושגו ע"י יותם ברום מארגון פנים ישירות ממרשם האוכלוסין, ונותחו יחד עם החוקר.
- 142 ASKLAW . בלס, יעקב. "יהודים בציבור: כל מה שרצית לדעת על נושא היהודים בציבור. כניסה לאתר ביולי 11, 2018.
<https://goo.gl/7YtWps>

- 143 עו"ד בר-לב, כנרת. "ידועים בציבור: זכויות של זוגות חד מיניים." ידיעות אחרונות. 17
נובמבר 2011.
- 144 לפי ההלכה היהודית, הרבנות אינה יכולה לדעת בוודאות האם זוג יהודי לא קיים, גם
באופן לא מכוון, את הנתאים הבסיסיים של הכתובה. במצב זה, אם אשה יהודית מתגרשת
מבעלה באופן אזרחי בלבד ומתחתנת, העדר גת (כלומר הסכם גירושין יהודי) יכול להשפיע
משמעותית על מעמד האשה בפני ההכלה וכל ילד שיוולד מנישואים שניים אלו. לכן, הרבנות
דורשת שזוגות יהודיים, גם אלו שהתחתנו בנישואים אזרחיים, יעברו תהליך גירושין תחת
השגחתה.
- 145 Israel Central Bureau of Statistics. "Press Release - Families and Households in
Israel – Family Day." February 13, 2007.
Israel Central Bureau of Statistics. "Press Release - Families and Households in
Israel – Family Day 2010." February 10, 2010.
- 146 Israel Central Bureau of Statistics. "Press Release - Families and Households in
Israel – Data for Family Day." February 2, 2011.
- 147 Israel Central Bureau of Statistics. "Media Release – Family Day - Families and
Households in Israel." February 7, 2016.
הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. "משפחות בישראל – נתונים לרגל יום המשפחה."
21 פברואר 2017.
- 148 Israel Central Bureau of Statistics. "Media Release. Family Day – Families and
Households in Israel." February 13, 2018.
- 149 Hiddush. "55% Jewish Israelis interested in weddings outside the Chief
Rabbinat." Hiddush. May 11, 2017.
- 150 מערכת YNET, (09 באוגוסט 2016), "סקר: חתונה ברבנות מרחיקה את הישראלים מנישואים
דתיים",
שם.
- 151 שם.
- 152 אורן ציינה כי המספר 5,000 הוא הערכה מאחר שבשנה הראשונה לפעילותו, הארגון לא
תיעד את הטקסים שנערכו בצורה מסודרת.
- 153 על פי ההלכה היהודית, במקרה של גירושין, הגבר חייב להסכים לתת לאישתו גט, מסמך
גירושין. במציאות הנוכחית, ישנו מספר לא מבוטל של מקרים בהם הגברים מסרבים
להעניק לנשים את המסמך. ישנם גם מקרים אחרים, בהם הגברים נמצאים במצב רפואי
שאינו מאפשר זאת ("צמח") או נעדרים (ההנחה היא כי הם מתים, אבל עד כה לא נמצאה
גופתם), במצבים אלו האישה נמצאת במעמד "עגונה" ואינה יכולה להינשא מחדש. חלוץ,
דינה. "מהפכה ברחוב הדתי: זוגות בוחרים להתחתן בלי התערבות של הרבנות" XNET
לאשה. 6 מרץ 2016.
- 154 ההערכות מתייחסות לשנים האחרונות, ומתבססות בעיקר על דיווח עצמי.
- 155 ברם, יותם, פנים. "טקסי נישואין יהודיים בישראל מחוץ לרבנות הראשית: נתונים ומגמות",
אפריל 2018.

- שם 156
- 157 לניתוח מעמיק בנושא הכותל בהתייחס לפלורליזם דתי, מומלץ לקרוא את מאמרם של דן פפרמן ושמואל רוזנר:
פפרמן, דן, שמואל רוזנר, (2017), "החלטת הממשלה בעניין הכותל בהקשרה הנכון: השלכות לעתיד", בתוך: מצב העם היהודי, הערכה שנתית, המכון למדיניות העם היהודי, עמ' 107-99
- 158 Jewish Week Editors. "Kotel Deal Unraveling. Who to blame?" The New York Jewish Week. April 13, 2016.
- 159 קליין, צביקה. "הגנבי מונה לאחראי על המו"מ למתווה הכותל. NRG – מקור ראשון. 28 פברואר, 2017.
- 160 שליזינגר, יהודה. "הרבנות הראשית תוקפת את מתווה הכותל". ישראל היום. 18 יוני 2018.
- 161 Sharon, Jeremy. "In stinging blow to diaspora Jewry, government reneges on Western Wall deal." Jerusalem Post. June 26, 2017.
- 162 JTA News Brief. "Haredi Orthodox parties propose resolution to cancel Western Wall egalitarian agreement." Jewish Telegraphic Agency. June 19, 2017.
- 163 JNS.org. "US Jewish leaders express outrage after Israel's western wall prayer plaza decision. The Algemeiner. June 27, 2018.
- 164 Wilner, Michael. "Trump Admin. Wants resolution to Kotel Crisis, US Official Says." Jerusalem Post. June 29, 2017.
- 165 Ahren, Raphael. "Netanyahu defends freezing Western Wall deal, Israel's religious status quo." Times of Israel. September 19, 2017.
- 166 קרסנטי, אלירן, (20 בספטמבר 2017), "רה"מ נגד הרפורמים: רצו לקבל הכרה בדלת האחורית", ערוץ 20
- 167 Hoffman, Gil. "Majority of Jewish Israelis want Egalitarian prayer site at Kotel." Jerusalem Post. September 16, 2016.
- 168 מכון חדו"ש, (13 בנובמבר 2017), "כשני שלישים מהציבור היהודי מתנגדים להחלטות הממשלה בעניין הכותל והגיוור, "Poll says most Israelis against Western Wall decision, conversion bill." Times of Israel. June 29, 2017.
- 169 גיל, יואב, (24 במאי 2017), "סקר תפילה בכותל: הציבור הישראלי תופס את האתר כמקום לאומי והיסטורי, "myNet
- 170 Sharon, Jeremy. "Poll: Majority support pluralistic prayer at kotel." Jerusalem Post. November 3, 2017.
- 171 ליבה, (ל' בשבט התשע"ו), "ניתוח משמעויות והשלכות של מתווה הכותל על צביונה היהודי של מדינת ישראל", אתר ליב"ה
- שם 172

- 173 אדמקר, יקי (31 באוגוסט 2017), "בג'ץ: הליך הקפאת מתווה הכותל מעורר שאלות. מה קרה פה?"; מערכת וואלה חדשות.
- 174 בעבר, תלמידי מערכת החינוך הממלכתית למדו תנ"ך ותושב"ע, אך מעט בנושאי פילוסופיה, פרקטיקות או מסורת יהודית.
- 175 ניתן להרחיב על רשת מיתרים באתר הארגון: <https://www.meitarim.org>
- 176 אתר המדרשה באורנים, "מקום" תוכנית מערכתית להתחדשות יהודית בבית הספר ובקהילה.
<http://www.oranim.ac.il/sites/heb/hamidrasha/educational-system/makom/pages/default.aspx>
- 177 מי אנחנו: <https://goo.gl/dKT5kT> (2018) oranim.ac.il
- 178 בארי, חינוך יהודי ישראלי בבתי הספר הממלכתיים העל יסודיים. לאתר התוכנית: <https://beeri.hartman.org.il>
- 179 אתר מכון עתים, קבורה- כמה זה עולה (נצפה בספטמבר 2018).
- 180 התנועה ליהדות מתקדמת בישראל: טקסי מעגל החיים - קבורה ואבלות. Reform.Org. 2018
<http://www.reform.org.il/Heb/Services/Traditions/Memory.asp>
- 181 שם.

אודות המכון למדיניות העם היהודי

המכון למדיניות העם היהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ (חל"צ) פועל במתכונת של צוות חשיבה (Think-Tank) ומאוגד כחברה ללא מטרות רווח. באמצעות חשיבה אסטרטגית ותכנון ארוך טווח, ממקד המכון את מאמציו לתרום לשגשוגם של העם היהודי ושל הציביליזציה היהודית. המכון יושב בירושלים, אך מתייחס לכל הקהילות היהודיות ברחבי העולם בראייה גלובאלית.

הפעילות של המכון למדיניות העם היהודי מכוונת מעשה, מדגישה במיוחד את זיהוי החלופות הזמינות, ניתוח של השפעתן על העתיד, והצגת המלצות מדיניות וסדר קדימויות אופרטיבי. לשם כך, מפתח המכון היבטי מדיניות מקצועיים ואסטרטגיים, תוך בחינת הגורמים המרכזיים שמהווים אתגר לעתידו של העם היהודי. במסגרת זו מציג המכון למדיניות העם היהודי בפני מקבלי החלטות ומנהיגים:

- סקירות וניתוחים של מצבים מרכזיים ושל תהליכים דינאמיים;
- "התרעות" בדבר איומים והזדמנויות;
- הערכות על התרחשויות עכשוויות והתפתחויות צפויות;
- חלופות פעולה אסטרטגיות חדשניות;
- ניתוח חלופות לקביעת מדיניות;
- המלצות מדיניות, קביעת סדר יום, ועיצוב תכניות עבודה.

פרסומי המכון למדיניות עם יהודי מתייחסים לשישה תחומים עיקריים הנוגעים לשגשוגו של העם היהודי ולאתגרים הניצבים בפניו: התפתחויות גיאופוליטיות המשפיעות על יהדות העולם; קשרי קהילה; זהות והזדהות; דמוגרפיה; משאבים חומריים; הישגים אינטלקטואליים ותרבותיים. את כל הפרסומים העיקריים של המכון ניתן למצוא באתר האינטרנט שלנו, שכתובתו: WWW.JPPI.ORG.IL

המכון למדיניות העם היהודי נהנה מעצמאות מקצועית מוחלטת. הוא פועל בהנחיית מועצה מקצועית המאוגדת כמועצת מנהלים והמורכבת רק מחברים בעלי ניסיון בתכנון מדיניות, בראשות השגרירים סטוארט אייזנשטאט ודניס רוס, לשעבר בעלי תפקידים בכירים ביותר בממשל האמריקאי.